

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἔτος 72ον - Τεύχος 4ον

«Ἡ μεταμόρφωση ἀποτελεῖ ἓνα ἐσχατολογικό κατόρθωμα...»

Ἰούλιος - Αὐγούστος 2023

1923 - 2023
100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος
κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής
Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος
ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΛΑΔΟΥ: Επίσκοπος Ωρεών κ. Φιλόθεος
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Αλέξανδρος Ί. Κατσιάρας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 2020-2022 ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΘΗΤΕΙΑ (άλφαβητικά): πρωτ. Ακίνδυνος Δαρδανός (Ι.Μ. Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης), π. Κωνσταντίνος Καλλιανός (Ι.Μ. Χαλκίδος), πρωτ. Ιγνάτιος Καλογεράκης (Ι.Μ. Γουμένισσης, Αξιουπόλεως και Πολυκάστρου), π. Ηλίας-Συμεών Λαουλάκος (Ι.Μ. Κηφισίας, Αμαρουσίου και Ωρωπού), πρωτ. Νικόλαος Μεντζελίδης (Ι.Μ. Καλαβρύτων και Αιγιαλείας), Αθανάσιος Β. Γλάρος, (Αναπλ. Καθ. ΕΚΠΑ) – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ: Ζαμπία Αγριμάκη – ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Αλέξανδρος Κατσιάρας – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Ζαμπία Αγριμάκη, Έμμανουήλ Πλούσος – ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ζαμπία Αγριμάκη – ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος – Υπεύθυνος Τυπογραφείου: Β. Μπίτσης, Πρωτομαγιάς 3 - 145 68 Κρουονέρι Άττικής, Τηλ.: 210-8160.127 – Fax: 210-8160.128. Τιμή τεύχους 1 € (για όσους δεν τό δικαιούνται δωρεάν).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:
Αθηνάς 30, 105 51 ΑΘΗΝΑ | Τηλ.: 211 18.25.298, Fax: 211 18.25.317
e-mail: efimerios@ecclesia.gr

Προμετωπίδα εξωφύλλου: Από τό «Εισοδικόν» αὐτοῦ τοῦ τεύχους

Ἐξώφυλλο: Σύνθεση μέ βάση τόν πίνακα τοῦ Ἀλέξη Βερούκα, Ὑδρα Ι (2012)
Ἀθήνα, Ἐθνική Πινακοθήκη

Τό τεῦχος εἰκονογραφεῖται μέ ζωγραφικούς πίνακες
μέ καλοκαιρινά θέματα, ἀπό τή Μόνιμη Ἐκθεση
τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης

Τό περιοδικό Ἐφημέριος δέν εὐθύνεται γιά τό γλωσσικό ἰδίωμα τῶν ἀρθρογράφων του.

Δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή –ὀλική ἢ μερική– τοῦ περιεχομένου τοῦ περιοδικοῦ Ἐφημέριος καθ' οἷονδήποτε τρόπο. Ἐπιτρέπεται μόνον ἡ παράθεση ἀποσπασμάτων ἀποκλειστικῶς γιά ἐπιστημονικούς καί ἐκπαιδευτικούς σκοπούς, μέ ἀναφορά τῆς πηγῆς προελεύσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

Έτος 72ον

Ιούλιος - Αύγουστος 2023

Τεύχος 4ον

Περιεχόμενα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΤΣΙΑΡΑ

Εισοδικόν 3

ΕΚ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

100 χρόνια από την ίδρυση του περιοδικού *Θεολογία*..... 6

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΡΙΖΟΥ

Λογική (II).....8

πρωτ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΧΥΓΙΑΝΝΑΚΗ - ΕΜΜ. ΑΘ. ΛΟΥΚΑΚΗ

Ό έσχατολογικός χαρακτήρας τής Θ. Λειτουργίας και ή σύγχρονη ένοριακή πράξη.....10

π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ

Γενηθήτω τό θέλημά μου.....13

ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Άπό τήν Παλαιά Διαθήκη στην Καινή.....15

Πρωτ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ

Άνθρωπολογικές άνιχνεύσεις. Άγιος Γρηγόριος ό Παλαμάς.....18

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τό όνομα του Θεού.....20

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ

Οί συμβολισμοί του μεσονυκτικού.....23

Πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

Δεκαπενταύγουστος 26

Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

Κυριακή ΙΒ΄ Ματθαίου 28

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ

Οί Άγιοι Τόποι και ή σημασία τους για τήν ιστορία τής Έκκλησίας.....30

Σεβ. Μητρο. Περιστερίου κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

Εισαγωγή στό Κανονικό Δίκαιο και τήν Κανονική Οικονομία (ΚΖ΄) 32

Άρχιμ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΜΗΛΤΟΥ

Ίχνηλατώντας τήν συνοδικότητα (V) 34

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΟΥΛΟΥΛΗ

«...εϊδόν σε ύποκάτω τής σκής...» (Ιω 1.45-51):

Οί άπόστολοι Ναθαναήλ και Φίλιππος για τά Έθνη 37

Άρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ

Εισαγωγικά Ι. Ιστορικό πλαίσιο

1. Λαοί και γεωγραφία τής Εδρώπης 39

Άρχιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤ. ΦΟΥΝΤΟΥΚΙΔΗ

Ή Άθωνιάς Άκαδημία από τίς άπαρχές ώς σήμερα.....42

Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ονιτάριοι: Ένα άντιτριαδικό όρθολογιστικό θεολογικό ρεΰμα 45

Βιβλιοπαρουσίαση 47

Έφημεριακά 48

Ὀδυσσεύς Ἐλύτης
Ἡ Παναγιά τῶν κοιμητηρίων

Πέτρες ἐπῆρα καί κλαδιά
τά φύτρεψα στήν ἀμμουδιά
Καί μιὰ ψυχὴ μελέτησα
τό λόγο δέν ἀθέτησα

Μέ τόν καιρό μέ τόν καιρό
ἔγινε ἀλήθεια τ' ὄνειρο
Οἱ πέτρες μεγαλώσανε
καί τά κλαδιά φυτρώσανε

Τά κυπαρίσσια τά κελιά
σοῦ τά ἴκανα παραγγελιά
Τίς πόρτες τίς ἀμπάρες σου
καί τίς ὀχτώ καμάρες σου

Στό μέρος τό πιό δροσερό
ἔστησα τό καμπαναριό
Καί κύματα καί κύματα
γύρω σου τ' ἄσπρα μνήματα

Ἔλα Κυρά καί Παναγιά
μέ τ' ἀναμμένα σου κεριά
Δῶσε τό φῶς τό δυνατό
στόν Ἥλιο καί στό Θάνατο.

(Ἀπό τήν ποιητική συλλογή *Τά ρῶ τοῦ ἔρωτα* (1972))

Κων. Μαλέας,
Τοπίο παραθαλάσσιο
(1918-1920), Ἀθήνα,
Ἐθνική Πνακοθήκη

Εἰσοδικόν

Ἐπανευαγγελισμός: Προβληματισμοί καί προϋποθέσεις

Σεβαστοί πατέρες

Συνεχίζοντας τόν προβληματισμό πού ἀναπτύξαμε στό προηγούμενο «Εἰσοδικό», πρέπει νά θυμίσουμε ὅτι ὁ ὅρος ἐπανευαγγελισμός δέν πρωτοεμφανίστηκε στόν Ὁρθόδοξο χῶρο, ἀλλά στόν Ρωμαιοκαθολικό καί ἀπό ἐκεῖ μετακινήθηκε καί στούς Ὁρθόδοξους καί στούς Διαμαρτυρομένους. Εἶναι ἀπαραίτητο νά μελετήσουμε καί νά κατανοήσουμε πῶς καί γιατί προέκυψε ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ στόν Ρωμαιοκαθολικισμό, πρὶν προβοῦμε σέ ὁποιαδήποτε διαδικασία ἐπανευαγγελισμοῦ, διότι ἴσως ἀφορᾷ καί ἐμᾶς τοὺς Ὁρθόδοξους. Οἱ ρίζες ἐνός φαινομένου δέν βρίσκονται στήν ἐπιφάνεια, εἶναι καλά κρυμμένες στό ὑπέδαφος.

Πῶς ὅμως ὁ Ρωμαιοκαθολικός κόσμος ἔφθασε στή διαπίστωση ὅτι χρειάζεται ἐπανευαγγελισμός; Πῶς κατάλαβε ὅτι ἓνα μέρος του, μικρό ἢ μεγαλύτερο, ἀπομακρύνθηκε ἀπό ἐκεῖνο πού θεωροῦσε ὡς ἀλήθεια του σέ ἐπίπεδο δόγματος, ἡθους καί ζωῆς; Σέ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, ἀποφασιστικό ρόλο ἔπαιξε ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου καί ἡ ἄσκηση κριτικῆς στόν Ρωμαιοκαθολικισμό γιά τή στάση πού τήρησε. Ἐπιπλέον, ἡ αὐξανόμενη ἀποχριστιανοποίηση τῶν δυτικῶν κυρίως κοινωνιῶν καί ὁ ἀθεϊσμός σέ Ἀνατολή καί Δύση φανέρωσαν τήν ἀποτυχία τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ νά κρατήσει τόν κόσμο ἐκχριστιανισμένο καί τόν ὥθησαν νά βρεῖ τρόπους γιά νά ἀντιμετωπίσει αὐτήν τήν κατάσταση. Ὡς λύση, ἡ Β΄ Βατικανή σύνοδος (1962-1965) προέκρινε τόν ἐπανευαγγελισμό καί τῶν ποιμνιομένων ἀλλά καί τῶν ἴδιων τῶν ποιμένων. Κατά βάθος, ὅμως, πρόκειται γιά ἓνα πολυεπίπεδο ζήτημα, πού οἱ αἰτίες του ἦταν προῖόν πολυχρόνων ζυμώσεων, διότι ἡ ἐκκοσμίκευση, ἡ ἀποχριστιανοποίηση καί ἡ ἀπομάκρυνση τῶν πιστῶν δέν συνέβησαν ἀπό τή μιὰ μέρα στήν ἄλλη.

Πρέπει, ὡστόσο, ἐξαρχῆς νά σημειώσουμε ὅτι ὅποιοι κι ἄν εἶναι οἱ εἰδικοί ιστορικοί λόγοι αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης κατάστασης, στοὺς ὁποίους θά ἀναφερθοῦμε ἀκροθιγῶς, ἡ κοινὴ ἀφετηρία τους εἶναι ἡ πρωταρχικὴ προπατορικὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τό θεῖο θέλημα, πού διαστρέβλωσε τήν εἰκόνα μας περὶ Θεοῦ. Γι' αὐτό ὁ Χριστός θέτει διαρκῶς τό ἐρώτημα στοὺς μαθητές Του: «τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; [...] ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;» (Μκ 8:27-28). Διότι ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τήν ὀρθὴ ἀντίληψη περὶ Θεοῦ δέν συνέβη ἄπαξ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μιὰ πρόκληση πού προκύπτει διαρκῶς μέσα στήν ἱστορία, καθ' ὅτι οὐδεὶς εἶναι ἄμοιρος τῆς πεπτωκυίας φύσεως.

Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν Θεό ἐκδηλώθηκε μέ πολλούς τρόπους μέσα στήν ἱστορία, μέ ἀποκορύφωμα τήν ἄμεση ἐπίθεση στό ἴδιο τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, πού τόν ὀδήγησε στό Πάθος. Κι ὅταν ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι οἱ πιστοί τοῦ Χριστοῦ δέν πτοήθηκαν ἀπό τό Μαρτύριο τοῦ Κυρίου, χάρις στή βεβαιότητα τῆς Ἀναστάσεώς Του («εἰ δὲ Χριστός οὐκ ἐγήγγερται, κενόν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενή δὲ καί ἡ πίστις ὑμῶν», Α΄ Κορ 15:14), τότε ἡ κοσμική ἐξουσία ἐξαπέλυσε τούς διωγμούς. Κι ὅταν οἱ διωγμοί ἀποδείχθηκαν ἀνίσχυροι μπροστά στήν πίστη, τότε ὁ μισόκαλος προσπάθησε νά ἀλλοιώσει τήν πίστη ἐκ τῶν ἔσω – «τά κάστρα παίρνονται ἀπό μέσα», λέει ἡ παροιμία. Ἔτσι ἐμφανίστηκαν οἱ αἱρέσεις, πού ἀντιμετωπίστηκαν ἀπό τίς Οἰκουμενικές Συνόδους, χωρίς νά διαβρώσουν οὔτε τή διατύπωση οὔτε τήν οὐσία τοῦ δόγματος, ὅσον ἀφορᾷ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἐνῶ τά πράγματα ἐξελίχθηκαν ἔτσι στόν κόσμο τῆς Ὁρθοδοξίας, στή δυτική χριστιανοσύνη ἡ πορεία ἦταν διαφορετική. Ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἀπό τήν Παλαιά στή Νέα Ρώμη δείχνει τήν ὀξυδέρκεια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού διέβλεψε ὅτι τό μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν στήν Ἀνατολή καί ὅτι ἡ αὐτοκρατορία χρειάζοταν ἕνα νέο ὄραμα, πού τό βρῆκε στή χριστιανική πίστη. Ὅτι ἀπέμεινε στή Δύση, ἥδη βαθιά τραυματισμένο ἀπό τίς ἐσωτερικές διαμάχες, κατέρρευσε μέ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές τῶν βαρβαρικῶν φύλων. Στήν προσπάθειά της νά ἀντιμετωπίσει αὐτή τή δύσκολη πολιτικά, κοινωνικά καί ψυχολογικά κατάσταση, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔκανε σιγά-σιγά πεμπτουσία τῆς πραγματικότητάς της τήν κοσμική ἱστορία, ἐκκοσμικεύοντας ταυτόχρονα τήν ἱερή ἱστορία. Αὐτό ὅμως ἰσοδυναμοῦσε μέ τή μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἀπό τόν Θεό στόν ἄνθρωπο. Ἡ ἱστορία παύει πλέον νά ἔχει μιά σταθερή ἀναφορά ἐκτός τοῦ ἑαυτοῦ της, ἐσχατολογική καί γίνεται πεδίο τῶν ἀνθρώπινων ἀλληλεπιδράσεων. Γίνεται, μέ ἄλλα λόγια, αὐτοαναφορική, ὡς ἐκ τούτου δέν ἔχει σωτηριολογικό περιεχόμενο καί μετατρέπεται σέ κινούμενη ἄμμο. Ἐπιπλέον, αὐτή ἡ ταύτιση τῆς ἱστορίας μέ τόν ἄνθρωπο καί τίς πράξεις του θέτει στό περιθώριο τό μεγαλύτερο μέρος τῆς δημιουργίας, τή φύση-κτίση (καί ὄχι τό περιβάλλον, ὅπως συνηθίζουμε νά λέμε, διότι ἡ λ. περιβάλλον προϋποθέτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι στό κέντρο καί γύρω του ὅλα τά ὑπόλοιπα), ἀποκλείοντάς την ἀπό τή μελλοντική ἀνακαίνιση, τήν ὁποία ἔχει πλέον ἀναλάβει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ καλύτερος κόσμος δέν θά πραγματοποιηθεῖ μετά τό τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλά πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ στό ἐδῶ καί τώρα μέ τήν πρόοδο τῆς γνώσης, τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας. Αὐτή εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐκκοσμίκευσης πού ἐγκιβωτίστηκε στόν Ρωμαιοκαθολικό κόσμο.

Μέ αὐτές τίς προϋποθέσεις δημιουργήθηκε ὁ νεώτερος δυτικός πολιτισμός, πού τό βασικό του χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι διαρκῶς ἀλλάζει καί μεταρρυθμίζεται, γιά νά ἀντιμετωπίζει τήν ἀτέλειά του. Διότι, ἐφ' ὅσον ἔχει ὡς ἄξονα ἀναφορᾶς τόν ἑαυτό του (αὐτοαναφορικότητα), κάθε ἐπίτευγμά του εἶναι πρόσκαιρο καί ἐπιφανειακό. Ἀπό κάθε λύση ἑνός προβλήματος ξεπηδοῦν, σάν κεφαλές τῆς Λερναίας Ἵδρας, τοῦλάχιστον δύο καινούργια προβλήματα, διότι τό πεδίο τῶν λύσεων ταυτίζεται ἀποκλει-

στικά μέ τό πεδίο τῆς ἀνθρώπινης δράσης, οὐσιαστικά προβάλλοντας τόν ἄνθρωπο ὡς ὑποκατάστατο τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, π.χ., ὡς λυτρωτής τοῦ κόσμου ἐμφανίζεται πλέον ὁ Σούπερμαν, ὁ Μπάτμαν καί ἄλλοι ὑπερήρωες τοῦ ἀμερικανικοῦ κινηματογράφου, ἐνῶ διάφορα "ἐναλλακτικά" κινήματα (θρησκευτικά, θεραπευτικά, ψυχολογικά κ.ἄ.) προτείνουν τήν ἐναρμόνιση τοῦ ἀνθρώπου μέ κάποια ἀφηρημένη "συμπαντική δύναμη" ἢ τήν "αὐτοβελτίωσή" του ὡς μέσο γιά τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων του.

Ὅταν ἡ δυτική χριστιανοσύνη ἢ ὁποιαδήποτε ἐκκλησιαστική κοινότητα μπαίνει στή διαδικασία νά λύσει ἀπευθείας, ἐνδοκοσμικά, τά ὁποιαδήποτε προβλήματα τῆς ἱστορίας, ἄθελα καί ἀνεπίγνωστα γίνεται μέρος τῆς ἱστορίας. Ἔτσι μπορεῖ κανεῖς νά καταλάβει τίς ἀλλεπάλληλες παπικές ἐγκυκλίους γιά τό ἴδιο ζήτημα, ἐξαιτίας τῆς "ἀθηντίας" πού ἀποδόθηκε σέ ἕναν ἄνθρωπο (στόν Πάπα). Ἐπομένως, ὁ ἐπανευαγγελισμός σ' ἕνα τέτοιο πλαίσιο καταλήγει φαῦλος κύκλος. Γιατί, ἐφ' ὅσον τό πρόβλημα εἶναι ἡ ἴδια ἡ κοσμική ἱστορία, δέν μπορεῖ νά ἐπιλυθεῖ μέσω τῆς κοσμικῆς ἱστορίας, μέσω ὁποιασδήποτε ἐκκοσμικευμένης ὄντοτητας, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ δράση τῆς. Διότι αὐτή ἡ ὄντοτητα, προτοῦ ἐπανευαγγελίσει τούς ἀπομακρυσμένους, πρέπει νά ἐπανευαγγελίσει πρῶτα τόν ἑαυτό τῆς. Ἀλλά ἐδῶ εἶναι ἡ μεγάλη πρόκληση, ὁ γόρδιος δεσμός, ὁ στόχος: νά ἐπανευαγγελίσει τόν ἑαυτό τῆς, ἐνῶ εἶναι ἤδη ἐκκοσμικευμένη.

Αὐτή ἡ νοοτροπία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ μετακενώθηκε στά καθ' ἡμᾶς ἤδη ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, τή δημιουργία ἀστικῆς τάξης καί τή σταδιακή ἐπιβολή τῆς στό λαϊκό στοιχεῖο, πού παρέμενε πιστό στήν παράδοσή του μέχρι τή μεταπολίτευση. Ἐκτοτε ὅμως ἐπιταχύνθηκε ἡ ἐκκοσμίκευση καί ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τό δόγμα καί τό ἦθος τοῦ χριστιανισμοῦ καί ἔτσι τέθηκε καί σέ ἐμᾶς τό ζήτημα τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ, διότι γίναμε μέρος τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Ὅμως, πέρα ἀπό τίς προηγούμενες ἐπισημάνσεις, μιᾶ ἐπανακατήχηση προϋποθέτει τή διάκριση ἀνάμεσα στά οὐσιώδη καί τά ἐπουσιώδη τῆς πίστεώς μας. Τοῦτο θά διευκολύνει τήν ἀποφυγή τῆς ἐξειδανίκευσης τοῦ παρελθόντος ἢ τῆς βεβιασμένης προσχώρησης στούς "νεωτερισμούς" τοῦ παρόντος. Πρέπει ἐπίσης νά ἔχουμε κατά νοῦ ὅτι ὁ κόσμος τοῦτος δέν πρόκειται νά μετατραπῆ σέ ἐκκλησία μέσα ἀπό τή χιλιαστικοῦ τύπου ἀντίληψη τῆς προόδου. Ἡ μεταμόρφωση ἀποτελεῖ ἕνα ἐσχατολογικό κατόρθωμα πού συμπίπτει μέ τή λήξη τῆς παρουσίας ἱστορίας. Αὐτή ἡ σκέψη θά μᾶς κρατᾶ σέ ταπείνωση ἀπό τή μιᾶ καί ἀπό τήν ἄλλη θά μᾶς χαρίζει τή βεβαιότητα, διότι τόν ροῦν τῆς ἱστορίας κατευθύνει ὁ Χριστός μέ τό Ἱερό Λεῖμμα. Αὐτό τό Λεῖμμα, ὅσο μικρόν καί ἂν εἶναι, μπορεῖ νά θέσει τίς βάσεις τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ.

Ἀλέξανδρος Κατσιάρας

100 χρόνια από τήν ἴδρυση τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία

Σκεπτικό (*ratio*) τοῦ
Διεθνoῦς Θεολογικοῦ Συνεδρίου
Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία
καί ἡ «ἄυλη πραγματικότητα» τῆς ὕστερης νεωτερικότητας
(Ἀθήνα, 11-14 Ὀκτωβρίου)

Ἡ Θεολογία συνήθως περιγράφεται ὡς ὁ καρπός τῆς διαρκoῦς ἐγρηγόρσεως καί τῆς μακρᾶς πάλης τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι συγκεκριμένων αἰρετικῶν προκλήσεων καί ἀποκλίσεων. Ἐπιχειρεῖ νά ἐρμηνεύσει, ἐν τόπῳ καί χρόνῳ, ἐν ἐκάστη ἐποχῇ, τήν πολυμερῶς καί πολυτρόπως ἐκδηλούμενη θεία Ἀποκάλυψη ὡς σωτηριῶδη ἀλήθεια γιά σύνολη τήν κτίση.

Ἡ ἀπόβληση τοῦ Θεοῦ στό ὑπερπέραν καί ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, κατ' ἐξοχήν κατά τoῦς νεωτέρους χρόνους (Διαφωτισμός), ἄφησε μετέωρο τόν αἰσθητό κόσμο, μέ συνέπεια τῆ σύγχρονη ρευστότητα, καθ' ὅτι ὁ τελευταῖος δέν εἶναι αὐτοδημιούργητος. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος προσπαθεῖ νά ἀντιμετωπίσει τήν ἄβυσσο τῆς ρευστότητας ἀναζητώντας ἔρεισμα στή «μηχανοποίηση».

Οἱ ἐπιστημονικές ἐξελίξεις, ἡ τεχνολογική πρόοδος, ἡ ψηφιακή πραγματικότητα, ἡ βιοτεχνολογία μέ τίς διαρκῶς προστιθέμενες ἐφαρμογές καί δυνατότητές τους φαίνεται ὅτι ἀνακαθορίζουν τίς ἀνθρωπολογικές καί κοσμολογικές ἀντιλήψεις καί παραμέτρους.

Ἐχει ἤδη ἀνατεῖλει ἡ ἐποχή τοῦ μετα-σύμπαντος (*metaverse*), πού «ὑπόσχεται» τήν ἀποδόμηση καί κατάργηση τῶν φυσικῶν περιορισμῶν τοῦ χωροχρόνου. Ἡ «ἐπαυξημένη» πραγματικότητα, ὁ εἰκονικός κόσμος, τά τεχνητά περιβάλλοντα ἀποδιαρθρώνουν, ἀπειλοῦν καί ὑποκαθιστοῦν μαζικά τό φυσικό καί κοινωνικό περιβάλλον.

Ἡ ἀνθρωπότητα ὁμως δείχνει ἀνυποψίαστη γιά τό μεταφυσικό ὑπόβαθρο τῆς εἰκονικότητας καί τίς βαθύτερες προεκτάσεις τῶν παρενεργειῶν της. Το θέμα τῆς τεχνολογίας ἀνάγεται σέ ἐπίπεδο χρήσης. Ἡ ἀπλῶς ὀρθή χρήση τῆς τεχνολογίας, δέν μπορεῖ νά τίς ἄρει ἢ ἔστω νά τίς περιορίσει, γιατί «μεταπτωτικά» ἢ «οὐδετερότητα» τῆς τεχνικῆς εἶναι αὐταπάτη, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ πλεῖστες φορές μέσα στήν ἱστορία.

Δυστυχῶς, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ταύτισε τήν τεχνική δυνατότητα (δῶρο τοῦ Τριαδικoῦ Θεοῦ), ὡς γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, μέ τήν τεχνική ὡς στάση ζωῆς. Ὅμως ὁ Martin Heidegger ἐδῶ καί δεκαετίες ἔχει προειδοποιήσει ὅτι: «ἡ οὐσία τῆς τεχνολογίας κατά κανένα τρόπο δέν εἶναι κάτι τό τεχνικό». Ἡ τεχνική, ὅπως σημειώνει

ὁ Σπ. Κυριαζόπουλος (*Ἡ καταγωγή τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, 1965, σ. 15): «δέν ἐμφανίζεται εἰς τήν ἐποχήν μας ὡς ιδιότης ἀπλῶς καί μόνον τοῦ τεχνίτου, ἀλλ' εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἐντός τοῦ κόσμου [...]. Δέν εἶναι λοιπόν ἡ τεχνική ἀπλῶς τό σύνολον τῶν μηχανικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὁ τρόπος, διά τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται τά σύγχρονα προβλήματα καί ἡ μέθοδος τῆς λύσεώς των καί ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας. Ἴδού διατί ὁ λόγος περί τεχνικῆς δέν ἀναφέρεται εἰς τά πράγματα ἀλλ' εἰς τόν ἀνθρώπον· δέν εἶναι λόγος περί τεχνικοῦ ἔργου, ἀλλά περί τεχνικοῦ πνεύματος». Ἐπομένως, τά τεχνολογικά ἐπιτεύγματα καί τό τεχνικό πνεῦμα εἶναι διαφορετικά, σχετίζονται ἀλλά δέν ταυτίζονται.

Ἡ «τεχνολογικοποίηση» τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι πλέον καθολική καί λαμβάνει διαστάσεις σωτηριολογικές, ὑπαρξιακές, ὄντολογικές. Ἡ πίστη στήν τεχνολογική πρόοδο καί ἡ διευκόλυνση πού αὐτή παρέχει λαμβάνουν στό ἐδῶ καί τώρα χαρακτηριστικά θρησκευτικῆς λειτουργίας μεσσιανικοῦ χαρακτήρα, ἀποδυναμώνοντας καί ὑποσκάπτοντας κάθε παραδοσιακή ἔκφραση θρησκευτικότητας. Μέ βάση τά προαναφερθέντα, προκύπτει ἕνα κρίσιμο ἐρώτημα: Κατά πόσον ἀλλοιώνεται ἡ θεολογική μας παράδοση ἀπό τή μεσολάβηση τῆς τεχνικῆς;

Ἡ ἀντινομία τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ἐγκτεται στό ὅτι ἀφ' ἑνός παραμένει προσκολλημένος στήν ὕλη καί ἀφ' ἑτέρου προβάλλει ἕνα ἄυλο, εἰκονικό μοντέλο ζωῆς. Κατά βάθος ὁ σύγχρονος πολιτισμός, ἀποδεσμευόμενος ἀπό τήν ὕλη, ἐξαυλούμενος, ὑποτιμᾷ τήν ὕλη σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά διερωτᾶται κανείς μήπως ἡ Σάρκωση καθίσταται «ἄνευ νοήματος» καί ἡ κατά Χριστόν μεταμόρφωση τῆς ὕλης ἀνέφικτη.

Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν περίπλοκων ζητημάτων, ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία καλεῖται νά ὀριοθετήσῃ κριτικά τίς προϋποθέσεις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ὡς στάσης ζωῆς καί νά ἀναγγεῖλει μία αὐθεντική πρόταση ζωῆς σέ ἕναν πλανήτη πού κινδυνεύει μέ ὀλοκληρωτική καταστροφή. Καί ὁ θεολογικός λόγος τῆς Ἐκκλησίας καλεῖται, γιά ἀκόμη μία φορά, νά περισώσει καί νά ἀναδείξῃ τήν ἀξία τῆς ὕλης καί τοῦ σώματος, «ὑπὲρ ὧν» ὁ Χριστός ἐτέχθη, «ἀπέθανε» (Ρωμ 5:8) καί Ἀνέστη, ὀριοθετώντας τή ζωηφόρο ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν νά βροῦν περισσότερες πληροφορίες γιά τό Συνέδριο καθώς καί **φόρμα προεγγραφῆς**, γιά νά παρακολουθήσουν τίς ἐργασίες του, στόν ἰστότοπο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (<https://www.ecclesia.gr/theologia100/>). Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ δυνατότητα τηλεφωνικῆς προεγγραφῆς στό τηλέφωνο 2111824316 (ῶρες: 08.00-14.00) καί ἠλεκτρονικά στό e-mail: synedrio2023@ecclesia.gr.

Ἡ παρακολούθηση τοῦ Συνεδρίου εἶναι **ἐλεύθερη**. Ὡστόσο, παρακαλοῦμε γιά τήν **προεγγραφή** τῶν ἐνδιαφερομένων, γιά τήν καλύτερη ὀργάνωση καί διεξαγωγή τῶν ἐργασιῶν του.

Ἐκ τῆς Συντάξεως

Λογική (II)

Αϊκατερίνης Ρίζου
Δρος Φιλοσοφίας

Στό προηγούμενο τεύχος αναφερθήκαμε στη σημασία που δίνει η Λογική στη μορφή των προτάσεων και όχι στο περιεχόμενό τους. Τοῦτο φαίνεται και από τό γεγονός ότι οι ὅροι των προτάσεων ἢ ἀκόμη και ὀλόκληρες οἱ προτάσεις δηλώνονται μέ σύμβολα. Για παράδειγμα, ἡ ἀριστοτελική (ἢ τυπική) Λογική ἀσχολεῖται μόνο μέ κατηγορικές προτάσεις (δηλαδή, προτάσεις μέ ὑποκείμενο-Υ' και κατηγορούμενο-Κ), καταφατικές ἢ ἀποφατικές, καθολικές ἢ μερικές (π.χ., «Ὅλες οἱ γάτες εἶναι θηλαστικά» ἢ «Μερικοί ἄνθρωποι δέν εἶναι ὄμορφοι»).

Ἄλλα συστήματα Λογικῆς ἀσχολοῦνται μέ ἄλλα εἶδη προτάσεων: π.χ. ἡ *δεοντική Λογική* (deontic Logic) ἀσχολεῖται μέ δεοντικές προτάσεις (δηλ. προτάσεις που δηλώνουν τό ὑποχρεωτικό, τό ἐπιτρεπτό και συναφείς ἔννοιες)· ἡ *τροπική Λογική* (modal Logic) μέ προτάσεις που δηλώνουν πιθανότητα ἢ ἀπιθανότητα και συναφείς ἔννοιες (π.χ. «Ἴσως βρέξει σήμερα»)· ἡ *προτασιακή Λογική* (propositional Logic) μελετᾶ τούς τρόπους σύνδεσης ἢ διαφοροποίησης ὀλόκληρων προτάσεων ἢ δηλώσεων, ὥστε νά σχηματιστοῦν συνθετότερες προτάσεις ἢ δηλώσεις (οἱ προτάσεις ἢ οἱ δηλώσεις συμβολίζονται μέ τά γράμματα p, q, z, κ.λπ. – ἐπειδή ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡ σύνδεση των προτάσεων μεταξύ τους και όχι τό εἶδος τους· ἔτσι μία πρόταση που ἀνήκει στό πεδίο τῆς προτασιακῆς λογικῆς μπορεῖ νά ἔχει τή μορφή: «Ἄν p και q, τότε z»)· ἡ *μαθηματική Λογική* ἀσχολεῖται μέ τήν ἐφαρμογή τῆς τυπικῆς Λογικῆς στά μαθηματικά· ἡ *μη-τυπική Λογική* (informal Logic) ἀσχολεῖται μέ τά ἐπιχειρήματα τῆς φυσικῆς γλώσσας, τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας, ἐστιάζοντας περισσότερο στις λογικές πλάνες, στά λεγόμενα πεπλανημένα ἐπιχειρήματα ἢ σοφίσματα, μέ τά ὁποῖα θά ἀσχοληθοῦμε σέ εἰδικό σημείωμα.

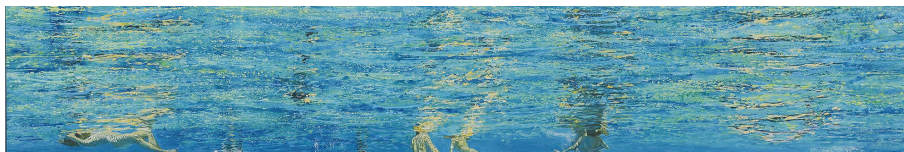
Ἐκτός ἀπό τή μορφή των προτάσεων, βασικό στοιχείο στη Λογική ἔχει ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἀπό δύο ἢ περισσότερες προτάσεις (που ὀνομάζονται *προκειμένες*) συνάγεται (ἔπεται, ἀκολουθεῖ) μία ἄλλη πρόταση, που ὀνομάζεται *συμπέρασμα*. Ὁ τρόπος αὐτός καθορίζεται ἀπό ἰδιαίτερους κανόνες, που ὀνομάζονται *κανόνες συναγωγῆς* και πρέπει νά πληροῦνται προκειμένου τό ἐπιχείρημα νά εἶναι ἔγκυρο. Οἱ κανόνες συναγωγῆς ἀναφέρονται ἐπίσης σέ μορφικά στοιχεία (π.χ., ὁ κανόνας ὅτι ἂν μία προκειμένη εἶναι ἀποφατική, τότε τό συμπέρασμα εἶναι ἐπίσης ἀποφατικό, ἢ ὅτι ἂν μία προκειμένη εἶναι μερική τότε και τό συμπέρασμα θά εἶναι μερικό κ.ἄ.).

Ένα ακόμη ούσιώδες στοιχείο είναι η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο συμπέρασμα και τις προκείμενες: αν η σχέση αυτή είναι αναγκαία, αν δηλαδή το συμπέρασμα συνάγεται, εξάγεται, προκύπτει (συμβαίνει, κατά την αριστοτελική όρολογία) εξ ανάγκης από τις προκείμενες, τότε το επιχείρημα είναι παραγωγικό· αν όμως η σχέση αυτή είναι πιθανή, δηλαδή το συμπέρασμα συνάγεται κατά πιθανότητα, τότε το επιχείρημα είναι μη-παραγωγικό (ή έπαγωγικό).

Κάθε σύστημα Λογικής, λοιπόν, όρίζεται σέ σχέση μέ δύο βασικά στοιχεία, τή μορφή τών προτάσεων και τούς κανόνες συναγωγής. Πέρα από τούς ειδικότερους κανόνες συναγωγής, υπάρχουν και οι λεγόμενες αρχές (ή νόμοι) τής Λογικής (ή τής νόησης): α) ή αρχή τής μη-άντιφασης (δέν είναι δυνατό νά δεχόμεστε, συγχρόνως και από τήν ίδια όπτική γωνία, ότι μία πρόταση είναι και δέν είναι άληθής, π.χ. «Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί και όλοι οι άνθρωποι δέν είναι θνητοί»); β) ή αρχή τής ταυτότητας (πού συμβολίζεται ως $A=A$, δηλαδή κάθε όρος ή κάθε πρόταση ταυτίζεται μέ τόν έαυτό της και διαφοροποιείται ότιδήποτε άλλο); και γ) ή αρχή του άποκλειομένου τρίτου ή μέσου (μία πρόταση θά είναι άληθής ή ψευδής, δέν μπορεί νά είναι κάτι ένδιάμεσο. συνεπώς αν έχουμε δύο αντιφατικές προτάσεις, Α και όχι-Α, ή μία θά είναι κατ' ανάγκην άληθής και ή άλλη κατ' ανάγκην ψευδής, καθώς είναι αδύνατο νά συναληθεύουν ή νά συμψεύδονται).

Οί κανόνες συναγωγής έμφανίζουν διαφοροποιήσεις από σύστημα σέ σύστημα Λογικής. Έτσι, π.χ., ό κανόνας ότι πρέπει νά υπάρχει νοηματική συνάφεια μεταξύ προκειμένων και συμπεράσματος, πού ισχύει στήν αριστοτελική Λογική, δέν αναγνωρίζεται από τή σύγχρονη Λογική. Σέ γενικές γραμμές, στή σύγχρονη Λογική ή έννοια τής έγκυρότητας είναι πολύ ευρύτερη από ό,τι στήν αριστοτελική, δηλαδή άπαιτούνται πολύ λιγότερες προϋποθέσεις για νά είναι έγκυρος ένας συλλογισμός ή ένα επιχείρημα.

Έτσι, κατά τόν σύγχρονο όρισμό, ένα παραγωγικό επιχείρημα είναι έγκυρο όταν είναι αδύνατο νά έχουμε άληθείς προκείμενες και ψευδές συμπέρασμα. Για τό μη-παραγωγικό επιχείρημα, ό κανόνας διατυπώνεται ως έξης: ένα μη-παραγωγικό επιχείρημα είναι έγκυρο, όταν είναι άπίθανο οι προκείμενες νά είναι άληθείς και τό συμπέρασμα νά είναι ψευδές.

Μαρία Φιλοπούλου, Κολυμβητές κάτω από τό νερό (2020), λεπτομέρεια,
Άθήνα, Έθνική Πινακοθήκη

Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῆς Θ. Λειτουργίας καὶ ἡ σύγχρονη ἐνοριακὴ πράξις

πρωτ. Εὐαγγέλου Παχυγιαννάκη - Ἐμμ. Ἀθ. Λουκάκη, Θεολόγου

Παρατηρήσεις - διαπιστώσεις

Γιατί τό κήρυγμα νά ἔχει καθιερωθεῖ νά γίνεται, σχεδόν πάντοτε στό Κοινωνικό καί ὄχι στή θέση του, δηλαδή μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου;

Στίς ἐλληνόφωνες ἐκκλησίες παραλείπονται (διαβάζονται, τουλάχιστον, μυστικῶς;) πάντοτε κατά τίς ἐπίσημες λειτουργίες τῶν Κυριακῶν, ἑορτῶν καί καθημερινῶν ἢ Μεγάλῃ Ἐκτενῆς καί τά Κατηχούμενα, ἐπειδή δῆθεν ἐπιμηκύνουν τή Λειτουργία, ἐνῶ λέγονται πάντοτε στήν Προηγιασμένη, καταχρηστικῶς λεγόμενη Λειτουργία, γιατί δέν εἶναι Λειτουργία¹ καί δέν συμμετέχει καί πολύ ἐκκλησίασμα. Δέν εἶναι κακομεταχείριση καί ἀσέβεια τόσο πρός τό μυστήριο ὅσο καί πρός τήν πίστη τῆς Ἀγίας μας Ἐκκλησίας αὐτό; Καί βέβαια, ἢ Μεγάλῃ Ἐκτενῆς καί τά Κατηχούμενα κατά κανόνα παραλείπονται. Ἐάν ὅμως προσέξει κανεῖς, ὡσάκις ἀκολουθεῖ μετά τή Λειτουργία Ἀρτοκλασία ἢ γενικά ὅποια-δήποτε φορά κι ἂν τελεῖται Ἀρτοκλασία (σέ ὀρισμένες ἐνορίες ἀκόμη καί μετά τή Μικρῇ Εἵσοδο, πρό τοῦ Κοντακίου), ἀπό αὐτήν δέν παραλείπεται «οὔτε ἕν ἰῶτα, οὔτε μία κεραία»!

Πῶς δικαιολογοῦνται καί ποιά λειτουργική καί θεολογική στήριξη ἔχουν τά «Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεός...» καί οἱ λοι-

πές δεήσεις καί μνημονεύσεις τῆς Ἀρτοκλασίας ἀμέσως μετά τήν εὐχή τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς καί τό «Εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν»;

Στίς περισσότερες ἐκκλησίες ἢ πλειοψηφία τῶν ἐκκλησιαζομένων (ἀκόμη καί αὐτοί πού δέν ἔχουν ἀνάγκη) κάθονται στό διάστημα μετά τή Μεγάλῃ Εἵσοδο μέχρι τή Θεία Κοινωνία. Ἔτσι στά κελεύσματα τοῦ ἱερέως «Στῶμεν καλῶς...», «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας» ἢ καί κατά τή στιγμή τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων, δέν φαίνεται νά ὑπάρχει ἢ ἀνάλογη ἀνταπόκριση. Στό «Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν», δέν σκύβει τό κεφάλι κανεῖς. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτό;

Ποιά εἶναι ἡ θέση τῶν Μεγαλυναριῶν τῶν Ἀγίων καί τῶν ἑορτῶν κατά τήν ὥρα τῶν Διπτύχων;

Στίς ἐλληνικές ἐκκλησίες δέν λέγεται ποτέ τό «Πληρωθήτω». Τό φάλλουν ὅμως στίς σλαβικές ἐκκλησίες, στό Ἅγιο Ὅρος καί σέ ἀρκετά μοναστήρια καί τώρα τελευταῖα δειλά-δειλά ἀρχίζει νά φέλνεται καί σέ μερικές ἐνορίες.

Ἐάν κατά σύμπτωση βρεθεῖ κανεῖς ἐν ὥρᾳ λειτουργίας σέ διάφορους ἐνοριακούς ναούς τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἐκεῖ τά πράγματα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικά. Στό παρελθόν, πού μᾶς δόθηκε αὐτή ἡ εὐκαιρία νά ἐκκλησιαστοῦμε σέ

διάφορες ρωσικές ένορίες, πρὸς μεγάλη μας έκπληξη, τὴ μία Κυριακὴ ἔψαλαν τὰ Τυπικὰ καὶ τοὺς Μακαρισμοὺς καὶ τὴν ἄλλη τὰ κανονικὰ Ἀντίφωνα τῆς Θείας Λειτουργίας, τηρουμένης ἐπακριβῶς τῆς τάξεως τῆς Μικρᾶς Εἰσόδου.

*Ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἰσχυόντων Τυπικῶν Στὰ Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἥδη ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 2007 (τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), παρατηρεῖται ὅτι στὴ Θεία Λειτουργία, ἐκτὸς ἀπὸ τίς πρόσφατες καίριες καὶ οὐσιώδεις προσθήκες (ἐπαναφορά) τοῦ Προκειμένου καὶ τοῦ Ἀλληλουιαρίου τοῦ Ἀποστόλου, προστέθηκε καὶ νέος ὕμνος, ἄγνωστος μέχρι σήμερα στίς ἑλληνόφωνες Ἐκκλησίες, καίτοι μαρτυρούμενος ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τὸ «Πληρωθήτω». Ἡ προσθήκη αὐτὴ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἔγινε σταδιακά, μὲ πολὺ ὀρθὸ τρόπο, προφανῶς γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀντιδράσεων (;) γιατί μόνο στὴν ἔκδοση τοῦ 2008 παρατίθεται γιὰ πρώτη φορά ὀλόκληρος ὁ ὕμνος μὲ σχετικά σχόλια.² Ὅμως εἶναι προφανές ὅτι σὲ ὅσες ἐνορίες γίνεται χρῆση τοῦ ἐν λόγω Τυπικοῦ μόνο σὲ εὐάριθμες φάλλεται. Τὴν προσθήκη αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀγνοοῦν τὰ ἄλλα ἰσχύοντα Τυπικὰ, ὅπως τὸ *Ἡμερολόγιον τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου* καὶ ἡ *Τυπικὴ Διαταξίς τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν* τοῦ Ἀπ. Παπαρχήστου, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 2009 προστέθηκε, μὲ ἐπαρκεῖς ἐξηγήσεις, καὶ στὸ *Μικρὸν Τυπικόν*, συντασσόμενο ὑπὸ ἐπιτροπῆς. Ἐπιπλέον, τὸ *Μικρὸν Τυπικόν* διατάσσει τὴν φαλμωδία μεγαλυναρίου στὴ Θεία Λειτουργία τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώ-*

σεως (6 Αὐγούστου), «Θέλων ἐπιδειξάι τοῖς μαθηταῖς...», διάταξη ἡ ὁποία (εὐτυχῶς) δὲν ὑπάρχει στὰ ἄλλα Τυπικὰ.

Σὲ ὅλα δὲ τὰ παραπάνω Τυπικὰ, κατὰ πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ *Τυπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (ΤΜΕ)*, διατάσσεται κατὰ τὴν 1^η Ἰανουαρίου μόνο, γιὰ ἄγνωστο λόγο, στὰ Δίπτυχα, τὸ μεγαλυναρίο τοῦ Μ. Βασιλείου «Τὸν ἱεροφάντορα τοῦ Χριστοῦ». Ἄλλ' ἡ διάταξη αὐτὴ ἐκ πρώτης ὄψεως –τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν– φαίνεται νὰ ἀδικεῖ τὴ Λειτουργία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ 13 Νοεμβρίου, γιὰ τὴν ὁποία οὐδὲν ἀναφέρεται. Τὸ ΤΜΕ διατάσσει, ἐπίσης, τὴν φαλμωδία μεγαλυναρίου καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Παρασκευὴ τῆς Διακαινησίμου), «Ἵδωρ τὸ ζώηρον τῆς Πηγῆς...», διάταξη τὴν ὁποία μιμοῦνται καὶ τὰ ἄλλα Τυπικὰ. Κατὰ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ, ὅμως, ἔπρεπε καὶ οἱ ἄλλες Θεομητορικὲς ἑορτὲς νὰ δικαιοῦνται μεγαλυναρία καὶ μάλιστα οἱ ἑορτὲς τοῦ Γενεθλίου, τῶν Εἰσοδιῶν, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως, οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς Θεομητορικῆς λατρείας καὶ Θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας (καὶ ὅχι ἡ ἑορτὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς).³ Ὁ μακαριστὸς ὅμως Ἰωάννης Φουντούλης ἔχει ἄλλη γνώμη, τὴν ὁποία δὲν ἔχει προσέξει κανεὶς: «Ἄλλο μεγαλυναρίο πλὴν τοῦ Θεομητορικοῦ (δηλαδὴ τοῦ "Ἄξιόν ἐστιν..." καὶ τοῦ "Ἐπὶ σοὶ χαίρει..." στίς λειτουργίες τοῦ Ἱ. Χρυσοστόμου καὶ Μ. Βασιλείου ἀντίστοιχα ἢ τοῦ εἰρμοῦ τῆς θ' ὠδῆς στίς Δεσποτικὲς καὶ Θεομητορικὲς ἑορτὲς) δὲν φάλλεται στὴ Θεία Λειτουργία»⁴. Καὶ βέβαια εἶναι πανθομολογούμενο ὅτι τὰ

παραπάνω Τυπικά στηρίζονται και έξαρ-
τώνται κατ' έξοχήν από τό ισχύον ΤΜΕ
–για τό όποιο ύπάρχουν έπιφυλάξεις ως
πρός τήν πλήρη και άκριβη έφαρμογή
των διατάξεών του στίς ένορίες– γι' αυτό
και συχνά παρεμβαίνουν μέ διευκρινιστι-

κές παρατηρήσεις σέ άρκετά σημεία, οι
όποίες άν και άξιοπρόσεκτες, φυσικά δέν
μας ενδιαφέρουν έδω.⁵ Άλλά τό θέμα των
μεγαλυναρίων στή Θεία Λειτουργία δέν
έξαντλείται έδω και γι' αυτό θά έπανέλ-
θουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Η λειτουργία των Προηγιασμένων είναι άκριβώς κοινωνία των φρικτών του Χριστού μυστηρίων κατά τήν πένθιμη περίοδο (καθημερινές) τής Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Δέν περιέχει Άναφορά. Συνάπτεται στήν άκολουθία του Έσπερινου και δέν περιλαμβάνει τίποτε άλλο παρά μόνο τήν προπαρασκευή, τή μεταφορά των προηγιασμένων Δώρων από τήν πρόθεση στό θυσιαστήριο και τή Θεία Κοινωνία. Πλαισιώνεται κατά τό πρότυπο τής Θείας Λειτουργίας μέ προπαρασκευαστικές εύχές για τή μετάληψη και εύχαριστήριες μετά από αυτήν και τή συνήθη άπόλυση τής Θείας Λειτουργίας. 2. Δίπτυχα τής Έκκλησίας τής Ελλάδος 2008 (Άθήνα: Άποστολική Διακονία), σ. 13. 3. Βέβαια για πληρέστερη ένημέρωση επί του θέματος των Μεγαλυναρίων, άς σημειωθεί έδω ότι κατά τό Τυπικόν του Κωνσταντίνου (Τυπικόν Έκκλησιαστικόν κατά τήν τάξιν τής του Χριστού Μεγάλης Έκκλησίας, Κωνσταντινούπολη 1874), διατάσσονται Μεγαλυνάρια κατά τήν ώραν των Διπτύχων, στίς έορτές τεσσάρων Άγίων: Άγ. Άνθίμου επισκόπου Νικομηδείας (σ. 10), Άγ. Αικατερίνης (σ. 44), Μεγάλου Βασιλείου (σ. 75), Άγ. Κωνσταντίνου (σ. 171) και για τήν έορτή τής Ζωοδόχου Πηγής (σ. 245). Στό Τυπικό του Γ. Βιολάκη μειώνονται σέ δύο, του Μεγάλου Βασιλείου και τής Ζωοδόχου Πηγής. 4. Ι. Φουντούλης, Λειτουργική Α'. Είσαγωγή στή Θεία Λατρεία, ό.π., σ. 243. 5. Πβ. Γεώργιος Βεργωτής, Τελετουργική (Συμβολή στήν Ιστορία τής Χριστιανικής Λατρείας), Θεσσαλονίκη 1993, μέ σοβαρές και ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις επί του θέματος, ιδ. σ. 56-57.

Κων. Μαλέας, Παντάνασσα Νάξου
(περ. 1924-1928)
Άθήνα, Έθνική Πινακοθήκη

Κων. Μαλέας, Σαντορίνη (1924-1928)
Άθήνα, Έθνική Πινακοθήκη

Γενηθήτω τό θέλημά μου

π. Δημητρίου Μπαθρέλλου

Έφημ. Ί.Ν. Αναλήψεως Ντράφι - Έπισκ. Καθηγητοῦ Παν. Emory

Σύμφωνα με τήν κλασική χριστιανική θεολογία ἡ θέληση βρίσκεται σέ ἄρμονική σχέση μέ τή φύση. Ὁ Θεός, γιά παράδειγμα, εἶναι φύσει ἀγαθός καί ἡ φυσική ἀγαθότητά του ἀντανακλᾶται στή θέλησή του νά δημιουργήσει τόν ἄνθρωπο, ὥστε νά τόν καταστήσει κοινωνό τῆς θείας ζωῆς. Ἐπιπλέον, δώρισε στόν ἄνθρωπο αὐτεξούσια θέληση, ὥστε ἐλεύθερα νά καλλιεργήσει τά χαρίσματά του καί νά καταστεί “ὅμοιος” μ’ Ἐκεῖνον. Στήν ἀνθρώπινη θέληση χαρίστηκε ἐπιπλέον ἡ φυσική τάση ἑναρμονισμοῦ τῆς μέ τήν «κατ’ εἰκόνα Θεοῦ» ἀνθρώπινη φύση, μέ σκοπό τήν τελειοποίηση ἀμφοτέρων. Γιά παράδειγμα, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως τήν τάση νά ἀγαπᾷ. Ἄν αὐτό τό ἀποδεχθεῖ καί τό καλλιεργήσει μέ τή θέλησή του, θά γίνει “ὅμοιος” μέ τόν Θεό. Ἄν ὅμως στραφεῖ ἐναντία στή φύση του καί στή θελητική τῆς ροπῆς νά ἀγαπᾷ, τότε θά ὀδηγηθεῖ σέ σχέσεις ἀντιπαλότητας μέ τόν Θεό, τούς συνανθρώπους του, καί τή φυσική δημιουργία.

Ὁ ἑναρμονισμός τῆς θέλησης μέ τή φύση διασαλεύτηκε μέ τήν πτώση τοῦ ἀνθρώπου, πού διέφθειρε καί τίς δύο. Ὡστόσο, ὁ ἐξαγιασμός καί ἐπανεναρμονισμός τους παρέμειναν θεωρητικό ζητούμενο στόν χῶρο τῆς χριστιανικῆς σκέψης, ἀλλά καί εὐρύτερα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ,

μέχρι περίπου τῆ Μεταρρύθμιση καί τούς νεότερους χρόνους. Ἀντιδρώντας στόν ρωμαιοκαθολικό αὐταρχισμό, ἡ Μεταρρύθμιση πρόβαλε τό ὑποκείμενο, ἀποσάθρωσε τό κοινό χριστιανικό ὄραμα καί θεσμικό πλαίσιο τῆς Εὐρώπης, καί ὀδήγησε σέ ἀντιπαραθέσεις καί συγκρούσεις ὄχι μόνο μεταξύ Προτεσταντῶν καί Ρωμαιοκαθολικῶν ἀλλά καί ἐντός τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου. Τό κοινό (ἡ ἀνθρώπινη φύση) ὑποβαθμίστηκε χάριν τοῦ ἰδίου (“ἴδιο-τροπία”). Ἡ συνεχῆς ἐμφάνιση ἐναλλακτικῶν καί ἀσύμβατων μεταξὺ τους παραλλαγῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ὀδήγησε ὄχι μόνο στήν ἀπαξίωση καί περιθωριοποίησή του ἀλλά καί σέ ἕναν ἄνευ προηγουμένου σχετικισμό. Ὁ Διαφωτισμός ἀποπειράθηκε νά προμηθεύσει ἕνα καινούργιο κοινό ὀρίζοντα νοσηματοδότησης τοῦ βίου, ἀλλά ἡ προσπάθειά του ἀποδείχθηκε ἐξίσου δονκιχωτική. Τώρα πιά θά ἔπρεπε ὁ καθένας νά ἀποφασίζει γιά τίς ἀλήθειες του. Ἡ θέληση θά ἄρχιζε νά ἀποκτᾷ πρωτοκαθεδρία ἐναντι τῆς φύσης.

Ἄς δοῦμε τρεῖς ἐμβληματικούς φιλοσόφους τῶν τελευταίων τριῶν αἰώνων πού σηματοδότησαν αὐτήν τήν ἀλλαγῆ. Τόν 18^ο αἰ. ὁ Γερμανός φιλόσοφος Ἴμμάνουελ Κάντ ἔκανε λόγο γιά τό «ριζικό κακό» πού χαρακτηρίζει τήν ἀνθρώπι-

νη φύση και υποστήριξε ότι τό ύψιστο αγαθό είναι μιά καλή θέληση. Ὁ ἄνθρωπος θά πρέπει νά υπακούει ἐκούσια στήν κατηγορική προσταγή πού ὁ ἴδιος θά συγκροτήσει – ἐφόσον ὡς αὐτόνομο ὑποκείμενο θά πρέπει νά ὑποτάσσεται μόνο στους ἠθικούς νόμους πού θεσπίζει ὁ ἴδιος. Ἡ συμμόρφωση μέ τίς ἐπιταγές τῆς κατηγορικής προσταγῆς σημαίνει σέ πολλές περιπτώσεις ὄχι τή συμπόρευση ἀλλά τήν ἐναντίωση στή διεφθαρμένη μας φύση.

Ἐνα περαιτέρω βῆμα πραγματοποίησε τόν ἐπόμενο αἰώνα ὁ Φρειδερίκος Νίτσε. Ὁ Νίτσε διακήρυξε τόν θάνατο τοῦ Θεοῦ καί τή συνακόλουθη κατάρρευση τῶν ἀληθειῶν καί τῶν ἀξιῶν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πού θεμελιώνονταν σ' Ἐκείνον. Κατά συνέπεια, τώρα θά ἔπρεπε ὁ καθένας νά ἐπιλέξει ἢ νά ἐπινοήσει τίς ἀξίες καί τίς ἀλήθειες του. Ἡ ἀνθρώπινη φύση παύει νά νοεῖται ὡς δημιουργημα τοῦ Θεοῦ καί νά λειτουργεῖ ὡς κανονιστική ἀρχή. Στή θέση της τοποθετεῖται ἡ «θέληση γιά δύναμη».

Τέλος, τόν 20^ο αἰ. ὁ Ζάν Πῶλ Σάρτρ, στό σύντομο ἔργο του Ὁ ὑπαρξισμός *εἶναι ἕνας ἀνθρωπισμός*, υποστήριξε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει ἀπλῶς ἐλευθερία, εἶναι ἐλευθερία. Κατά συνέπεια, θά πρέπει νά δημιουργήσῃ ὁ ἴδιος τίς ἀξίες του, οἱ ὁποῖες θά εἶναι ἐξίσου καλές μέ ὁποιοσδήποτε ἄλλες, ἐάν ἐπιλεγῶν στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας. Πέρα ὅμως ἀπό τίς ἀξίες του, ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ καί κατασκευάζει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Σύμφωνα μέ τόν Σάρτρ, «ἡ ὑπαρξή προηγείται τῆς οὐσίας». Δέν προϋπάρ-

χει, δηλαδή, ἀνθρώπινη οὐσία / φύση – ἐφόσον δέν ὑπάρχει ὁ Θεός πού θά τήν δημιουργοῦσε – ἀλλά μόνο τά ἄτομα, πού ἐκ τῶν ὑστέρων δημιουργοῦν τήν οὐσία / φύση τους μέ βάση τήν ἀτομική θέλησή τους.

Στή μεταμοντέρνα ἐποχή μας οἱ παραπάνω θεωρίες τείνουν νά καταστούν σχεδόν αὐτονόητες. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιλέγει, ἢ ἐπινοεῖ, ὄχι ἀπλῶς καί μόνο τίς ἀξίες του ἀλλά καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Μπορεῖ, γιά παράδειγμα, νά ἐπιλέξει (ἢ τοῦλάχιστον ἔτσι νομίζει) τό φῦλο του, ἀγνωώντας ἐπιδεικτικά τίς βιολογικές του προδιαγραφές. Συγχρόνως ἀπαιτεῖ τήν ἠθική καί θεσμική ἀναγνώριση τῶν ὅποιων ἐπιλογῶν του ἀπό τίς εὐνοησιμμένες, ἐνοχικές, καί ἀνασφαλεῖς δημοκρατίες μας. Ἡ ἐπαπειλούμενη κατάρρευση θεμελιωδῶν ἀνθρωπολογικῶν σταθερῶν, ὅπως, γιά παράδειγμα, τό φῦλο, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πολλά ὑποπροϊόντα ὑπερέξαρσης τῆς θέλησης ἐναντι τῆς φύσης, ἐνός ἀκραίου, δηλαδή, βολονταρισμοῦ, πού φλερτάρει μέ τό παράλογο, τό μαγικό, καί τό ἀδύνατο.

Λέγεται ὅτι ἕνας ὀπαδός τοῦ Σάρτρ, ἐπιστρέφοντας ἀπό τήν κηδεῖα του, δήλωσε ὅτι εἶχε πάει σέ μιά διαδήλωση ἐναντία στόν θάνατο τοῦ φιλοσόφου. Ὁ θάνατος, ὡστόσο, δέν νικιέται ἀπλῶς καί μόνον ἐπειδή τό θέλουμε καί τό διαδηλώνουμε. Ἡ ἀτομική θέληση δέν μπορεῖ νά ἀκυρώσει τήν πραγματικότητα. Στήν ἀπολυτοποιημένη καί εἰδωλοποιημένη της μορφή ὁδηγεῖ ἀπλῶς καί μόνο σέ ἐσωτερικές συγκρούσεις καί κοινωνικό χάος.

Ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη στήν Καινή

Σχόλια στή γιορτή τῆς μνήμης τῶν ἁγίων Μακκαβαίων (1 Αὐγ.)

Μιλτιάδου Κωνσταντίνου

Ὁμ. Καθηγ. Α.Π.Θ. - Ἄρχ. Διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜτΧ Ἐκκλησίας

Ἡ πρώτη μέρα τοῦ Αὐγούστου εἶναι ἄφιερωμένη, σύμφωνα μέ τό ἑορτολόγιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, στή μνήμη ἐννιά μαρτύρων τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς. Πρόκειται γιά ἑπτά ἀδελφια μέ τή μητέρα τους, ἡ ὁποία στήν ὀρθόδοξη παράδοση ἀναφέρεται μέ τό ὄνομα Σολομονή, καί τοῦ γέροντα νομοδιδασκάλου Ἐλεάζαρου, πού μαρτύρησαν κατά τόν διωγμό πού ἐξαπέλυσε ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων ὁ βασιλιάς τῆς Συρίας Ἀντίοχος Δ΄ ὁ Ἐπιφανής τό 167 π.Χ. Σύμφωνα μέ τό ἀποστολικό ἀνάγνωσμα τῆς ἡμέρας, ὅλοι αὐτοί μαρτύρησαν «οὐ προσδεξάμενοι τήν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν» (Ἐβρ 11:35). Ἡ σημείωση αὐτή παραπέμπει στά τελευταῖα λόγια τοῦ δευτέρου ἀπό τούς νεαρούς μάρτυρες, ὁ ὁποῖος: «ἐν ἐσχάτῃ δὲ πνοῇ γενόμενος εἶπε· Σὺ μὲν ἀλάστωρ ἐκ τοῦ παρόντος ἡμᾶς ζῆν ἀπολύεις, ὁ δὲ τοῦ κόσμου βασιλεὺς ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ νόμων εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσει» (2Μα 7:9).

Ἀναλυτικά στοὺς ἐννέα μάρτυρες ἀναφέρεται ἡ ἐνότητα 6:18-7:41 τοῦ βιβλίου Β΄ Μακκαβαίων. Βιβλία τῶν «Μακκαβαίων» ὀνομάζονται τέσσερα ἔργα πού ἀναφέρονται σέ γεγονότα τῆς ἑλληνιστι-

κῆς περιόδου. Τό ὄνομα *Μακκαβαῖος* δόθηκε ὡς παρωνύμιο στὸν Ἰούδα, ἡγέτη τῆς ἰουδαϊκῆς ἐπανάστασης τοῦ 166 π.Χ. ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνα τοῦ βασιλείου τῶν Σελευκιδῶν Ἀντίοχου Δ΄ τοῦ Ἐπιφανοῦς (175-164 π.Χ.). Τό παρωνύμιο προέρχεται ἀπὸ μιά ἐβραϊκὴ λέξη πού σημαίνει σφυρί, ὁπότε πιθανότατα δηλώνει αὐτὸν πού σφυροκόπησε τοὺς ἐχθρούς του. Τό ἴδιο ἐπίθετο χαρακτηρίζει στή συνέχεια καί τοὺς διαδόχους τοῦ Ἰούδα, παράλληλα μέ τό οἰκογενειακό τους ὄνομα, Ἀσμοναῖοι.

Ἡ ἐκτίμηση τῶν βιβλίων αὐτῶν καί τοῦ περιεχομένου τους τόσο ἀπὸ τήν ἰουδαϊκὴ ὅσο καί ἀπὸ τίς διαφορὲς χριστιανικὲς παραδόσεις ποικίλλει σημαντικά. Συγκεκριμένα, κανένα ἀπὸ τὰ βιβλία δέν συμπεριλαμβάνεται στήν Ἐβραϊκὴ Βίβλο οὔτε στή Βίβλο τῶν διαφορῶν προτεσταντικῶν παραδόσεων, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τὰ δύο πρῶτα ὡς «ἀπόκρυφα» καί τὰ δύο ἐπόμενα ὡς «ψευδεπίγραφα». Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ παράδοση ἀναγνωρίζει τὰ δύο πρῶτα βιβλία ὡς «δευτεροκανονικά», ἐνῶ χαρακτηρίζει τὰ δύο ἐπόμενα ὡς «ἀπόκρυφα». Τέλος, ἡ ὀρθόδοξη παράδοση ἀναγνωρίζει τὰ τρία πρῶτα ὡς «κανονικά» καί χαρακτηρίζει τό τέταρτο ὡς «ἀπόκρυφο», ἀλλὰ αὐτό συνεχίδει-

ται στίς ὀρθόδοξες ἐκδόσεις τῆς Βίβλου μέ τά κανονικά βιβλία σέ παράρτημα.

Τό Α΄ Μακκαβαίων γράφτηκε πρωτοτύπως στά ἑβραϊκά, ἀλλά τό κείμενο αὐτό χάθηκε καί σώζεται μόνο στά ἑλληνικά. Τό Β΄ Μακκαβαίων δέν ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προηγούμενου ὁμώνυμου βιβλίου, ἀλλά ἀνεξάρτητο ἔργο, πού ἀναφέρεται σέ γεγονότα τῆς ἴδιας μέ τό Α΄ Μακκαβαίων περιόδου. Γράφτηκε πρωτοτύπως στά ἑλληνικά ὡς ἐπιτομή ἐνός πεντάτομου ἔργου κάποιου Ἰάσονα Κυρηναίου. Τό περιεχόμενο τῶν βιβλίων αὐτῶν, πού στήν ἑλληνική Μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα κατατάσσονται στά «Ἱστορικά Βιβλία» τῆς ΠΔ, ἀναφέρεται στήν ἐπανάσταση πού προκάλεσε ἡ θρησκευτική πολιτική του Ἀντιόχου Δ΄ τοῦ Ἐπιφανοῦς καί στούς ἀγῶνες πού ἀκολούθησαν. Τά δύο ἐπόμενα βιβλία ἔχουν διαφορετικό ἀπό τά προηγούμενα περιεχόμενο, ἀλλά προέρχονται ἐπίσης ἀπό τήν ἑλληνιστική ἐποχή καί σ' αὐτό προφανῶς ὀφείλουν τόν τίτλο τους.

Ἀνάλογη ποικιλομορφία μέ ἐκείνη τῆς ἀποδοχῆς τῶν βιβλίων ἀπό τούς κανόνες τῶν διάφορων παραδόσεων χαρακτηρίζει καί τήν ἀποδοχή τοῦ περιεχομένου τους. Συγκεκριμένα, ὁ Ἰουδαϊσμός, ἂν καί ἀπορρίπτει τά βιβλία τῶν Μακκαβαίων ἀπό τόν κανόνα τῆς Βίβλου του, ἀποδέχεται τά ἀναφερόμενα σ' αὐτά γεγονότα καί, μάλιστα, σέ ἀνάμνηση τῶν γεγονότων πού περιγράφονται στό 1Μα 4:36-61 ἔχει θεσπίσει τή Γιορτή τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ (ἔβρ. Χανουκά) πού γιορτάζεται ἐπί 8 μέρες κατά τόν Δεκέμβριο. Ἔτσι, ὁ Ἰουδαϊσμός πανηγυρίζει μιά γιορτή πού δέν ἀναφέρε-

ται στή Βίβλο του, γίνεται ὅμως μνεῖα σ' αὐτήν στή χριστιανική Βίβλο. Σύμφωνα μέ τό Ἰω 10:22-23, σέ κάποια ἀπό τίς ἐπισκέψεις τοῦ Ἰησοῦ στήν Ἱερουσαλήμ: «ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καί χειμῶν ἦν καί περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομώντος». Στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν μετά τήν Ἰουδαϊκή ἐπανάσταση καί τήν ὀλοκληρωτική καταστροφή τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ Χανουκά σχεδόν ἔχασε τή σημασία της καί κατέστη μιά περιθωριακή γιορτή. Τά τελευταῖα χρόνια ὅμως σέ χώρες τοῦ δυτικοῦ κόσμου μέ σημαντικές ἑβραϊκές κοινότητες ἡ Χανουκά ἀνέκτησε σταδιακά τήν ἀρχαία της λαμπρότητα, καθώς ἀποτέλεσε γι' αὐτές τό ἀντίβαρο στή λάμψη τῶν ἐμπορευματοποιημένων Χριστουγέννων.

Τό ἐνδιαφέρον τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας δέν ἐπικεντρώνεται, βέβαια, στίς σχετικές μέ τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις τῶν Μακκαβαίων ἀφηγήσεις, ἀλλά στούς ὑπέρ τῆς πατρῴας πίστεως ἀγῶνες τῶν πιστῶν στόν Θεό ἀνθρώπων, τούς ὁποίους θεωρεῖ ὡς πρότυπα τῶν δικῶν της ἀγῶνων κατά τήν περίοδο τῶν μεγάλων διωγμῶν. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος στήν εἰσαγωγή τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ πρὸς τούς Μακκαβαίους λόγου του, ἐπιχειρῶντας νά ἐξηγήσει θεολογικά τό θάρρος καί τήν καρτερία τῶν πρῖν ἀπό τή σάρκωση τοῦ Λόγου μαρτύρων, καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι μέ κάποιον μυστικό τρόπο ὅσοι πρῖν ἀπό τήν παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἔφτασαν στήν τελειότητα, βοηθήθηκαν σ' αὐτό ἀπό τήν πίστη στόν Χριστό, καθώς ὁ Λόγος «ἐγνωρίσθη δὲ καί πρότερον τοῖς καθαροῖς τήν διάνοιαν».

Στό σημείο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή χριστιανική έρμηνεία τής ένότητας Δευ 16:18-18:22, όπου έπιχειρείται ή συστηματοποίηση τοῦ ρόλου τών δικαστών, τών βασιλιάδων, τών ιερέων και τών προφητῶν μέσα στή μελλοντική ισραηλιτική κοινωνία, μέ τόν άκριβή καθορισμό τών καθηκόντων τους και τών υποχρεώσεών τους. Στή σχετική μέ τούς προφήτες ένότητα (18:9-22) ό Μωυσής υπόσχεται ότι ό Κύριος «θά αναδείξει έναν προφήτη από σάς, μέσα από τόν λαό σας, σάν έμένα» (18:15· πβ. 18:18). Σύμφωνα μέ τό χωρίο αυτό ό Θεός έμφανίζεται νά εισηγείται παράλληλα μέ τούς άλλους θεσμούς και τόν θεσμό τών προφητῶν ως διαδόχων τοῦ Μωυσή. Παρ' όλα αυτά, κανείς από τούς γνωστούς προφήτες τής ΠΔ δέν έμφανίζεται ως διάδοχος τοῦ Μωυσή. Αντίθετα, ή ζωντανή παρουσία τοῦ Θεοῦ διά τών προφητῶν μέσα στόν λαό του θά δώσει βαθμιαία τή θέση της σέ έναν θεσμό, ό όποῖος θά έπιχειρήσει μέσα από ένα πολύπλοκο σύστημα νομικῶν διατάξεων νά ρυθμίσει και νά έλέγξει μέχρι τήν τελευταία τους λεπτομέρεια τίς σχέσεις τοῦ ανθρώπου μέ τόν Θεό. Έτσι, όταν άργότερα ό τέταρτος ευαγγελιστής θά τονίσει μέ ιδιαίτερη έμφαση τόν παραλληλισμό Ίησοῦ και Μωυσή και ό απόστολος Πέτρος (Πράξ 3:22-26), όπως και ό διάκονος Στέφανος (Πράξ 7:37), θά ταυτίσουν στους λόγους τους τόν Ίησοῦ μέ τόν άναμενόμενο προφήτη, κλονίζουν στήν πραγματικότητα τό βασικότερο θεμέλιο πάνω στό όποιο στηρίζεται ό Ίουδαϊσμός.

Στή συνέχεια, όταν ή χριστιανική Έκκλησία, αυτοπροσδιοριζόμενη ως «νέος Ίσραήλ» και ως κληρονόμος τών έπαγ-

γελιών τοῦ Θεοῦ, θά υίοθετήσει σύνολη σχεδόν τήν Ιουδαϊκή θρησκευτική γραμματεία και θά τήν έρμηνεύσει χριστολογικά, ή αντίδραση τοῦ Ίουδαϊσμοῦ θά εκδηλωθεῖ μέ τή συγκρότηση τοῦ κανόνα τών Ιερῶν του Γραφῶν. Προκειμένου, μάλιστα, νά προσδώσει σέ αυτές κῦρος αρχαιότητας θά τοποθετήσει τή συγγραφή τους πριν από τόν 5^ο π.Χ. αἰ. Χαρακτηριστικά είναι στήν προκειμένη περίπτωση τά όσα αναφέρει σχετικά στά τέλη τοῦ 1^{ου} μ.Χ. αἰ. ό έλληνιστής Ίουδαίος ιστοριογράφος Φλάβιος Ίώσηπος στό άπολογητικό έργο του Κατ' Απίωνος. Σύμφωνα μέ τόν Ίώσηπο, ό όποῖος εκφράζει τήν Ιουδαϊκή παράδοση τής εποχῆς του, ότι γράφτηκε μετά τήν εποχή τοῦ Άρταξέρξη Α' (465-424 π.Χ.) ύπολείπεται σέ άξία «διά τό μή γενέσθαι τήν τών προφητῶν άκριβή διαδοχή» (Λόγος Α' 8).

Αποτέλεσμα όλων αυτών τών διεργασιῶν στους κόλπους τοῦ Ίουδαϊσμοῦ ἦταν όχι μόνον ό αποκλεισμός κάποιων βιβλίων από τόν κανόνα τών Γραφῶν του αλλά και ή αδυναμία εξέλιξης τής θεολογικῆς σκέψης, καθώς ή έπιμονή στήν περί μή «άκριβοῦς διαδοχῆς τών προφητῶν» άποψη λειτουργεῖ άπαγορευτικά γιά τήν περαιτέρω άποδοχή τών θείων δωρεῶν, μέ πρώτη και κύρια τήν έξαγγελλλόμενη από τόν Ίησοῦ Χριστό σωτηρία. Έτσι, άν ή Ιουδαϊκή παράδοση κατανοεῖ τούς μάρτυρες τής μακκαβαϊκῆς περιόδου περισσότερο ως έθνικούς ήρωες, ή χριστιανική Έκκλησία θεωρεῖ τή θυσία τους, όπως καταλήγει στόν προαναφερθέντα λόγο του ό άγιος Γρηγόριος ό Θεολόγος, «τῶν ὕστερον ὑπέρ Χριστοῦ θυμάτων, εἰς φιλοτιμίαν οὐκ ἔλαττον».

Ἀνθρωπολογικές ἀνιχνεύσεις Ἁγίου Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς

Πρωτ. Ν. Ι. Λουδοβίκου
Καθηγ. Ἀνωτάτης Ἐκκλ. Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης

Στό κορύφωμα ὄλων αὐτῶν πού ἀναφέραμε στά προηγούμενα κείμενα, εἶναι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, στὸν ὁποῖον ἔχουμε μιά συνέχεια αὐτῆς τῆς ἐκπληκτικῆς παραδόσεως πού εἶδαμε στοὺς Ἀπολογητές, στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή, ἢ στὸν Συμεών τὸν νέο Θεολόγο.

Σέ ἀντίθεση μέ τὸν Βαρλαάμ, τὸν ἰδεολογικό του ἀντίπαλο, πού περιφρονεῖ τό σῶμα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τονίζει ὅτι τό σῶμα εἶναι πνευματικόν. Μάλιστα, ὅπως λέει, διαθέτει «ἐνσυνενωμένας πνευματικὰς διαθέσεις». Τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι φτιαγμένο ἔτσι, ὥστε νά καθιστᾶ πνευματικὰ ὅλα τὰ σωματικὰ του ἔργα. Πρόκειται γιά μιά ἰδιαίτερος σημαντική τοποθέτηση. Ὅτιδήποτε κάνει τό σῶμα, μπορεῖ νά γίνει μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά ἔχει χαρακτῆρα πνευματικό.

Λέγοντας πνευματικό, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐννοεῖ διαλογικό μετά τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστιακό, δοξολογικό, μέ ἄλλα λόγια προϋποθέτει τήν ἀναφορικότητα πρὸς τὸν Θεό. Δι' αὐτῆς τῆς ἀναφορικότητας, ὅτιδήποτε κάνουμε συγκροτεῖ μιά σχέση, ἐνδυναμώνει τή σχέση τῆς γνώσης τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι μιά σχέση κοινωνιακή καί εὐχαριστιακή.

Σύμφωνα μέ τὸν ἅγιο Γρηγόριο, δέν ὑπάρχει πραγματική ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό, χωρὶς τό σῶμα. Χωρὶς τό σῶμα καί τό παθητικό τῆς ψυχῆς, δέν μποροῦμε νά αἰσθανθοῦμε τὸν Θεό, νά κλάψουμε γι' Αὐτόν, νά τρέξουμε ξωπίσω Του, νά κάνουμε μετάνοιες, νά Τόν ἀγκαλιάσουμε, νά Τόν λατρεύσουμε – ψυχοσωματικά λατρεύει ὁ ἄνθρωπος.

Ἀλλά, ἐάν δέν εἶναι καθαρὸς ὁ νοῦς, δέν μποροῦμε νά καταλάβουμε πῶς ἀκριβῶς μπορεῖ νά τὰ κάνει ὅλα αὐτὰ. Μέ τήν προσευχή, λοιπόν, στρέφουμε τὸν νοῦ μας ἐντὸς τοῦ σώματος. «Ἐσω πέμπειν τὸν νοῦν», εἶναι μιά ἔκφραση, ἢ ὁποῖα ριζικά διαφωνεῖ μέ ὅτιδήποτε ἔχει προηγουμένως εἰπωθεῖ ἀπὸ τοὺς πλατωνικούς ἀντιπάλους τοῦ Παλαμᾶ, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν «οὐρανοδρομίες», ἐξόδους ἐκστατικές στὸν νοῦ ὅπως σ' ἓνα φανταστικό ἄπειρο ὅπου πραγματικὰ ἀναζητεῖται ὁ Θεός.

Δέν ὑπάρχει τέτοια ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Παλαμᾶ. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ γίνεται μέσα σέ ἓνα σῶμα καί σέ μιά ψυχή. Καί τί θά κάνουμε τότε μέ τὰ πάθη; Τὰ πάθη, λέει ὁ Παλαμᾶς, ἀκολουθώντας τὸν ἅγιο Μάξιμο ἐν προκειμένῳ, εἶναι θετικές δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐπομένως δέν τὰ καταστρέφουμε. Δέν ὑπάρχει

τρόπος ούτε πιθανότητα να έχουμε ολόκληρο τόν άνθρωπο, αν του σβήσουμε τά πάθη. Ὁ θυμός, ἡ ἀγάπη, τό μίσος, ὅλα τά πάθη πρέπει ἀπλῶς νά μεταβληθοῦν, νά μεταμορφωθοῦν ἐν Πνεύματι. Ν' ἀλλάξουν ἀντικείμενο. Νά μποῦν μέσα στήν προαίρεση τῆς εὐχαριστιακῆς διαλογικῆς κοινωνίας μετά τοῦ Θεοῦ. Νά ἀποκτήσουν, δηλαδή, ἕνα περιεχόμενο ὁμορφο. Νά μάθουμε νά ἀγαποῦμε κατά Θεόν. Νά αἰσθανόμαστε, νά ὀσφραινόμαστε, νά ψηλαφοῦμε, νά κάνουμε τά πάντα, κατά Θεόν. Αὐτός εἶναι ὁ δρόμος μᾶλλον πού ἀπορρέει ἀπό τή Σάρκωση κι ὄχι κάποιος ἄλλος. Βεβαίως, στό τέλος τό σῶμα θά συναιωνίσει μετά τῆς ψυχῆς στή θέα τοῦ Θεοῦ καί θά ἀφθαρτισθεῖ μαζί της, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος, ὁλόκληρος ψυχοσωματικά, γίνεται φῶς καί βλέπει διά τοῦ φωτός καί βλέπει καί τόν ἑαυτό του, μέσω τοῦ φωτός καί ὅ,τι βλέπει εἶναι ἐπίσης φῶς, ὅπως λέει ὁ Παλαμάς, στίς τριάδες Ὑπέρ των ἱερῶς ἡσυχάζόντων.

Δυστυχῶς, πολλοί νεώτεροι στοχαστές, ἀκόμη καί θεολόγοι, ἀπορρίπτουν τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμά, προφανῶς διότι τόν προσεγγίζουν ἐλλιπῶς, κατά τή γνώμη μου, καί δέν μποροῦν νά συλλάβουν τήν ὀλιστική ἀνθρωπολογία του. Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Παλαμάς τονίζει ὅτι δέν συναντοῦμε τόν Θεό μονάχα μέ τόν νοῦ ἢ μέσα στόν νοῦ· κάτι τέτοιο θά ἦταν φανταστικόν (δηλαδή,

μή-πραγματικό), ὅπως λέει ὁ ἅγιος. Τόν Θεό τόν συναντοῦμε «μετά παντός εἶδους κτίσεως, ἵνα τό τῆς εἰκόνας ἀπηκριβωμένον ἦ»: δηλαδή, γιά νά εἶναι πλήρες τό κατ' εἰκόνα, πρέπει νά συναντήσω τόν Θεό μέ ὁλόκληρο τό κατ' εἰκόνα, μέ ὁλόκληρη τή δημιουργία, πού βεβαίως περιλαμβάνει καί τό σῶμα καί τόν κόσμο καί τίς σχέσεις καί ὅλα τά ἄλλα ὄντα καί ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Ἐπομένως, ὁ ἡσυχασμός εἶναι βιωμένη Ἐκκλησιολογία. Εἶναι ἕνας τρόπος νά δοῦμε καί νά ζήσουμε ὑπαρξιακά τήν Ἐκκλησία, ὅπως ἀκριβῶς θέλησε ὁ γενάρχης τοῦ ἡσυχασμοῦ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, σχεδόν χίλια χρόνια πρὶν ἀπό τόν Παλαμά. Εἶναι τελείως ἄδικο –καί θέλω νά πιστεύω ὅτι ὀφείλεται ὄχι σέ κακή πρόθεση, ἀλλά σέ ἐλλιπῆ γνώση τοῦ Παλαμά– νά τίθεται στό περιθώριο ὅλος αὐτός ὁ στοχασμός, διά τοῦ ὁποῦ καί μόνο μποροῦμε νά διαβάσουμε σήμερα ὁλόκληρη τήν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία καί ὄχι μόνον τήν ἀνθρωπολογία τοῦ ἡσυχασμοῦ. Εἶναι δέ ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ἡ σύγχρονη γνωσιακή ἐπιστήμη τῆς νευροψυχολογίας ὀμιλεῖ γιά τόν ἐνσώματο νοῦ, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτό πού ὀνομάζουμε διανοητική γνώση εἶναι σαφῶς ἐνσώματο. Μέ ἄλλα λόγια, τά πορίσματά της, βρίσκονται στοὺς ἀντίποδες τῆς πλατωνικῆς παράδοσης – ἀλλά πολύ κοντά στήν ἀνθρωπολογία τῶν Πατέρων.

Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ΜΘ΄ Τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ

Δημήτρη Μαυρόπουλου

Στίς ἀποκαλύψεις τοῦ Σινᾶ ὁ Μωυσῆς θέτει δύο ἐρωτήματα, ἀπευθυνόμενος στόν Θεό: α) πές μου τό ὄνομά σου, καί β) δεῖξε μου τό πρόσωπό σου. Αὐτά τά δύο ἐρωτήματα διατρέχουν τήν ἱερά ἱστορία, ὅπως ξετυλίγεται στήν Παλαιά Διαθήκη, φθάνει μέχρι τόν Ἰησοῦ Χριστό, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀποκαλύπτει τό πραγματικό ὄνομα τοῦ Θεοῦ (βλ. «Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου», *Ἰωάν.* 17,6), καί συνεχίζεται στήν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία συγκροτεῖται γύρω ἀπό τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Μέχρι νά μάθουμε τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀπό τό στόμα τοῦ Ἰοῦ του, ἔχουν καταθεθεῖ πολλά ἄλλα ὀνόματα, κατὰ ἐποχές καί κατὰ συνθήκες, ἀποτυπωμένα στήν Ἁγία Γραφή. Πρώτη φορά συναντοῦμε ἀναφορά στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὑπό γενική ἔννοια, στόν χαρακτηρισμό τοῦ Ἐνῶς, ἐγγονοῦ τοῦ Ἀδάμ, ὡς θεοσεβούμενου: «οὗτος [= ὁ Ἐνῶς, υἱός τοῦ Σήθ, τρίτου υἱοῦ Ἀδάμ καί Εὐᾶς], ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ», δηλαδή πίστευε καί ἔλπιζε στόν Θεό, τόν λάτρευε καί ἐπεκαλεῖτο τό ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ. Ἐκτοτε, ὁ προσδιορισμός «τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ» ἢ «τὸ ὄνομα Κυρίου» θά ἀναφέρεται στή σχέση τῶν πιστῶν μέ τόν Θεό, σέ ἀναφορές εἴτε ἰκετήριες, εἴτε εὐχαριστιακές, εἴτε δο-

ξολογικές, εἴτε περιγραφικές αὐτῆς τῆς σχέσης. Πρέπει νά συμπληρώσουμε, στό σημεῖο αὐτό, ὅτι τό παραπάνω ὄνομα ἀποδίδεται στόν Θεό ἀπό τόν ἄνθρωπο, πρόκειται δηλαδή γιά μιὰ ὀνοματοδοσία ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡστόσο, ὅπως γνωρίζουμε, ὁ ἴδιος ὁ Θεός θά ἀποκαλύψει τό ὄνομά του, ἢ μάλλον σταδιακά ὀνόματά του, ἐνδεικτικά τῶν ἐνεργειῶν του. Πρώτη τέτοια ἀποκάλυψη ἐντοπίζεται στήν ἀνάπτυξη σχέσης μέ τόν Ἀβραάμ, στόν ὁποῖο ἀποκαλύπτει ἑαυτόν ὡς «ἐγώ εἰμι»: «καί ὦφθη Κύριος τῷ Ἀβραμ καί εἶπεν αὐτῷ· ἐγώ εἰμι ὁ Θεός σου· εὐαρέσκει ἐνώπιον ἐμοῦ καί γίνου ἄμεμπτος» (*Γεν.* 17,1). Αὐτό τό «ἐγώ εἰμι» θά ἀποτελέσει ἕνα ἀπό τά διαχρονικά, κατὰ ἀποκάλυψη, ὀνόματα τοῦ Θεοῦ, πού τό βλέπουμε παρόν ἀπό τό πρῶτο βιβλίο τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τή *Γένεση*, μέχρι τό τελευταῖο, τήν *Ἀποκάλυψη*. Αὐτό τό «ἐγώ εἰμι» θά συνδεθεῖ μέ τίς ὑπόσχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς δικαίους, ἰδιαίτερα μέ τήν ὑπόσχέσή του γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως πρωτοδιατυπώθηκε στό λεγόμενο «πρωτευαγγέλιο», δηλ. τήν πρόρρηση ὅτι ἕνας ἀπόγονος τῆς γυναίκας θά συντρίψει τήν κεφαλή τοῦ ἀρχίκακου θηρίου (βλ. *Γεν.* 3,15: «καί ἔχθραν θήσω ἀνά μέσον σοῦ καί ἀνά μέσον τῆς γυναικὸς

καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν»). Γι' αὐτό καὶ στίς συνεχεῖς ἀποκαλύψεις ἀπὸ γενιά σέ γενιά θά προστίθεται στό «ἐγὼ εἰμι» ἢ ἐπισημάνση ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Θεὸ τῶν πατέρων, δηλαδή γιὰ τὸν Θεὸ πού παραμένει πιστός στίς ὑποσχέσεις του, ὅπως βλέπουμε στὴν περίπτωση τῆς ἀποκάλυψης στὸν Ἰσαάκ: «καὶ ὤφθη αὐτῷ Κύριος ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ καὶ εἶπεν· ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρός σου» (Γεν. 26,24), ἢ στὸν Ἰακώβ: «Ἰακώβ, Ἰακώβ, ὁ δὲ εἶπε· τί ἐστίν; Ὁ δὲ λέγει αὐτῷ· ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου» (Γεν. 46,2-3), ἢ, πολὺ περισσότερο, στὸν Μωυσῆ, ἐνώπιον τῆς φλεγόμενης καὶ μὴ καιόμενης βάρου: «... ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ τοῦ βάρου λέγων· Μωυσῆ, Μωυσῆ. Ὁ δὲ εἶπε· τί ἐστίν; Ὁ δὲ εἶπε· μὴ ἐγγίσης ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. Καὶ εἶπεν· ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τοῦ πατρός σου, Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Θεὸς Ἰσαάκ καὶ Θεὸς Ἰακώβ» (Ἐξοδ. 3,4-6). Λίγους στίχους μάλιστα παρακάτω, ὁ Μωυσῆς θά ρωτήσῃ εὐθέως περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὥστε νά μπορεῖ νά ἀπαντήσῃ στὸν λαὸ του ποιός τὸν στέλνει νά ἀναλάβῃ τὸ ἐγχείρημα τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν Αἰγυπτίων: «Καὶ εἶπε Μωυσῆς πρὸς τὸν Θεόν· ἰδοὺ ἐγὼ ἐξελεύσομαι πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς. Ἐρωτήσουσί με· τί ὄνομα αὐτῷ; Τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς; Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Μωυσῆν λέγων· ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Καὶ εἶπεν· οὕτως ἐρεῖς

τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πάλιν πρὸς Μωυσῆν· οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Θεὸς Ἰσαάκ καὶ Θεὸς Ἰακώβ ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς», ἐπιφέροντας τὴν τελεσίδικη δῆλωση: «τοῦτό μου ἐστίν ὄνομα αἰώνιον καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς» (βλ. Ἐξοδ. 3,13-15).

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διατύπωση «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν» ἀποδίδει, κατὰ τοὺς Ὁ, τὴ διατύπωση τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου «ἐχγιέ ἄσερ ἐχγιέ», πού κατὰ κυριολεξία σημαίνει «εἶμαι καὶ θά εἶμαι αὐτός πού ἤμουν», μὲ ἀναφορά δηλαδή στὴν πιστότητα τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατέρες τοῦ λαοῦ. Ἐπομένως δὲν πρόκειται γιὰ τὸ καθαυτό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὸν τρόπο παρουσίας του στὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ του. Εἶναι ὁ ἴδιος Θεὸς τῶν πατέρων του, καὶ μάλιστα πιστός στίς ὑποσχέσεις του γιὰ σωτηρία.

Πέραν αὐτῶν τῶν ἀποκαλύψεων ὅσον ἀφορᾶ τὸ «ὄνομα» τοῦ Θεοῦ, στὴν ἐβραϊκὴ βίβλο παρατίθεται ἓνα τετραγράμματο σύμβολο, τὸ YHWH (יהוה), τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν προφέρεται, τουλάχιστον μέχρι τὰ χρόνια τῆς βαβυλωνίας αἰχμαλωσίας, ἂν καὶ μετὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάρχει μία σχετικὴ προφορά του, ἀλλὰ μὲ φωνήεντα πού λαμβάνονται ἀπὸ τίς λέξεις Ἄδωνάι (= ὁ Κύριός μου) ἢ Ἐλοχείμ (= ὁ Θεός), μὲ παράγωγες λέξεις «Γιαχβέ» ἢ «Γιεχωβά». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὅταν οἱ Ὁ συνανοῦν στὴν ἐβραϊκὴ βίβλο τὸ YHWH, τὸ μεταφράζουν μὲ τίς λέξεις Κύριος ἢ Θεός.

Ἡ ἀναφορά στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ὡς «ἐγὼ εἰμι», ἰδιαίτερα ἢ ὑπόδειξη τῶν προφητῶν ὅτι ἡ σωτηρία ἐνεργεῖται ἀπὸ τὸν «αὐτός ἐστι», θά διατρέξει τὴν ἱστο-

ρία τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ μέχρι τὴν ἔλευση τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ δημόσια δράση του θά συμπέσει με τὴν υπόδειξη τοῦ Προδρόμου: «Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ» (Ἰωάν. 1,29), διατύπωση ταυτόσημη με τὸ «αὐτός ἐστι». Ἐκτοτε ὁ Ἰησοῦς θά αὐτοπροσδιοριστεῖ ὡς ὁ «ἐγὼ εἰμι» ἀρκετές φορές, καί πρὸς τοὺς μαθητές του καί πρὸς τὸν λαό, ἀλλὰ καί πρὸς τοὺς ἐχθρούς του. Ἐνδεικτικές εἶναι οἱ περιπτώσεις: α) Στόν διάλογο με τὴ γυναίκα τῆς Σαμάρειας: «Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι» (Ἰωάν. 4,25-26)· β) Κατὰ τὴ βάδιση του ἐπὶ τῶν κυμάτων: «... θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν. Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς· Ἐγὼ εἰμι· μὴ φοβεῖσθε» (Ἰωάν. 6,19-20· βλ καὶ Ματθ. 14,25-27)· γ) Ὅταν ἀπαντάει στόν σκεπτικισμό τῆς Μάρθας: «Λέγει αὐτῷ Μάρθα· Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή» (Ἰωάν. 11,24-25)· δ) Στὸ πλάγιο ἐρώτημα τοῦ Θωμᾶ γιὰ τὴν τελικὴ πορεία τοῦ διδασκάλου: «Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς· Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι; Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή» (Ἰωάν. 14,5-6)· ε) Σέ διάλογο με τοὺς Ἰουδαίους: «Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ» (Ἰωάν. 8,28)· ς) Κατὰ τὴ δίκη του

ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου: «Πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν καὶ λέγει αὐτῷ· Σὺ εἶ ὁ Χριστός ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι» (Μάρκ. 14,31-32)· ζ) Κατὰ τὴ σύλληψή του στόν κῆπο: «Ἰησοῦς [...] ἐξεληθὼν εἶπεν αὐτοῖς· Τίνα ζητεῖτε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι», καὶ δύο στίχους παρακάτω ὁ ἴδιος διάλογος ἐκ δευτέρου (βλ. Ἰωάν. 18,4-8). Καί, τελικά, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ὀνόματος τοῦ δοξασμένου Ἰησοῦ στόν ἀποκαλυπτὴ Ἰωάννη, κατὰ τὸ πρῶτο ὄραμα: «Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ. [...] ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» (Ἀποκ. 1,8.17-18).

Κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, ὁ Θεός εἶναι «πανώνυμος» (= φέρει ὅλα τὰ ὀνόματα), ἀλλὰ συγχρόνως «ἀκλήστως» (= ἀδύνατον νά ὀνομαστεῖ), γιατί εἶναι «πάντων ἐπέκεινα» (βλ. Ὑμνος εἰς Θεόν, ΒΕΠ 61, σ. 53). Ὡστόσο, ὅπως εἶπαμε καί στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος ἀρθρου, ὁ Χριστός μᾶς ἀποκάλυψε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ («Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις», Ἰωάν. 17,6). Καί τὸ ὄνομα ποῦ μᾶς ἀποκάλυψε εἶναι τὸ «Πατήρ», ὄχι μόνον Πατήρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, ἀλλὰ Πατήρ πάντων. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἀναπαύεται στὴν πραγματοποίηση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας υἰοθεσίας, νά γίνουμε δηλαδὴ υἱοὶ τοῦ ἴδιου Πατέρα ποῦ εἶναι Πατέρας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκκεντριζόμενοι στὴ θεοθεῖσα ἀνθρώπινη φύση του.

Οί συμβολισμοί του μεσονυκτικού

Παναγιώτη Ί. Σκαλτσῆ

Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἑρώτηση: Γιατί στό Ὁρολόγιο τό νυχθήμερο ξεκινᾶ μέ τό μεσονυκτικό καί ποιός ὁ συμβολισμός τῶν ἐπιμέρους λειτουργικῶν στοιχείων αὐτῆς τῆς Ἀκολουθίας;

π. Γ.Α.

«Ἀρχή δὲ πάντων τῶν εἰς Θεὸν ὕμνων καὶ προσευχῶν ὁ τοῦ μεσονυκτίου καιρός». Μ' αὐτά τά λόγια ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐξηγώντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία¹ τοποθετεῖ τό μεσονυκτικό ὡς πρώτη ἀκολουθία στή σειρά τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ διαίρεση τοῦ ἡμερονυκτίου χρόνου, ποὺ ἔχει ὡς ἀρχὴ τὰ μεσάνυχτα, τὴν ἐκ τοῦ ὕπνου ἔγερση. Τό ἴδιο λέγει καὶ ὁ ἄλλος ἐρμηνευτὴς τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν, ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης².

Τό μεσονυκτικό εἶναι μία παλαιὰ παράδοση ἰδιωτικῆς προσευχῆς τῶν Χριστιανῶν, ὅπως φαίνεται στὴν περίπτωση τῶν Ἀποστόλων Παύλου καὶ Σίλα, ποὺ ὄντες στὴ φυλακὴ τῶν Φιλίππων «κατὰ τὸ μεσονύκτιον... προσευχόμενοι ὕμνοῦν τὸν Θεόν» (Πράξ 16:25).

Ἡ ἀτομικὴ αὐτὴ μεσονύκτιος προσευχὴ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς ἔγινε ὁμαδικὴ δημόσια προσευχὴ ὀλόκληρης τῆς μοναχικῆς κοινότητος³. Εἶναι ἡ ἀκολουθία μέ τοὺς περισσότερους συμβολισμούς.

Τό μεσονυκτικό τελεῖται «διὰ τὸ ἄγρυπνον τῶν ἀγγέλων καὶ τὴν ἀσίγητον αἰνεσιν, καὶ διὰ τὸ ἡσύχιον καὶ εἰρηνικὸν

τοῦ νοῦς περὶ τὴν θείαν δοξολογίαν»⁴. Ἡ καταλληλότερη ὥρα γιὰ προσευχὴ εἶναι τὰ μεσάνυχτα, ἀφοῦ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἤρεμος καὶ καθαρὸς γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ. Τό ξύπνημα δὲ ἀπὸ τὸν ὕπνο ἐρμηνεύεται «ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ἔγερσις»⁵ καὶ ὑποδηλώνεται ὡς μετάθεση «ἐκ τοῦ σκότους τῆς πλάνης πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν ἐλευθέραν καὶ φωτεινὴν ζωὴν»⁶.

Οἱ κυριότεροι ὅμως συμβολισμοί, ποὺ ἐπηρεάσαν τὴ σχετικὴ ἀκολουθία, εἶναι ἡ Σάρκωση καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ἡ Δευτέρα Του Παρουσία, ἡ κρίση καὶ ἡ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. Ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐπισημαίνει τό γεγονός, πῶς κατὰ τὴ νύχτα «ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸν κόσμον» καὶ γιὰ τὴ μέλλουσα ἀποκατάσταση «ὁ τῶν ψυχῶν νυμφίος ἐλεύσεται μέσης νυκτός»⁷. Ὁ δὲ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης τονίζει πῶς ὁ «μεσονύκτιος μὲν ὕμνος διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν καὶ διὰ τὴν Δευτέραν αὐτοῦ Παρουσίαν, ὅτε ὡς νυμφίος μετὰ δόξης ἐλεύσεται»⁸.

Ὅλο, λοιπόν, τό μυστήριο τῆς θείας Οἰκονομίας τό θυμόμαστε καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἀκολουθία. Ἡ ζωὴ μας εἶναι στά χέ-

ρια τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος κατά τήν ἐκκλησιαστική παράδοση γεννήθηκε νύκτα, ἀλλά καί ἀναστήθηκε νύκτα, «ὄψε Σαββάτων» (Ματθ 28:1). Ἐκπληρώνοντας τόν τύπο ἐκεῖνο ὁ Χριστός ἐπάταξε τούς ἐχθρούς τοῦ Ἰσραήλ, ὅπως ὁ ὀλοθρευτής ἄγγελος ἐπάταξε τά πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων «μεσοῦσης τῆς νυκτός» (Ἐξοδ 18:29)⁹. Ἔτσι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου θά ἔλθει «ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτί» (Α΄ Θεσ 5:2-4. Β΄ Πέτρ 3:10. Ἀποκ 3:3· 16,15). «Μέσης νυκτός» θά ἀκουσθεῖ ἡ σάλπιγγα τῆς Δευτέρας Παρουσίας Του, ὅπως ἀκριβῶς, σύμφωνα μέ τήν παραβολή τῶν δέκα παρθένων, «μέσης νυκτός» ἀκούσθηκε καί ἡ κραυγή «ἰδοὺ ὁ νυμφίος» (Ματθ 25:6)¹⁰.

Ἡ ἀναμονή, λοιπόν, τοῦ νυμφίου Χριστοῦ πρέπει νά μᾶς κρατᾶ σέ συνεχῆ ἐγρήγορηση μήπως ἐρχόμενος ξαφνικά μᾶς βρεῖ «καθεύδοντας» (Μάρκ 13:15). Ὅλο τό περιεχόμενο τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ μᾶς παιδαγωγεῖ σ' αὐτήν τήν ἐν Χριστῷ ἐλπίδα. Πρῶτον ὁ πεντηκοστός «ὃς δὴ ἐξομολογήσεως καί ἰλεώσεως τυγχάνει ψαλμός, καί συγχώρησιν ἀμαρτήσαντος ἐξαιτεῖται, καί μὴ ἀποστῆναι αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»¹¹. Ἡ φαλμωδία ἀκολουθῶς τοῦ 118^{οῦ} Ψαλμοῦ, τοῦ λεγομένου Ἀμώμου, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο καί γιά τή μεσονύκτιο ἐγερση καί δοξολογία τοῦ Δαβίδ· «Μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην μετὰ φαιδρᾶς τῆς λαμπάδος». Ὁ φαλμός αὐτός «πρὸς τὸν ὅμοιον (μέ τοῦ Δαβίδ) ζῆλον ἐνάγων ἡμᾶς, καί ἧς μάλιστα δεῖ προσευχῆς τε καί παρηγορίας ὅλος ὑπάρχων μεστός»¹².

Στή συνέχεια ἀκολουθεῖ τό σύμβολο τῆς πίστεως, ὅπως συμβαίνει καί στό

Ἀπόδειπνο, διότι, λέγει ὁ ἅγιος Συμεών, πρέπει νά ἀναγγέλλουμε τήν πίστη μας πρῶι καί βράδυ «ἵνα ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος, ἡμᾶς εὔροι ἐν τῇ ὁμολογίᾳ»¹³. Τό «Κύριε, ἐλέησον» σαράντα φορές «ὡς θυσίαν ἀποδεκατώσεως τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καί ὠρῶν τῷ Θεῷ»¹⁴. Τά τρία νεκρώσιμα τροπάρια τά ψάλλουμε, ἀφοῦ ἀκριβῶς «τῆς Δευτέρας Χριστοῦ Παρουσίας τύπος ὁ μεσονύκτιος ὕμνος, καί τῆς κατ' αὐτήν ἀναστάσεως τῶν κεκοιμημένων»¹⁵. «Ὁ νοῦς δὲ ἄρα τῶν τροπαρίων τῷ τε καιρῷ πρόσφορος»¹⁶.

Εἶναι ἀνάγκη, γράφει ὁ ἅγιος Συμεών, νά θυμόμαστε τούς νεκρούς «ὅτι καί ἡμεῖς τεθνηξόμεθα, καί μάλιστα κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἐλπίζομένης τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως». Εἶναι ἀνάγκη νά εὐχόμεστε γιά τούς κατὰ σάρκα οἰκείου μας καί γιά ὅλους τούς ἀπελθόντας, διότι αὐτό ἀποτελεῖ ἔκφραση ἀγάπης καί κοινῆς μαζί τους¹⁷.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει πολὺ ἐπιγραμματικά νά τονίσουμε ὅτι τό μεσονυκτικό τοῦ Σαββάτου ἀποκτᾶ ἕναν ἔντονα νεκρικό χαρακτήρα, σύμφωνα μέ τό θέμα τῆς ἡμέρας. Κι αὐτό φαίνεται ἀπό τήν ἀλλαγὴ διαφόρων ἐσωτερικῶν στοιχείων, ὅπως π.χ. τήν ἀντικατάσταση τοῦ Ἀμώμου μέ τό Θ' κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου «Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεός, ἐν Σιών...» (Ψαλμ 64-69). Στόν 64^ο φαλμό αὐτοῦ τοῦ καθίσματος ὑπάρχει ἡ φράση «πρὸς σὲ πᾶσα σὰρξ ἤξει» (στ. 2) καί ὁ νεκρώσιμος στίχος «μακάριος ὃν ἐξελέξω καί προσελάβου» (στ. 5). Ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός θεωρεῖ ὡς κριτήριο ἐπιλογῆς αὐτοῦ τοῦ καθίσματος, ἀντὶ τοῦ Ἀμώμου, τόν στίχο τοῦ 67^{οῦ} ψαλ-

μοῦ («Ἀναστήτω ὁ Θεός...») πού προλέγει «τὴν σωτήριον ἀνάστασιν»¹⁸. Ἄλλο δείγμα τοῦ νεκρικοῦ χαρακτήρος τοῦ μεσονυκτικοῦ τοῦ Σαββάτου εἶναι καί ἡ εὐχή τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου «Μεγαλύνων μεγαλύνω σε, Κύριε...» πού τοποθετεῖται στή θέση τῶν μετὰ τὴν εὐλογία καθημερινῶν εὐχῶν καί ἀναφέρεται στόν θάνατο καί τὴ μεταθανάτιο πορεία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου¹⁹. Τό μεσονυκτικό ἐπίσης τῆς Κυριακῆς κρατᾶ ὡς θέματα, ὅπως ἄλλωστε εἶναι φυσικό, τὴν «μετὰ τῶν ἀγγέλων τριαδικὴν αἴνεσιν» καί τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. Κι αὐτό «διὰ τὸ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας»²⁰.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς παραλλαγές καί τούς ποικίλους συμβολισμούς, σημασία

ἔχει πῶς ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ γενικά περνᾶ στόν σύγχρονο ἄνθρωπο τό μήνυμα τῆς ἐσχατολογικῆς προσδοκίας καί τῆς χαρᾶς πού κρύβει ἡ ἀγρύπνια καί ἡ ἐγρήγορση γιὰ τὴν ἀναμονή τοῦ Χριστοῦ. Ὅλη μας ἡ ζωὴ εἶναι μία νύκτα, κατὰ τὴν ὁποία «ἐξαίφνης» θά συναντήσουμε τὸν νυμφίο τῶν ψυχῶν καί ἡ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῆς τῆς συνάντησης εἶναι βασικό στοιχεῖο τῆς πνευματικῆς μας αὐτοσυνειδησίας. Ἡ θέση λοιπόν τοῦ μεσονυκτικοῦ ὡς πρώτη ἀκολουθία στό Ὁρολόγιο, τὴν ὥρα ἀκριβῶς πού ἀρχίζει νά μετρᾶ ὁ χρόνος τῆς ἄλλης ἡμέρας, ὑπηρετεῖ ἀκριβῶς καί τὴν ἀνάγκη τῆς μετὰ τὸν ὕπνο πνευματικῆς ἐγρήγορσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Μάρκου Εὐγενικοῦ, *Ἐξήγησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας*, PG 160:1168A. 2. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Διάλογος*, PG 155:910B. 3. Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, *Λειτουργική*, τχ. Ε', σ. 82. 4. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:549D-552A. 5. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:557A. 6. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 160:1168A. 7. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 160:1168A. 8. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:552A. 9. Βλ. καί Ἰ. Μ. Φουντούλης, *ὁ.π.*, σ. 80. 10. Βλ. καί Ἰ. Μ. Φουντούλης, *ὁ.π.*, σ. 213. 11. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:557D. 12. PG 160:1172D. 13. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:560B. 14. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:560C. 15. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 160:1176A. 16. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 160:1173C. 17. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *ὁ.π.*, PG 155:561B. 18. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 160:1176B. 19. Ἰ. Μ. Φουντούλης, *ὁ.π.*, σ. 89-90. 20. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, *ὁ.π.*, PG 155:1176. Βλ. Ἰ. Μ. Φουντούλης, *ὁ.π.*, σ. 91.

Θεόφραστος Τριανταφυλλίδης,
Δύο παιδιὰ στὴν παραλία (1919)
Ἀθήνα, Ἐθνικὴ Πινακοθήκη

Δεκαπενταύγουστος

Πρωτ. Γεωργίου Δορμπαράκη
Ἐφημ. Ἱ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Καλλιπόλεως, Ἱ. Μ. Πειραιῶς

*Μενοῦν γε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάσσοντες αὐτόν
(Λουκ 11,28)*

Εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Κυρίου ἀπέναντι στό ξέσπασμα μιᾶς ἀπλῆς γυναίκας μπροστά στό θάμβος πού ζοῦσε ἀπό τήν παρουσία Του καί τή διδασκαλία Του. «Εὐλογημένη καί μακάρια αὐτή πού σέ γέννησε καί σέ βύζαξε». Ποιός μεγαλύτερος ἔπαινος ὑπάρχει γιά ἕναν ἐπαινούμενο ἄνθρωπο ἀπό τήν ἀναφορά στή μάνα του; Ἄν ἐμεῖς συχνά νιώθουμε τό ἴδιο, νά μακαρίσουμε τή μάνα ἑνός ἀνθρώπου γιά τήν εὐεργετική παρουσία του, πόσο περισσότερο ἴσχυε τοῦτο τήν ἐποχή πού ἦλθε ὁ ἴδιος ὁ Θεός ὡς ἄνθρωπος; Ὁ Χριστός «διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας», κατά τή Γραφή, ὅποτε ὁ δοξαστικός λόγος τῆς γυναίκας γιά τή Μάνα Του, («χαρά στή Μάνα πού σέ γέννησε»), πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἡ λογικότερη ἀλλά καί ἡ πιό χαρισματική ἀποτίμηση πού Τοῦ ἔγινε ποτέ – μακάρισαν ἐξαιτίας Του Αὐτήν πού Τόν ἔφερε ὡς ἄνθρωπο στόν κόσμο!

Καί ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός πῶς ἀντέδρασε; Δέν ἀντιπαρήλθε τόν ἔπαινο, δέν ἀδιαφόρησε, δέν ἀντέδρασε ἀρνητικά, ὅπως ἔκανε συνήθως ὅταν ὁ ἐπαινετικός λόγος ἀναφερόταν ἀμέσως σ' Ἐκεῖνον – ἀρنيόταν τούς δοξαστικούς λόγους, τούς ἀπαγόρευε, ἔφευγε. Τόν λόγο ὅμως γιά

τή Μάνα Του τόν ἐπιβεβαίωσε καί μάλιστα μέ τρόπο κατεξοχήν ἐπιτατικό. Ὅχι μόνον ἰσχύει αὐτό πού λές, ἀλλά πολύ περισσότερο! «Μενοῦν γε!» Ὅπως δὲ ποτε. Βεβαιότατα. Κατά τήν ἀπόδοση τοῦ σοφοῦ μακαριστοῦ ἱεράρχη Διονυσίου (Ψαριανοῦ), Μητροπολίτου Κοζάνης: «Χαρά καί τρισχαρά τῆς!» Διότι, αὐτονόητα, τέτοια Κόρη μέ τέτοια καθαρότητα ψυχῆς, τέτοια ταπείνωση καί ἀγάπη, τέτοια ἐτοιμότητα ὑπακοῆς στό θέλημα τοῦ Θεοῦ πουθενά δέν ὑπῆρξε στόν κόσμο οὔτε θά βρισκόταν καί στό μέλλον. «Ὅταν ἦλθε ὁ κατάλληλος καιρός», σημειώνει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «ἔστειλε ὁ Θεός τόν Υἱό Του νά γεννηθεῖ ἀπό μία γυναίκα». Τή γυναίκα αὐτή, τήν Παναγία Κόρη τῆς Ναζαρέτ, πρόσμεναν ὅλοι οἱ αἰῶνες. Σ' αὐτήν μόνον ἐκπληρώθηκαν οἱ προφητεῖες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καί μάλιστα ἐκείνη τοῦ Πρωτευαγγελίου μετά τήν πτώση τῶν προπατόρων: «ὁ ἀπόγονος τῆς γυναίκας θά συντρίψει τόν ὄφι-διάβολο». Κι ἦταν ἡ ἀλήθεια: στόν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου ἐκπληρώθηκε τό Πρωτευαγγέλιο.

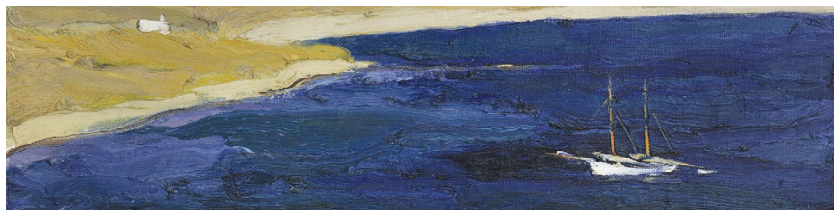
Κι ὁ ἐν συνεχείᾳ λόγος τοῦ Κυρίου ἔρχεται καί ἐπιβεβαιώνει μέ τόν καλύτερο τρόπο τήν παραπάνω πραγματικότητα.

«Μακάριοι ὅσοι ἀκοῦνε τόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί τόν τηροῦνε στή ζωή τους». Ἡ Μάνα Του δηλαδή δέν μακαρίζεται γιατί ἀπλῶς ἐπιλέχθηκε ὡς ἡ γέφυρα πού θά ἔφερνε τόν Θεό στόν κόσμο. Μακαρίζεται γιατί ἦταν προσανατολισμένη ἤδη ἀπό τά γεννοφάσκια της στόν λόγο τοῦ Θεοῦ, στήν ἀγάπη Ἐκείνου, στήν ὑπακοή τοῦ ἀγίου θελήματός Του. Ἡ Μαριάμ, ἀπό τριῶν ἐτών μέσα στά Ἅγια τῶν Ἁγίων τοῦ Ναοῦ, ζοῦσε ὡς ἄγγελος τοῦ Οὐρανοῦ, μέ ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς ζωῆς της τόν ἴδιο τόν Θεό – τό «ἀγαπήσεις Κύριον τόν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος» ἦταν τό καθοδηγητικό στοιχεῖο πού τήν συνείχε. Πῶς λοιπόν νά μή σαρκώσει τόν Θεό ὡς ἄνθρωπο, ὅταν Ἐκεῖνος βρῆκε στό πρόσωπό της τό κατοικητήριο πού ἀναζητοῦσε; «Θά κατοικήσω σ' αὐτούς καί θά περπατήσω στήν ὑπαρξή τους, καί θά εἶναι αὐτοί λαός μου καί ἐγώ θά εἶμαι Θεός τους», ἦταν ἡ υπόσχεσή Του καί ἡ μικρή Μαρία ὑπῆρξε τό «ἔδαφος» ἐκπληρώσεώς της – ἡ θεοκοινωνία ἦταν προδιαγεγραμμένη.

Κι αὐτός ὁ προσανατολισμός ἀγάπης πρὸς τόν Θεό δέν ἦταν περιστασιακός. Ἀπαρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς της ἡ Θεοτόκος ἦταν ἓνα «ναί» πρὸς τόν Ἰῶ καί Θεό της, πού σημαίνει ὅτι ὁ μακαρισμός Του πρὸς τήν Παναγία Μάνα Του ἔβαινε

διαρκῶς αὐξανόμενος – μία βάτος καιομένη καί μή κατακαιομένη ἦταν ἡ καρδιά της ἀπό τή χάρη τοῦ Θεοῦ. Καί μαζί μ' Ἐκεῖνον ὁ μακαρισμός της θά ἐπαναλαμβάνόταν ἀπό τήν καρδιά καί τά χεῖλη κάθε πιστοῦ μέλους Του, ἀπό τότε ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἐν πνεύματι τό προφήτεψε καί ἡ Ἰδία: «Ἴδου ἀπό τοῦ νῦν θά μέ μακαρίζουν ὅλες οἱ γενιές τῶν ἀνθρώπων». Δέν ὑπάρχει χριστιανός πού ἡ στάση του ἀπέναντι στήν Παναγία νά εἶναι διαφορετική ἀπό ὅ,τι τοῦ Κυρίου.

Ἡ ἐπιτακτική ἐπιβεβαίωση τοῦ μακαρισμοῦ τῆς ἀπλῆς γυναίκας ἀπό τόν Κύριο γιά τή Μητέρα Του λειτουργεῖ ὡς φῶς καί γιά κάθε πιστό: ξέρουμε πῶς ἡ ἀκρόαση καί ἡ μελέτη τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ πού καταλήγει σέ ἐφαρμογή καί πράξη ζωῆς φέρνει πλούσια τή χάρη τοῦ Θεοῦ – ὁ Θεός σαρκώνεται στήν καρδιά καί τήν ὑπαρξή μας. Καί πῶς ἀλλιῶς; Ὁ Ἰδιος ὁ Κύριος βεβαίωσε ὅτι μέσα στόν λόγο Του καί τίς ἐντολές Του περικλείεται τελικῶς ἡ παντοδύναμη ἐνέργειά Του. Ἡ Ἐκκλησία μας ἐπιμένει σέ κάθε ἑορτή τῆς Θεοτόκου, πολύ περισσότερο στή μεγαλύτερη ἐξ ὅλων, τήν Κοίμησή της, νά μᾶς ὑπενθυμίζει τήν ἀλήθεια αὐτή. Γιατί ἐνδιαφέρεται ὄχι ἀπλῶς νά δοξολογοῦμε τήν Παναγία, ἀλλά νά γινόμαστε κι ἐμεῖς μικρές Παναγίες, ὅ,τι συνιστᾶ τή σπουδαιότερη δοξολόγησή Της.

Νίκος Λύτρας, Θαλασσογραφία (περ. 1925), λεπτομέρεια Ἀθήνα, Ἐθνική Πινακοθήκη

Κυριακή ΙΒ΄ Ματθαίου

πρωτ. Βασιλείου Θερμού
Καθηγητού ΑΕΑΑ - Παιδοψυχιάτρου

Αδελφοί μου, σήμερα ακούσαμε τόν Απόστολο Παῦλο νά κάνει μιά περιληπτική ανασκόπηση τοῦ μηνύματος τό ὁποῖο μετέφερε στους Χριστιανούς. Μᾶς λέει ὅτι κήρυξε Ἰησοῦ σαρκωμένο, σταυρωμένο, ἀναστημένο. Καί θυμίζει τήν ἐμπειρία πού εἶχαν οἱ Ἀπόστολοι ὡς μάρτυρες τοῦ ἀναστημένου σώματος τοῦ Χριστοῦ, μεταξύ αὐτῶν καί ὁ ἴδιος.

Ὁ μέγας Παῦλος ἀναφέρει τόν ἑαυτό του τελευταῖο, καί μάλιστα μέ σκληρά λόγια: «Ὁ Ἰησοῦς ἐφανίσθηκε καί σ' ἐμένα, τό ἔκτρομα!» Θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὡς κάτι πού εἶναι γιά πέταμα! Ὁ κορυφαῖος Ἀπόστολος ἐκμηδενίζει τήν ἀξία του.

Πῶς μπορεῖ νά τό κάνει; Καί γιατί; Ἐξηγεῖ: «Δέν εἶμαι ἄξιος νά λέγομαι Ἀπόστολος, διότι ἐγώ καταδίωξα τήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ». Τό ἀμάρτημά του ἐξακολουθεῖ νά βαραίνει τόσο στήν καρδιά του, ὥστε παραβλέπει τά ἀναρίθμητα καλά τά ὁποῖα ἐργάσθηκε γιά τήν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ καί ἀπό ἀγάπη γιά τούς ἀδελφούς του. Ἐδῶ ὁ Παῦλος κάνει πρᾶξη τόν στίχο τοῦ Ψαλμοῦ «καί ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστι διαπαντός»...

Ὁ Ἀπόστολος μᾶς προσφέρει ἐδῶ ἕνα ἰσχυρό παράδειγμα μετάνοιας καί ταπεινώσης. Ἀλλά ἡ βαρειά λέξη αὐτοκριτικῆς τήν ὁποία παραθέτει μᾶς θέτει καί ἕνα ἐρώτημα. Ἄραγε, μποροῦμε καί ὀφεί-

λουμε νά τήν χρησιμοποιοῦμε καί ἐμεῖς; Θά πρέπει νά πιστεύουμε πῶς εἴμαστε ἐκτρώματα;

Εἶναι προφανές ὅτι ἐμεῖς δέν μπορούμε νά μεταχειρισθοῦμε τέτοια λέξη, ἢ ἄλλες παρόμοιες, χωρίς νά ἔχουν σοβαρές ἐπιπτώσεις στήν ψυχολογική μας κατάσταση. Κάποιος πού θά ὀνομάσει τόν ἑαυτό του ἔκτρομα ἢ σκουπίδι, καί θά τό ἐννοεῖ φυσικά, θά πρέπει προηγουμένως νά ἔχει λύσει τούς λογαριασμούς του μέ τήν αὐτοεκτίμηση.

Γενικά ἡ μετάνοια, ἀδελφοί μου, πρέπει νά ὑπηρετεῖ τήν ἀλήθεια. Ὅχι μόνο τήν ἀλήθεια γιά τήν πραγματική μας κατάσταση, ἀλλά καί τήν ἀλήθεια ἐκείνη τήν ὁποία μποροῦμε νά ἀντέξουμε τήν κάθε φορά. Ἄν μετανοώντας λέμε πράγματα τά ὁποῖα δέν πιστεύουμε, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά ἀναπτύξουμε εἴτε ταπεινοσχημία, δηλαδή ἐξωτερική ὑπόκριση μετάνοιας, εἴτε νά βιάσουμε τόν ἑαυτό μας νά τά πιστέψει χωρίς νά εἶναι ἔτοιμος, μέ ἀποτέλεσμα ἕνα καταθλιπτικό βίωμα.

Πολλοί ἀπό ἐμᾶς ἔχουμε σοβαρό πρόβλημα μέ τήν αὐτοεκτίμηση. Δέν πατάμε σέ ψυχολογικά στέρεο ἔδαφος. Ἡ μετάνοια, λοιπόν, ὀφείλει νά μὴ δημιουργεῖ πρόσθετα προβλήματα στήν ψυχική μας ἰσορροπία, ἀλλά ἀντίθετα νά τά ἐπιλύει καί νά τήν ἐνισχύει. Ἡ μετάνοια μᾶς

ἀνακαλεί στήν τάξη ὑπό τήν ἔννοια ὅτι μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπό ὑπαρξιακά ψέματα τά ὁποῖα καλλιεργήσαμε γιά τόν ἑαυτό μας, συνεπῶς συμβάλλει στό νά γινόμαστε περισσότερο ψυχικά ἰσορροπημένοι.

Ἡ ἔλλειψη αὐτοεκτίμησης, ὅμως δυσκολεύει τήν μετάνοια καί τήν ταπείνωση. Ἡ λύση σέ αὐτό δέν θά ἔλθει ἄν λέμε κάτι χωρίς νά τό πιστεύουμε, ἀλλά ἄν ζητοῦμε μέ θέρμη ἀπό τόν Θεό νά μᾶς χαρίσει μετάνοια, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀξιοποιοῦμε καί τίς παρατηρήσεις τῶν ἄλλων γιά νά γνωρίσουμε τόν ἑαυτό μας καλύτερα. Ἄς ἀφήσουμε τούς βαρεῖς χαρακτηρισμούς γιά ὅσους τούς πιστεύουν ἀληθινά.

Καί ποιοί εἶναι αὐτοί; Εἶναι ὅσοι πατοῦν γερά στήν αὐτοεκτίμηση ἐξαιτίας τῆς στενῆς σχέσης πού ἔχουν ἀναπτύξει μέ τόν Χριστό. Ὁ Παῦλος αἰσθανόταν ἀφάνταστα εὐεργετημένος ἀπό Αὐτόν, κάτι πού γέμιζε τήν ψυχή του μέ εὐγνωμοσύνη. Μόνο ὅποιος αἰσθάνεται βαθιά στήν ψυχή του ὅτι ὁ Θεός τόν ἀγαπᾷ, ἀδελφοί μου, βρίσκει τήν δύναμη νά γίνεται σκληρός μέ τό ἁμαρτωλό παρελθόν του. Ὑπάρχουν ἀντίβαρα στήν σκληρή αὐτοκριτική ὅταν μᾶς κρατάει ἡ ἀγάπη τοῦ πιό Ἰσχυροῦ.

Νά προσθέσουμε κάτι ἀκόμη; Ἡ σκληρή αὐτοκριτική δέν σημαίνει ὅτι δέν ἀγαποῦμε τόν ἑαυτό μας. Ἀλλά τόν ἀγαποῦμε μέσα ἀπό τά μάτια τοῦ Θεοῦ! Ὅχι ὅπως εἶχαμε συνηθίσει ἀπό μικροί νά τόν ἀγαποῦμε, ἀμυντικά καί ἐγωκεντρικά, ἀλλά μέσα ἀπό τό βλέμμα Ἐκείνου τό ὁποῖο ἀγκαλιάζει καί ἐξαγνίζει. Ἄλλωστε, ἔχοντας ταυτίσει τό θέλημά μας μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαποῦμε ὅ,τι ἀγαπᾷ ὁ Θεός! Μεταξύ αὐτῶν καί ἐμᾶς τούς ἴδιους.

Μέ μιά τέτοια ἀγάπη δέν κινδυνεύει ἡ μετάνοιά μας. Ἡ ἀγάπη ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ διαθέτει ἄλλες ιδιότητες, ἐκείνες πού καλεῖται νά ἀποκτήσει καί ἡ δική μας ἀγάπη.

Πιό συγκεκριμένα, ὁ Θεός μας ἀγαπᾷ χωρίς προϋποθέσεις, χωρίς νά τό ἀξιζοῦμε.

Ἐπίσης μᾶς ἀγαπᾷ μέ τρόπο ὁ ὁποῖος μᾶς ἐμπνέει νά γίνουμε κάτι καλύτερο, τό ὁποῖο οὔτε καί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γνωρίζουμε ἀκόμη. Ἐνῶ συχνά ἡ δική μας ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας μᾶς κρατᾷ καθηλωμένους στά ἴδια, δέν μᾶς ἀφήνει νά ἀλλάξουμε.

Τέλος, ὁ Θεός ἀγαπᾷ χωρίς ἀποκλειστικότητα. Ἀγαπώντας ἐμᾶς ἔχει τήν δύναμη καί τούς ἄλλους ἐξίσου νά ἀγαπᾷ, κάτι στό ὁποῖο ἐμεῖς δυσκολευόμαστε πολύ.

Ἔτσι, λοιπόν, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος –καί ὅσοι ἄλλοι Ἅγιοι τοῦ ἔμοιασαν μέσα στούς αἰῶνες– ἔχουν τήν δύναμη νά ἀπεχθάνονται τό ἁμαρτωλό παρελθόν τους ἐπειδὴ μετέχουν στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀγαπᾷ ὁ Θεός. Αὐτό εἶναι πού τούς στηρίζει καί δέν παθαίνουν κατάθλιψη, δέν διαλύονται, ἀλλά ἀντίθετα λάμπουν ἀπό χαρά. Αὐτό εἶναι τό μυστικό ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου μποροῦν νά λένε, ὅπως ἀκούσαμε: «Κουράστηκα περισσότερο ἀπό ὅλους τούς Ἀποστόλους καί ὁ κόπος μου δέν πῆγε χαμένος. Ὅχι ἐγώ, ὅμως, ἀλλά ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ πού ἐνεργοῦσε μέσα μου».

Πρόκειται, δηλαδή, ἀδελφοί μου, γιά ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἐγιναν τόσο διαφανεῖς ὥστε νά ζῆ ὁ Χριστός ὁ ἴδιος μέσα στήν ὑπαρξή τους.

Οι Άγιοι Τόποι και η σημασία τους για την ιστορία της Έκκλησίας

Δημητρίου Ν. Μόσχου
Αναπληρωτού Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α.

Η πρώτη χριστιανική κοινότητα δημιουργήθηκε στα Ίεροσόλυμα, όπου οι Χριστιανοί ανέμεναν την παρουσία του Κυρίου και παρέμεινε εκεί και μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ίακώβου Αδελφοθέου κατά τη μεγάλη εξέγερση των Ίουδαίων το 66 μ.Χ. Οι Ρωμαίοι πού την κατέστειλαν, ισοπέδωσαν την Ίερουσαλήμ και μαζί και τον Ναό τό 70 μ.Χ. Στη θέση της σχεδίασαν μιά ρωμαϊκή πόλη, την Αίλια Καπιτωλίνα. Μόλις άρχισαν νά την οικοδομοῦν, μιά δεύτερη εξέγερση υπό τον λεγόμενο Μπάρ Κοχμπά (Υἱό του Άστέρος) τό 135 την όδήγησε στην όριστική καταστροφή. Οι ντόπιοι (κυρίως έξ Ίουδαίων) Χριστιανοί διέφυγαν στην κοντινή Πέλλα (σήμερα στην Ίορδανία) και άνασυγκροτήθηκαν λίγο άργότερα, όπως έξιστορεῖ ό Εὐσέβιος. Σέ κάθε περίπτωση τίποτα άπ' όσα ξέρουμε για την Ίερουσαλήμ κατά την έποχή του Ίησοῦ δεν υπάρχει πιά έως τον 4^ο αἰ. Στη θέση της υπάρχουν ρωμαϊκά θέατρα, κτίσματα κλπ.

Εἶναι, λοιπόν, φανερό ότι ό άρχέγονος Χριστιανισμός για ένα μεγάλο διάστημα από τό 70 έως τίς άρχές του 4^{ου} αἰ., δέν γνώριζε κάποιο κέντρο ιστορικό ή γεωγραφικό. Η άναμενόμενη Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου δέν θά έρχόταν μέ τον τρόπο πού οι Χριστιανοί την περιέμε-

ναν. Κι ώστόσο ό Χριστιανισμός δέν διαλύθηκε. Πιθανότατα όργάνωσε τά κοινά του γεύματα ως υπόμνηση της Δευτέρας Παρουσίας μέ τον έπίσκοπο εις τύπον Χριστοῦ και τούς πρεσβυτέρους γύρω του «κρίνοντας τάς δώδεκα φυλάς του Ίσραήλ» στην τράπεζα της Θείας Εὐχαριστίας. Η έσχατολογική του έλπίδα τον έκανε να ζει «έν τῷ κόσμῳ άλλ' οὐκ έκ του κόσμου», προσφέροντας άγάπη στον πλησίον, προσκαρτερώντας στην καθημερινή προσευχή και μαρτυρώντας για την πίστη και την έλπίδα του ακόμα και μέ θάνατο από διώκτες για τούς όποιους προσευχόταν. Φορεῖς της άποστολικής διδασκαλίας έγραφαν κείμενα για την μαρτυρία της όρθης πίστης (Εὐαγγέλια, Πράξεις Άποστόλων), κατόπιν αντιρρητικά, προφητικά ή κηρυκτικά έργα (π.χ. Έρμᾶς, Εἰρηναῖος Λυών), ή έπιστολές (Παύλου, Κλήμεντος, Καθολικές κλπ.) πού διαβάζονταν από την συναγμένη Έκκλησία και όριοθετοῦσαν την πίστη. Πολλοί Χριστιανοί εὐλαβοῦνταν τόπους ή τάφους μαρτύρων, αλλά δέν υπήρχαν Παγχριστιανικοί Άγιοι Τόποι στην Ίουδαία ή άλλου.

Τά πράγματα άλλαξαν, όταν ή άγία Έλένη, μητέρα του Μ. Κωνσταντίνου, ταξίδεψε στην Αίλια και κατάφερε νά άρχίσει την άποκάλυψη του Ιουδαϊκού

υποστρώματος τῆς πόλης. Ἀπό τό 326 ἕως περίπου τό 333 ὁ υἱός της Μέγας Κωνσταντῖνος ἔχτισε τούς μεγάλους ναούς τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Γεννήσεως στή Βηθλεέμ, καθώς καί στό Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν. Τό πελώριο ρεῦμα προσκυνητῶν, πού δημιουργήθηκε ἀμέσως, ἄλλαξε πολλά δεδομένα στή χριστιανική ζωή – ἀλλαγές ὄχι χωρίς ἀντιδράσεις. Ἡ πιό χαρακτηριστική ἦταν τοῦ μεγάλου Πατέρα Γρηγορίου Νύσσης, ὁ ὁποῖος στήν ἐπιστολή του «Περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς Ἱεροσόλυμα, Κησιόρι», ἀφοῦ ξεκαθαρίζει ὅτι δέν ἀπαριθμεῖται στίς ἐντολές τοῦ Χριστοῦ «τὸ ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα», τονίζει τούς κινδύνους ἑνός τέτοιου μακρινοῦ ταξιδιοῦ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἠθική κατάσταση τῶν γυναικῶν, πού εἶναι ἐκτεθειμένες στή στήριξη καί τίς ὑπηρεσίες ἑνός ἀνδροκρατούμενου κόσμου, ἐπισημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι στὸν τόπο τῶν Παθῶν ὑπάρχει περισσότερη χάρις καί πνευματική πρόοδος ἀπ’ ὅ,τι ἄλλοῦ, γιὰ νὰ καταλήξει ὅτι «Θεοῦ προσεγγισμὸν τοπικὴ μετάστασις οὐ κατεργάζεται», ἀλλὰ ὁ «Θεὸς ἔρχεται στὸν ἄνθρωπο, ἂν τὸν δεχθεῖ ἡ ψυχὴ του». Τό ὅτι τό προσκύνημα ἦταν ἓνα μαζικό γεγονός συνοδευόμενο καί ἀπὸ ἠθική χαλαρότητα τό μαθαίνουμε καί ἀπὸ μεταγενέστερη πηγὴ, τὸν Βίο τῆς Ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας.

Ὡστόσο, δέν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσει ὅτι ἡ κατάβαση τῆς μετοχῆς στό ἔργο τῆς Θείας Οἰκονομίας στὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων, ἐπέδρασε βαθύτατα στήν

περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς εὐσέβειας καί τῆς λατρείας. Ἡ προερχόμενη ἀπὸ τὴ Δύση ἀριστοκρατικὴ κυρία ὀνόματι Αἰθερία, πού ταξίδεψε στὰ Ἱεροσόλυμα περὶ τό 383 (ἀψηφώντας προφανῶς τίς προειδοποιήσεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου), κατέγραψε στό περίφημο Ὀδοιπορικὸ τῆς τὰ λειτουργικά ἔθιμα πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ γύρω ἀπὸ τὰ σημεῖα τῶν Ἁγίων Τόπων στήν Ἱερουσαλήμ (λιτανεῖες κλπ.) καί πού θα ἀποτελέσουν ἀργότερα τὸ Ἱεροσολυμιτικὸ Τυπικὸ. Ταυτόχρονα μεγάλες προσωπικότητες ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία (ὁσιος Εὐθύμιος), τὴ Ρώμη (ὁσία Μελανία ἢ πρεσβυτέρα περὶ το 374, Ἱερώνυμος), τὴ Γεωργία (Πέτρος Ἰβηρίτης στή Γάζα) καί ἀπ’ ὄλο τον χριστιανικὸ κόσμος, ἐγκαθίστανται ὡς ἀσκητές στήν Ἱερουσαλήμ καί στήν παρακείμενη Ἰουδαϊκὴ ἔρημο, μιμούμενοι τὰ πάθη καί τὴν κακοπάθησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συμβάλλοντας στήν ἀνάπτυξη τοῦ μοναχισμοῦ τόσο ὀργανωτικά (Λαῦρες), ὅσο καί πνευματικά. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη συνέβαλε ὥστε τὸν 5^ο αἰ. μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ σύμπραξη τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιων, ἡ πόλη νὰ ἀναβιβασθεῖ στήν Πατριαρχικὴ τάξη καί ἀπέδειξε ὅτι δέν ἀγιάζει βεβαίως ὁ τόπος, ἀλλὰ καί ἡ μετοχὴ τῶν αἰσθήσεων στό μυστήριον τῆς πίστεως καί στήν ἱστορικὴ καί τοπικὴ του διάσταση, μπορεῖ νὰ συνεχίσει τούς ἀνθρώπους ὥστε νὰ ἐπιτύχουν οἱ ἴδιοι καί διὰ τῆς συνδιαμόρφωσης τῆς χριστιανικῆς εὐσέβειας καί λατρείας νὰ συντελέσουν ὥστε νὰ ἐπιτύχουν καί ἄλλοι τὴν ἀγιότητα.

Εισαγωγή στό Κανονικό Δίκαιο
καί τήν Κανονική Οίκονομία (ΚΖ΄)
Ἡ ὄντολογική ὑπόσταση τῶν Ἱερῶν Κανόνων
(Προεπισκόπηση μιᾶς κανονικῆς πραγματικότητος
σέ νομικιστική ὁμηρία)

Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου
Καθηγητοῦ Κανονικοῦ Δικαίου Θεολογικῆς Σχολῆς Ε.Κ.Π.Α.

6. Ἡ Ἀλήθεια τῶν Ἱερῶν Κανόνων (β)

Καί ἡ Ἐκκλησία μέ τήν σειρά της ἔχει προσδιορίσει τήν ὁδó καί τήν διαδρομή πού καλοῦνται νά ἐπιλέξουν, προσωπικά καί συλλογικά (= ἐκκλησιακά), οἱ ἄνθρωποι στούς ὁποίους ἀπευθύνεται *intra* καί *extra muros*, ἐντός καί ἐκτός τῶν τειχῶν, σέ σύνολη τήν Ἀνθρωπότητα, γιά νά φθάσουν στό ...τέρμα, τό ὁποῖο ὅμως δέν εἶναι θεωρία, πόρισμα ἢ ἐπιστημονικό ὀλοκληρωμένο κύκλωμα, ἀλλά Πρόσωπο, τό Ὅποιο, αὐτόκλητα καί ἀπό μόνο Του, γιά νά ὑπογραμμίσει τήν κατάληξη αὐτῆς τῆς διαδρομῆς, αὐτοαποκαλεῖται μέ τό τελευταῖο καί ἔσχατο γράμμα τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου «Ω» καί μέ τήν ἀντίστοιχη σημειολογία του. Οἱ Ἱεροί Κανόνες ἄρα γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων τό ...τέρμα, πρῖν ἀκόμη ξεκινήσει ἡ ἐνδιάμεση διαδρομή... Καί ὄχι μόνον τό γνωρίζουν, ἀλλά ἐκεῖ κατατείνουν. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Χριστός ἀπλῶς εἶπε δύο συγκεκριμένα πράγματα τόσο ἀπό τήν Ἱστορία («Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια», Ἰω 14:6), χρονικά πολύ πρῖν

θέσει τό ἀντίστοιχο ἐρώτημα ὁ Πιλάτος (βλ. Ἰω 18:38), ὅσο καί ἀπό τήν Βασιλεία («Ἐγώ εἰμι τὸ Α καί τὸ Ω, ἡ ἀρχή καί τὸ τέλος», βλ. Ἀποκ 1:8, 21:6, 22:13), ἀντίστοιχα. Στό πανανθρώπινο ἐρώτημα αἰῶνων τῶν φιλοσόφων –καί ὄχι μόνον– «τί ἐστὶν ἀλήθεια;», ὁ Χριστός δίδει συγκεκριμένη ὀνοματισμένη καί ἐπώνυμη ἀπάντηση ἀπό τήν μία μεριά, καί, ἀπό τήν ἄλλη, προβαίνει σέ κάτι ἀνθρωπίνως ἀδιανόητο: ταυτίζει τήν ἀλήθεια μέ τόν ἑαυτό Του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι Πρόσωπο!... Καί αὐτό τό Πρόσωπο ἔχει ὄνομα («τό ὑπὲρ πᾶν ὄνομα», Φιλιπ 2:9)...

Οἱ φιλόσοφοι καί οἱ ἀρχηγοί τῶν θρησκευτικῶν θέτουν (ἀκόμη καί σήμερα) τό ἀναπάντητο γι' αὐτούς ἐρώτημα «τί ἐστὶν ἀλήθεια;», ἐνῶ ὁ Χριστός ἔρχεται καί δέν θέτει κᾶν τέτοιο ἐρώτημα, οὔτε κᾶν τόν ἀπασχολεῖ σέ ὑπαρξιακό ἐπίπεδο. Ἐκείνοι, μετά τήν διατύπωση τοῦ ἐρωτήματος καί σέ ἀέναη ἀναζήτηση, δέν τό ἀπαντοῦν τελικά μέχρι σήμερα, ἐνῶ ὁ Χριστός ἀπό τήν ἄλλη μεριά δέν τό θέτει

καί τό ἀπαντᾶ. Ἐκεῖνοι προσκαλοῦν, μέ ἕναν οὐσιαστικά κοινό διατυμπανιζόμε- νο παρονομαστή: «ἐλάτε σε ἐμαῶς νά σᾶς δεῖξουμε τήν ἀλήθεια» –καί ἄρα, ἐμμέ- σως πλήν σαφῶς, ...«δέν εἶμαστε ἡ ἀλή- θεια»!– ἐνώ ὁ Χριστός δέν λέγει «ἐλάτε νά σᾶς δεῖξω τήν ἀλήθεια», ἀλλά λέγει καθαρά καί διάφανα ὅτι «Ἐγώ εἶμαι ἡ ἀλήθεια»!, τήν ὁποία ἐσεῖς οἱ ἄνθρωποι ἀενάως ἀναζητᾶτε. Ἐκεῖνοι ὀρίζουν τήν ἀλήθεια ὡς ἰδέα, ἰδεολόγημα, ἐπινόηση, κατάσταση, ἐνώ ὁ Χριστός τήν ὀρίζει ὄντολογικά ὡς Πρόσωπο, τόν Ἐαυτό του, καί στήν προοπτική τῆς κοινωνίας μαζί Του. Ἐκεῖνοι ἀδυνατοῦν νά ἀποδώσουν καί νά ὀρίσουν τό περιεχόμενό της καί νά τῆς δώσουν ὄνομα, ἐνώ ὁ Χριστός, ὀρίζοντάς την ὡς Πρόσωπο, τῆς δίδει τό σημειολογικό ὄνομα «Ἐμμανουήλ» (= «μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός», *Μθ* 1:23) καί τήν ταυτίζει μέ τόν Ἐαυτό Του. Ἔχου- με δηλ. «προσωποποίηση» τῆς ἀλήθειας ὄντολογικά στό Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καί, κατ' ἐπέκταση, ἡ ἀλήθεια, τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος ἀναζητεῖ στό σύ- νολό του ἑτεροκεντρισμένα, ταυτίζεται ὄντολογικά καί κοινωνιακά μέ τόν (Τρι- αδικό) Θεό τόν ἴδιο. Σέ αὐτήν τήν ὄντο- λογική προοπτική κινοῦνται ἀναπόκλιτα καί ἀπαρέγκλιτα καί οἱ Ἱεροί Κανόνες.

Ἕνα ἐνδεικτικό ἀνακεφαλαιωτικό πα- ράδειγμα ἔχει ἐδῶ τήν θέση του. Κά- ποιος διαβάτης, φτάνοντας σέ ἕνα ἀνοιγ- μα δρόμου, ρώτησε κάποιον πού βρισκό-

ταν ἐκεῖ: «Ποῦ πάει αὐτός ὁ δρόμος;» καί ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε: «Δέν πάει πουθενά· ἐδῶ εἶναι πάντα!»... Ὁ δρόμος τῶν Θρησκειῶν καί τῆς Φιλοσοφίας μέ- νει πάντοτε ἐδῶ, ἐνιστορικός, στόν «νῦν αἰῶνα» (βλ. *Β' Τιμ* 4:10. Πβ. *Ἐφεσ* 1:21.), στό αἰωνιστικό παρόν, καθῶς αὐτές δέν μποροῦν νά παρακολουθήσουν τήν προο- πτική τοῦ δρόμου τῶν Ἱερῶν Κανόνων...

Συνεπῶς, ἡ ἀνάδυσση τῶν Ἱερῶν Κανό- νων στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἔχει, σὺν τοῖς ἄλλοις, καί τά ἐξῆς διακριτά ἰδι- ώματα:

α) Τόν ὀρισμό τῆς ἀλήθειας ὡς Πρό- σωπο πού εἶναι ὁ Χριστός, αὐτός ὁ ἴδιος,

β) Τήν φανέρωση τῆς ἐνδεδειγμένης δι- αδρομῆς-ὁδοῦ, πού καλούμαστε νά δια- νύουμε ἀπό τό Βάπτισμά μας μέχρι τήν συνάντησή μας μέ τόν Χριστό τῶν Ἱερῶν Κανόνων,

γ) Τήν ταύτιση τοῦ ἐνατενιζόμενου Χριστοῦ τῆς δικῆς μας διαδρομῆς μέ τόν Χριστό τῶν Ἱερῶν Κανόνων (καί) τῆς Ἐκκλησίας, καί

δ) Τήν ὑποδήλωση ὅτι οἱ Ἱεροί Κανό- νες δροῦν ὁδοδεικτικῶς καί «εὐθύνουν τίς τρίβους» μας (πβ. *Μθ* 3:3. *Μκ* 1:3. *Λκ* 3:4), ὅπως ἐμφατικά ἐπισημαίνει ἡ πατερική φωνή (ὁ Κανόνας «βούλεται τὸν αὐτῶ κατ' ἔχνος ἐπόμενον μὴ κατα- λιπεῖν τὴν ὁδόν»¹), καθῶς ἡ σίγουρη καί συντομότερη ὁδός εἶναι ἡ εὐθεία γραμ- μή, ὅπως ἐμφαίνεται ἀνακεφαλαιωτικά καί στό παρακάτω ἐνδεικτικό γράφημα:

Α

Βάπτισμα

Ω

→ Χριστός, Βασιλεία (Τριαδικός Θεός)

Ἱεροί Κανόνες (=χάρακας)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωυσέως*, Λόγος Β'-Θεωρία, PG, τ. 44, στ. 420Α, καί BEΠ, τ. 65Α, σ. 169.

Ἰχνηλατώντας τήν συνοδικότητα (V)

Ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Μήλτου
Δρος Θεολογίας

Ἡ ρωμαιοκαθολική θεωρία τῆς συλλογικότητας τῶν ἐπισκόπων Συνεχίζοντας τήν ἱστορική ἀναδρομή, ὥστε νά δοῦμε πῶς προέκυψε τό θέμα τῆς συνοδικότητας στήν ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, κατά τόν 20^ο αἰ., θά παρουσιάσουμε τήν θεωρία τοῦ «συλλόγου τῶν ἐπισκόπων» (*collegium episcoporum*), ἤ, ὅπως ὀνομάστηκε στή συνέχεια, τῆς συλλογικότητας (*collegialitas*), κατόπιν τῆς Πρώτης (1869-1870) καί Δεύτερης Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (1962-1965), πού παρουσιάσαμε ἀκροθιγῶς στά δύο προηγούμενα ἄρθρα.

Ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές Συνόδους, στόν θεολογικό χῶρο ἐμφανίζεται ἕνα σημαντικό ἀνανεωτικό κίνημα «ἐπιστροφῆς στίς πηγές» (*resourcement*) πού ἀφορᾶ στήν Λατρεία, τίς βιβλικές σπουδές καί τήν Πατρολογία. Ἀναμφίβολα, αὐτή ἡ θεολογική ἀναγέννηση προετοίμασε καί καθόρισε καί τήν ἐκκλησιολογική ἀνανέωση πού ἐνσάρκωσε ἡ Β' Βατικανή, ἡ ὁποία ἐγκατέλειψε μία καθαρὰ νομικίζουσα καί θεσμική θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς τέλειαις [ἐπίγειαις] κοινωνίας (*societas perfecta*) καί υἰοθέτησε τήν παραδοσιακή πατερική θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας πρωτίστως ὡς Μυστηρίου, ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς κοινότητος τῶν πιστῶν, ὡς λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

Στό πλαίσιο αὐτό διατυπώθηκε ἡ διδασκαλία περί ἐπισκοπικῆς συλλογικότητας, ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέραμε σέ προηγούμενο ἄρθρο, προκάλεσε ἔντονη ἀντιπαράθεση κατά τή συνοδική συζήτηση τοῦ περί Ἐκκλησίας διατάγματος τῆς Β' Βατικανῆς, τό 1963. Ἀπό τήν μία πλευρά ἦταν ὅσοι θεωροῦσαν ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἀποτελοῦν ἕνα σῶμα, ἕνα κολλέγιο, ὅπως καί οἱ Ἀπόστολοι ἦταν Δώδεκα, καί ὅτι μέ τήν ἀρχιερατική χειροτονία λαμβάνει κάποιος τήν πληρότητα τῆς ἱερωσύνης καί τήν ἐξουσία ὄχι μόνο νά διδάσκει καί νά ἀγιάζει ἀλλά καί κυβερνᾷ¹. Ἡ ἀντίθετη πτέρυγα πίστευε ὅτι ἔτσι ἀποδυναμώνεται ἡ παπική αὐθεντία ὡς πηγὴ τῆς διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας. Μετά ἀπό ἀναλυτική ψηφοφορία φάνηκε ὅτι ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν 2.500 περίπου μελῶν τῆς Συνόδου ὑποστήριξε τήν πρώτη ἀποψη. Ἔτσι, τό προτεινόμενο κείμενο στάλθηκε γιά τροποποίηση μαζί μέ τήν ἐξῆς ἀλλαγὴ: τό κεφάλαιο περί τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε νά μπεῖ μετά τό πρῶτο κεφάλαιο πού ἀφοροῦσε τό μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας (κεφάλαιο θεμελιωμένο στήν Ἁγία Γραφή καί τούς Πατέρες), καί τό περί Ἱεραρχίας νά ἀκολουθήσει καί ἔτσι νά γίνη τό τρίτο ἀντί γιά δεύτερο κεφάλαιο. Τό μήνυμα ἦταν ὅτι ἡ Ἱεραρχία δέν εἶναι ὑπεράνω, ἀλλά

έντός του λαού του Θεού, της Ἐκκλησίας. Μία δεύτερη τροποποίηση ἦταν τό κείμενο περί τῆς Θεοτόκου νά μήν εἶναι αὐτοτελές, ἀλλά νά συμπεριληφθεῖ στό περί Ἐκκλησίας, ὡς τό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ διατάγματος *Lumen gentium*.

Τό διορθωμένο κείμενο θά ἐπικυρωθεῖ τελικά στήν τρίτη συνοδική περίοδο τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1964, στό ἄνοιγμα τῆς ὁποίας ὁ Πάπας Παῦλος ΣΤ΄ θά τονίσει τήν ἀνάγκη νά διαφυλαχθεῖ στήν ὀλότητά του τό δόγμα τῆς Πρώτης Βατικανῆς, ἀνησυχώντας σαφῶς καί ὁ ἴδιος μήπως θιγοῦν οἱ παπικές ἐξουσίες. Ἄν καί τελικά μέ πολύ μεγάλη πλειοψηφία ψηφίσθηκε τό τρίτο κεφάλαιο (μέ μόνο 42 ψήφους κατά) πάνω στήν ἱεραρχική δομή τῆς Ἐκκλησίας, λίγο πρὶν ἀπό τήν τελική ψηφοφορία μοιράστηκε στά συνοδικά μέλη μία προεισαγωγική ἐρμηνευτική σημείωση (*Nota explicativa praevia*)², τονίζοντας σέ τέσσερα σημεία τήν ἀνιση σχέση πάπα-ἐπισκόπων καί τήν μή δυνατότητα νά λειτουργεῖ τό κολλέγιο χωρίς τόν πάπα. Αὐτή ἡ σημείωση ἐπιβλήθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Πάπα Παῦλο, ὁ ὁποῖος δέν ἤθελε τόσο νά πείσει τήν μειοψηφία, ὅσο νά σιγουρευεῖ ὅτι μέ τήν νέα διδασκαλία περί συλλογικότητας δέν θά κινδυνεύσει τό πρωτεῖο του³. Ἡ ἀντίδραση τῶν συνοδικῶν συνέδρων ἀσφαλῶς καί δέν ὑπῆρξε εὐνοϊκή καί ἡ ἰσχὺς αὐτῆς τῆς Σημείωσης παραμένει ἀμφιλεγόμενη, ἀφοῦ ἂν καί μπῆκε ὡς παράρτημα στό 3^ο κεφάλαιο, οὔτε ψηφίστηκε ἀπό τήν Σύνοδο, οὔτε εἶχε τήν ὑπογραφή τοῦ πάπα.

Ἀναφέραμε, ἤδη, τό θέμα τῶν τριῶν πρώτων κεφαλαίων τοῦ δογματικοῦ

διατάγματος περί Ἐκκλησίας *Lumen Gentium*. Τό τέταρτο ἀσχολεῖται μέ τούς λαϊκούς πιστούς, τό πέμπτο καί τό ἕκτο μέ τήν παγκόσμια κλήση στήν ἀγιότητα καί τούς μοναχοὺς ἢ ἀφιερωμένους ἀντίστοιχα. Τό ἕβδομο παρουσιάζει τόν ἐσχατολογικό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας καί τή σχέση της μέ τήν οὐράνια, ἐνῶ τό τελευταῖο εἶναι ἀφιερωμένο στήν Παρθένο Μαρία καί στόν ρόλο της στό μυστήριο τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας.

Τό τρίτο κεφάλαιο, στό ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ θεωρία τῆς συλλογικότητας, ξεκινᾷ μέ τή σύνδεση τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἀποστόλων, τῶν ἐπισκόπων, τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καί τοῦ διαδόχου του, πού εἶναι, γιά τό κείμενο, «βικάριος τοῦ Χριστοῦ καί ὁρατή κεφαλή τῆς ὅλης Ἐκκλησίας». Ἡ Σύνοδος τονίζει τήν καθιέρωση ἀπό τόν Ἰησοῦ τῶν Δώδεκα ὡς ἀποστόλων, «μέ τή μορφή ἑνός κολεγίου, δηλαδή μιᾶς σταθερῆς ομάδας, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ὁ Κύριος ἔβαλε τόν Πέτρο» (19). Γιά τή συνέχιση τῆς ἀποστολῆς τους, οἱ ἀπόστολοι ὄρισαν τούς διαδόχους τους, τούς ἐπισκόπους «πού ἔλαβαν διαδοχικά τή θέση τῶν ἀποστόλων ὡς ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας» (20). Ἡ ἀκόλουθη παράγραφος διακηρύσσει ἐπίσημα ὅτι ἡ ἀρχιερωσύνη εἶναι ὁ ἀνώτατος ἱερατικός βαθμός καί ὅτι μέ τήν εἰς ἐπίσκοπον χειροτονία δίδεται τό τριπλό ἀξίωμα νά ἱεουργεῖ, νά διδάσκει καί νά διακυβερνεῖ, μόνο πού τά δύο τελευταῖα (διδασκτικό καί διοικητικό) «μποροῦν νά ἀσκηθοῦν μόνο σέ ἱεραρχική κοινωνία μέ τήν κεφαλή καί τά μέλη τοῦ Συλλόγου [τῶν ἐπισκόπων]» (21).

Ἐδῶ, παρενθετικά, πρέπει νά ἐξηγήσουμε ὅτι αὐτό τό τελευταῖο πού σέ ἐμᾶς φαίνεται αὐτονόητο, δέν ἦταν στήν ρωμαιοκαθολική ἐκκλησιολογία, ἀπό τήν μέση περίοδο τοῦ σχολαστικισμοῦ (δηλ. ἀπό τόν 12^ο αἰ.), ὅπου ἡ ἐπισκοπική ιδιότητα δέν θεωροῦνταν τόσο ἱερατικός βαθμός ὅσο ἀπλῶς ἓνα ἀξίωμα. Ἐφόσον ὁ ἱερέας εἶχε τήν ἐξουσία νά καθαγιάζει τόν ἄρτο καί τόν οἶνο καί νά συγχωρεῖ τίς ἁμαρτίες, ὁ ἐπίσκοπος δέν θεωροῦνταν ὅτι ἔχει κάποια ἀνώτερη ἐξουσία ἀπό τόν ἱερέα, καί ὅτι ἡ ἐξουσία νά διοικεῖ τήν ἐπισκοπή προερχόταν ὄχι ἀπό τήν χειροτονία του ἀλλά ἀπό τόν πάπα. Ἀπό αὐτή τήν σχολαστική ἀντίληψη διαφοροποιεῖται, λοιπόν, ἡ Β' Βατικανή. Ἡ διοικητική δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου ἔχει ὡς πηγή της τήν χειροτονία καί ὄχι τήν *missio canonica*, δηλαδή τόν διορισμό, τήν ἀνάθεση ἀποστολῆς ἀπό τόν πάπα⁴. Πρέπει νά ἀναφέρουμε, ἐπίσης, ὅτι στήν Δύση, κατά τήν δεύτερη χιλιετία, ἐμφανίστηκε ἓνας διαχωρισμός ἀνάμεσα στήν ἱερατική ἐξουσία (*potestas ordinis*) καί

στήν δικαιοδοσία (*potestas jurisdictionis*), ἡ ὁποία βασίστηκε στήν διάκριση τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἀνάμεσα στό *corpus verum* (τό «ἀληθινό Σῶμα» τοῦ Χριστοῦ, πού βρίσκεται στήν θεία Εὐχαριστία) καί τό *corpus mysticum* (τό «μυστικό Σῶμα» πού ἀναφέρεται στήν ὁρατή Ἐκκλησία)⁵. Ἔτσι, γιά νά τό πούμε ἀπλουστευτικά, τό μυστήριο τῆς χειροτονίας ἔδινε μία ἐξουσία πού ἀφοροῦσε τήν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας καί ὁ πάπας ἔδινε τήν δικαιοδοσία πάνω στήν θεσμική Ἐκκλησία. Αὐτός ὁ διαχωρισμός δικαιολογεῖ, ἐξάλλου, καί μία ἄνιση σχέση πάπα καί ἐπισκόπων, ἀφοῦ, ἂν καί ἔχουν τόν ἴδιο ἱερατικό βαθμό, δέν ἔχουν τήν ἴδια δικαιοδοσία. Ἐνῶ, ὅμως, ἡ Β' Βατικανή δέν υἱοθετεῖ τήν μεσαιωνική αὐτή διάκριση καί μιλάει γιά ἐνιαία ἱερατική ἐξουσία, ἐντούτοις ὁ ἐσφαλμένος αὐτός διαχωρισμός δέν ἔχει ἐκλείψει⁶. Ἔτσι, ἐνῶ, μετά τήν Β' Βατικανή, θεωρεῖται ὅτι ἡ δικαιοδοσία δίνεται θεωρητικά μέ τήν χειροτονία, ἡ *missio canonica* τοῦ πάπα εἶναι προϋπόθεση γιά τήν ἄσκησή της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ἐδῶ υἱοθετεῖται ἡ καλβινιστική θεωρία τοῦ 19^{ου} αἰ., σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἱερατική ἐξουσία διακρινόταν στά τρία αὐτά ἀξιώματα (*munera*): L. Villemin, *Pouvoir d'ordre et pouvoir de juridiction*, Paris: Cerf 2003, σ. 338-339. 2. Βλ. G. Luis Antonio Tagle, "La 'semaine noire' de Vatican II (14-21 novembre 1964)", στό G. Alberigo (dir.), *Histoire du Concile Vatican II*, τ. IV, σ. 471-553. 3. J. Grootaers, *Heurs et malheurs de la "collégialité"*, σ. xiv. 4. L. Villemin, "La constitution *Lumen gentium* et sa réception", *Revue théologique de Louvain* 45 (2014) 334. Βλ. ἐπίσης J. Ratzinger, "La collégialité épiscopale" στό Guilherme Barauna (sous la dir.), *L'Église de Vatican II*, τ. III, Paris: Cerf 1966, σ. 769-770. 5. Στό κλασικό του ἔργο, *Corpus mysticum. Essai sur l'Eucharistie et l'Église au moyen âge*, Paris 1942, ὁ H. de Lubac δείχνει ὅτι ἀρχικά ἡ ἔκφραση *corpus mysticum* ἀναφέρεται στήν Εὐχαριστία καί ἔτσι οὐσιαστικά ὅτι ὁ μεσαιωνικός διαχωρισμός δέν εἶναι σωστός. 6. L. Villemin, *Pouvoir d'ordre et pouvoir de juridiction*, σ. 338-339.

«...εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς...» (Ἰω 1.45-51):
Οἱ ἀπόστολοι Ναθαναήλ καί Φίλιππος
γιά τά Ἕθνη

Σταύρου Γουλούλη
Δρος Βυζαντινῆς Τέχνης

Γνωστή ἡ ἱστορία: Ὁ Φίλιππος «εὕρι-
σκει» τόν Ναθαναήλ, τόν φίλο του,
καί τοῦ «λέγει» ὅτι συνάντησε «ὄν ἔγρα-
ψεν Μωϋσῆς καί οἱ προφῆται», τόν Ἰη-
σοῦ, στόν ὁποῖο τόν συστήνει. Ἦταν ἡ
μεθεπόμενη ἀπό τή Βάπτιση (1.43). Πιό
πρίν ὅμως, ἀγνός καί εἰλικρινῆς ὅπως
ἦταν, βασιζόμενος στόν Νόμο καί τήν
Προφητεία, ἐκφράζει ἀμφιβολία ἄν ὁ
Μεσσίας μποροῦσε νά εἶναι ἀπό τή Να-
ζαρέτ (1.46. Πβ. Ἰω 7.52). Ὁ Χριστός τόν
ἐπαινῆ ὅσο κανέναν ἄλλον [1.47: «Ἰσ-
ραηλῆτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστιν»]. Ἀλλά
καί τόν καταπλήσσει: γνώριζε ἤδη μία
συντελεσθεῖσα πράξη του (λίγο πρίν τόν
συναντήσῃ ὁ Φίλιππος) νά εἶναι «ὑπό
τήν συκῆν»! Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο ἐκ-
δοχές. 1. τόν εἶδε πραγματικά νά στέ-
κεται κάτω ἀπό τή συκιά, 2. τόν εἶδε
διορατικῶς. Ὁ Ἰωάννης φαίνεται νά
πιστεύει τό δεύτερο, ἀφοῦ ὁ Ναθαναήλ
ὁμολογεῖ (1.49): «σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ,
σὺ βασιλεὺς εἶ τοῦ Ἰσραήλ». Ἐστιάζει
στό πῶς κατανοεῖ τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ
καί τοῦ Υἱοῦ Του ἕνα ἄτομο μέ εὐσε-
βῆ λογισμό ἀλλά καί κριτική σκέψη, μέ
τό πού ἀναζητᾶ τό «ἀγαθόν» πέραν τῆς
Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας, περιοχή καί μέ
Ἕθνικούς [πβ. Μθ 4.15].

Ἄν ὄντως ἦταν μία θερμὴ ἡμέρα, ὁ
Ναθαναήλ κατέφυγε στή σκιά τοῦ δέν-
δρου. Ὁ Ζακχαῖος (Λκ 19.4) ἀνέβηκε σέ
συκομορέα ἀπλῶς γιὰ νά δεῖ τόν Χρι-
στό, ὁ ὁποῖος τόν ἐπαίνεσε γι' αὐτό. Τά
δένδρα ὅμως εἶχαν ἐκ παραδόσεως ἱερή
σημασία στόν Ἰσραήλ καί παντοῦ. Οἱ
εὐαγγελιστές, στό πλαίσιο ἀναλογικῆς
σκέψεως (ἀλληγορία), δέχονται τόν ἱερό
συμβολισμό τοῦ δένδρου, ὅπως τό μαρ-
τυρεῖ, ἀντίστροφα βέβαια, ἡ ἀποξήραση
μέ ἐντολή τοῦ Ἰησοῦ τῆς ἄκαρπης συκῆς
στήν Ἱερουσαλήμ (Μθ 21.18-22· πβ. Λκ
13.6-9: παραβολή ἄκαρπης συκῆς). Τό
δένδρο ἐκφράζει τό μυστήριο τῆς ζωῆς
ἀποδίδοντας καρπὸ πού παρέχει φυσική
ζωή, ἀλλά καί μορφοποιεῖ τήν ἀλληγορι-
κὴ σύλληψη τῆς καρποφορίας τῆς πνευ-
ματικῆς ζωῆς, κατ' ἐπέκταση τῆς ἐκ τοῦ
σπόρου γεννήσεως, δηλαδή τῆς ἀναγεν-
νήσεως (Ἰω 12.24) ἢ τῆς ἀπλῆς ἀλληγο-
ρίας τοῦ δένδρου σινάπεως τῆς βασιλεί-
ας τοῦ Θεοῦ, ὅπου πετοῦν πουλιά-ψυχές
τοῦ οὐρανοῦ (Μθ 13.31-32). Τί ἀποκλεί-
ει, λοιπόν, ὁ Ναθαναήλ νά βίωνε ἕναν
θρησκευτικὸ διαλογισμό, στήν πηγὴ τῆς
Ζωῆς; Ὅπως κι ὁ Ζακχαῖος.

Ὅπως καί νά ἔγινε, ἡ συνέχεια δείχνει
ὅτι κατὰ τόν Ἰωάννη, τό δένδρο συμβολί-

ζει ένα Μυστήριο: ο Χριστός επιβραβεύει την καλοπιστία του Ναθαναήλ και συνειρμικά αντιπαραβάλλει τό γεγονός της παρουσίας του κάτω από τή συκῆ μέ «τόν οὐρανό νά ανοίγει καί τούς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ νά ἀνεβοκατεβαίνουν ἐπὶ τόν υἱόν τοῦ ἀνθρώπου» (1.51). Ἄτομο χωρίς δόλο, οἱ καθαροί τῆ καρδιά «τόν Θεόν ὄφονται» (Μθ 5.8). Κάτι ἀνάλογο εἶναι τό μυστήριο τῆς κλίμακας στό ὄνειρο τοῦ Ἰακώβ [Γεν 28.12-13: «κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῆ, ἥς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τόν οὐρανόν, καί ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἀνέβαινον καί κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς»]. Τόν οὐρανό ανοικτό βλέπει καί ὁ Ματθαῖος στή Βάπτισι [3.16: ὅπου οἱ ἄγγελοι κατεβαίνουν ἀπό τόν οὐρανό στόν Χριστό] ἀλλά καί ὁ Στέφανος [Πράξ 7.56: Ὁ Χριστός βρίσκεται στόν οὐράνιο θρόνο τοῦ Πατρός]. Ὁ τόπος τοῦ οὐρανοῦ τοῦ Ἰακώβ (πρῶν Οὐλαμλούς) εἶναι ἱερός, γίνεται θυσιαστήριο, ὁ Ἰακώβ τόν θεωρεῖ «Οἶκο Θεοῦ» καί «πύλη τοῦ Οὐρανοῦ» (Γεν 1.16-19), ἐνῶ ἐδῶ τίθεται ἡ διαθήκη γιά τή νέα γενιά (σπέρμα), ὅση ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης (Γεν 1.13-15). Εἶναι δηλαδή ἡ Κλίμαξ δένδρο-στήλη ζωῆς καί γονιμότητας μέ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Χῶρος ἄμεσης ἐπικοινωνίας τοῦ γήινου μέ τό οὐράνιο.

Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Ἰωάννη περιέχει συνυποδήλωσι, συνδέουσα τό “μυστήριο” τοῦ δένδρου πρὸς αὐτό τοῦ δένδρου-κλίμακος πού ἐνώνει γῆ καί οὐρανό, ἀποκτώντας κοσμολογική διάσταση. Ἀκριβῶς ἡ ἀνοδος στό καρποφόρο δένδρο εἶναι πράξι μύσεως, ἀνόδου στόν οὐρανό. Εἶναι ἡ παράδοσι τῶν Δενδριτῶν ἤδη ἀπό τήν προχριστιανική ἐποχή.

[Κ.Π. Χαραλαμπίδης, *Οἱ Δενδρίτες...*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 19 κ.έ.] Γιά τόν Λουκά (19.9) ἡ ἀνοδος στό δένδρο τοῦ Ζακχαίου ὀδηγεῖ σέ πιό ἀπλή ὑπόθεσι, τήν εὐλογία στόν οἶκο του. Ἡ Συκῆ δίνει εὐκαιρία στόν Ἰωάννη νά μεταφέρει ἀπό ἓνα λαϊκό τρόπο θεάσεως τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς (γέννησι, γονιμότητα) στό πνευματικό μυστήριο πού εἶναι ἐμπειρία πνευματικῆς ἀναγέννησις. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Ναθαναήλ, μετά τή διορατική ἐνέργεια πού ἀποκάλυψε ὁ Ἰησοῦς, κατά Ἰωάννη ἀναγνωρίζει τόν Ἰησοῦ ὡς Βασιλέα. Ἀλλά τό δένδρο τῆς ζωῆς στήν ἀρχαία Ἀνατολή, ἀκόμη καί στόν Ἰσραήλ, “φυλάσσει” ὁ βασιλεύς. Παραμένει ὁμῶς ἐρώτημα ἂν ὁ Ναθαναήλ ἐρευνῶσε στόν μικρόκοσμο τῆς Συκῆς τό Μυστήριο τοῦ μεγάλου Κόσμου.

Ὁ Ἀνδρέας καί ὁ Φίλιππος, φέροντας ἑλληνικά ὀνόματα εἶναι εὐαισθητοποιημένοι μέ τά ἔθνη. Αὐτοί εἰδοποιοῦν τόν Ἰησοῦ γιά τούς «Ἕλληνες» προσκυνητές στόν Ναό τῆς Ἱερουσαλήμ (Ἰω 12.20-24), γιά τούς ὁποίους σχολιάζει τό ἐθνικό μυστήριο τοῦ σπόρου τοῦ σίτου πού πεθαίνει στή γῆ, δίνοντας ἔτσι καρπό.

Οἱ δύο μαθητές ἔρχονται ὡς ἐκλεκτοί ἀμέσως μετά τούς τέσσερις κορυφαίους (Ἀνδρέας, Ἰωάννης, Πέτρος, Ἰάκωβος), κλείνοντας τήν πρώτη ἐξάδα Μαθητῶν. Ἰπῆρξαν ἀνοικτοί στά ἔθνη. Ὁ Φίλιππος ἔχει ἰδιαίτερη θέση στίς Πράξεις μέ τόν προσηλυτισμό τοῦ Αἰθίοπα: τόν βαπτίζει καί τό Πνεῦμα τοῦ θεοῦ τόν “ἀρπάζει” (8.26-40, 39). Ἀλλά τί εἶναι ἡ “ἀρπαγή”; Ἄνοδος (ψυχανωδία) στό ὄντολογικό δένδρο τῆς ζωῆς!

Εισαγωγικά I. Ιστορικό πλαίσιο 1. Λαοί και γεωγραφία τῆς Εὐρώπης

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Τσορμπατζόγλου
Δρος Θεολογίας - Ἱερ. Προϊστ. Ἱ.Ν. Ἀγίων Ἀναργύρων Ψυρρή

α) Οἱ «βάρβαροι» στην Εὐρώπη:
Οὐννοι, Ἄβαραι (συνέχεια)

Τόν 6^ο αἰ. ὁ Ἰουστινιανός ἐπέτρεψε τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἑρουλῶν στήν παρόχθια Δακία καί τῶν Λογγοβάρδων (ἤ Λομβαρδῶν) στήν Παννονία (546). Οἱ Γέπιδες κατεῖχαν, πρό πολλοῦ, τήν περιοχή βορείως τοῦ Σιρμιού καί τῆς Σιγγιδόνας. Σέ γενικές γραμμές τά παραπάνω γερμανικά φύλα κατεῖχαν τόν μέσο ροῦ τοῦ Δουνάβεως· ἄλλα σλαβικά καί οὐννικά, τόν κάτω ροῦ· σέ μεγαλύτερη ἀπόσταση πρός τήν Μαιώτιδα λίμνη (Ἀζοφική) καί συνεχῶς πρός δυσμάς, τό ἰσχυρό Ἀβαρικό ἔθνος. Ὅπως φαίνεται, τό μεγάλο χωνευτήρι τῶν λαῶν καί τῶν φυλῶν ἦταν ἡ περιοχή βορείως τοῦ Δουνάβεως ἤ Δακία, ὅπου συναντιόταν ἡ βάρβαρη «Ἀνατολή» μέ τούς ἐκλατινισμένους Κέλτες καί Δάκες¹.

Μεταξυ τῶν ὑποτελῶν τῶν Οὐννων, οἱ ὁποῖοι μετά τήν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τους διεδραμάτισαν σοβαρό ἱστορικό ρόλο, ἦταν οἱ Ἄβαραι, λαός τουρανικῆς προελεύσεως. Οἱ Ἄβαραι προέρχονταν ἀπό τήν Κ. Ἀσία καί κατά τά μέσα τοῦ 6^{ου} αἰ. ἵδρυσαν ἕνα μεγάλο κράτος στό Τουρκεστάν πού ἔφθανε

μέχρι τήν Κασπία. Προχωρώντας δυτικά κατέστρεψαν τό κράτος τῶν Σαβείρων Οὐννων, βορείως τοῦ Καυκάσου, καί ἐπιτέθηκαν στούς Οὐτιγούρους Οὐννους τῆς Μαιώτιδος λίμνης. Τό 539 γιά πρώτη φορά ἔστειλαν πρεσβεία στόν Ἰουστινιανό ζητώντας νά ἐγκατασταθοῦν ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ κράτους. Ὁ Ἰουστινιανός τότε ἔδωσε χορηγίες ὄχι ὅμως καί ἄδεια νά εἰσέλθουν στά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπό τό ὁρηγήριό τους βορείως τοῦ Καυκάσου τό 562 ἐπιτέθηκαν στήν χώρα των Κοτριγούρων, τούς ὁποίους ὑπέταξαν καί ἔφθασαν μέχρι τόν Ἐλβα ποταμό καί ἐπέστρεψαν μέ λάφυρα καί αἰχμαλώτους στήν κοιτίδα τους.

β) Σλάβοι

Ὅπως τήν ἐποχή τῶν Οὐννων συμμετεῖχαν στίς ἐπιδρομές ὡς ὑποτελεῖς οἱ Σλάβοι, παρομοίως ἀργότερα τούς χρησιμοποίησαν καί οἱ Ἄβαραι. Ἄς σημειωθεῖ ἡ διάφορη φυλετική προέλευση τῶν Ἀβάρων, ἡ ὁποία ἦταν τῶν μέν τουρανική, τῶν δέ Σλάβων ἰνδοευρωπαϊκή. Τό ὄνομα Σλάβοι εἶναι περιεκτικό καί καλύπτει ὀλόκληρη τήν ἀρχική σλαβική οἰκογένεια². Οἱ ἴδιοι ὀνόμαζαν τούς ἐαυ-

τούς τους Σλοβένους, αλλά στίς Βυζαντινές πηγές αναφέρονται ὡς Σκλαβῆνοι, Σκλάβοι, Σθλαβῆνοι, Σθλάβοι, Σλάβοι.

Κοιτίδα τῶν Σλάβων ἦταν ἡ ἐκτεταμένη περιοχή μεταξύ τῶν ποταμῶν Ὀντερ καί Βιστούλα δυτικά καί τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Δνειπέρου ἀνατολικά. Στήν περιοχή αὐτή πρέπει νά κατοικοῦσαν ὅπωςδήποτε πρῖν ἀπό τόν 2^ο αἰ. π.Χ. Τούς πρῶτους χριστιανικούς αἰῶνες ἐπεκτάθηκαν πρὸς τόν νότο καί ἀνατολικά καί κατέλαβαν μία ἕκταση πού ὀριζόταν δυτικά ἀπό τόν Βιστούλα, βορείως ἀπό τήν Βαλτική θάλασσα, νοτίως καί νοτιοανατολικά ἀπό τόν Δνειπερο ὡς τόν κάτω ροῦ τοῦ ποταμοῦ καί νοτίως ἀπό τά Καρπάθια. Μαζί μέ τούς Σλάβους ἀνατολικότερα ζοῦσαν καί οἱ συγγενεῖς τους Ἄντες. Μοναδικά, ἀλλά ἀδιάφυστα, λείψανα τῆς τεράστιας διάχυσης τῶν Σλάβων εἶναι τά τοπωνύμια, πού μαρτυροῦν τό πέρασμά τους, καί ἀφθονοῦν στήν Κεντρική Εὐρώπη ὅπως Γκράτζ, Βερολίνο κ.ἄ.³

Στίς βορειοδυτικές περιοχές τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, δηλ. Ἄνω Μοισία, Παννονία, Δαλματία καί τίς Δειναρικές Ἄλπεις, ἐγκατεστάθηκαν τόν 7^ο αἰ., στά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου, νέα σλαβικά φύλα οἱ Σλοβένοι, οἱ Κροάτες καί τέλος οἱ Σέρβοι. Ἀκριβέστερα, οἱ Σλοβένοι κατοίκησαν στήν περιοχή ἀνατολικά τῶν Ἄλπεων, σέ ἕκταση μεγαλύτερη ἀπό αὐτή πού κατέχουν σήμερα. Οἱ Κροάτες στήν περιοχή μεταξύ τῶν ποταμῶν Δραύου καί Σαίου⁴. Οἱ Σέρβοι νοτιοανατολικά τῶν Κροατῶν, στίς κοιλάδες τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Δρίνου καί τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Μοράβα, μέ κέντρο τήν Ράσκια (κοντά στό Νόβι-Παζάρ) καί δυτικά περιορίζο-

νταν ἀπό τίς σλαβικές ομάδες τῆς Δαλματικῆς ἀκτῆς⁵. Στήν περιοχή πού ἐγκαταστάθηκαν οἱ παραπάνω συνάντησαν ἄλλα σλαβικά φύλα ἀγνώστου προελεύσεως, γνωστά μόνον ἀπό τά τοπωνύμια τῆς ἐγκατοικήσεώς τους, πιθανόν ἐν πολλοῖς ἐκλατινισμένα, τά ὅποια ὅμως δέν κατέστη δυνατόν νά ὀργανώσουν αὐτόνομο κρατικό βίο.

Ὅλα τά παραπάνω φύλα ἀποτελοῦν μία ἐθνική ἐνότητα καί ἀνήκουν στόν κλάδο τῶν νοτίων Σλάβων. Οἱ ἄλλοι κλάδοι εἶναι οἱ Ἀνατολικοί Σλάβοι, Ρῶσοι, Λευκορῶσοι, Οὐκρανοί καί οἱ Δυτικοί Σλάβοι, Πολωνοί, Τσέχοι.

Ἡ ἐγκατάσταση τῶν Σλαβικῶν φύλων ἀπό τόν Ἡράκλειο στίς ἐσωτερικές περιοχές σκοπό εἶχαν νά ἐπανδρώσουν τίς περιοχές πού εἶχαν ἀποφιλωθεῖ ἀπό τίς Ἀβαρικές καταστροφές, διότι στά παράλια οἱ Βυζαντινές πόλεις ἦταν μέν πάντοτε ἀνηθρές, ἀλλά δύσκολο νά ἐπιβιώσουν δίχως ἐνδοχώρα. Σημασία πάντως ἔχει, ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τῶν τριῶν αὐτῶν φύλων συνδέεται ἔμεσα μέ τήν καταστροφική ἥττα τῶν Ἀβάρων πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τό 626.

Ἡ σημασία τῆς ἐγκαταστάσεως στίς περιοχές αὐτές ἦταν μεγάλη, διότι δέσποζαν σημαντικῶν ὁδῶν, ἐμπορικῶν καί στρατιωτικῶν, καί γι' αὐτό βρέθηκαν στό ἐπίκεντρο διεθνῶν συμφερόντων. Ἀπό τίς περιοχές αὐτές περνοῦσαν μεγάλες ὁδικές ἀρτηρίες, ὅπως ὁ ἄξονας Μοράβα-Ἀξιού, πού ἔνωσε τόν Δούναβη μέ τό Αἰγαῖο· ὁ ἄλλος δρόμος πού ἀπό τήν σημερινή Λουμπλιάνα καί τό Ζάγκρεπ ἐφθανε στήν Ράσκια (Νόβι-Παζάρ) καί τό Κοσσυφοπέδιο, ἀπό ἐκεῖ διακλαδιζό-

ταν σέ τρεῖς μικροτέρους δρόμους πού ὀδηγοῦσαν ὁ πρῶτος στά νότια στά Σκόπια, στήν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ καί στήν Θεσσαλονίκη, ὁ δεύτερος ἀνατολικά ἀπό τήν Ναῖσσό στήν Σαρδική (Σόφια), καί ὁ τρίτος δυτικά στήν Σκόδρα καί τίς ἀκτές τῆς Ἀδριατικῆς. Ἐπιπροσθέτως, ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους, μέ τά ψηλά βουνά, τίς μεγάλες δασώδεις ἐκτάσεις καί τίς κοιλάδες, δημιουργοῦσαν φυσικούς φραγμούς, πού εὐνοοῦσαν τήν διάσπαση καί ἐμπόδιζαν τά σλαβικά φύλα νά ἀποκτήσουν ἐνιαία κοινωνική καί πολιτική

ὀργάνωση. Ἐπίσης, ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς παραδόσεως σέ αὐτές τίς σλαβικές ὁμάδες καί ἡ γειτνίαση μέ ἰσχυρά κρατικά μορφώματα, γερμανικά, δέν ἐπέτρεψαν τήν δημιουργία ἐνιαίων καί ἰσχυρῶν κρατικῶν συγκροτημάτων. Μέχρι τήν ἐποχή τοῦ Στέφανου Νεμάνια (1165), τοῦ μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Σερβίας, ὅλα τά πρῶιμα κράτη τῶν νοτίων Σλάβων ἦταν ἐφήμερα καί γρήγορα κατέρρευσαν, ἢ κατέστησαν δορυφόροι τῶν ἰσχυροτέρων γειτόνων, ὅπως τῶν διαφόρων Φραγκικῶν κρατῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Βλ. Σ. Πατούρα, «Συμβολή στήν ἱστορία τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Φιλολογικές μαρτυρίες. (4^{ος}-6^{ος} αἰ.)», *Σύμμεικτα* 6 (1985) 316, 327. 2. Βλ. Σ. Βρυώνης, «Ἡ ἀρχική κοιτίδα καί ἡ ἐθνογενετική πορεία τῶν ἀρχαίων σλαβικῶν φύλων», στόν τόμο *Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 7-26. 3. Φ. Μαλιγκοῦδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη καί ὁ κόσμος τῶν Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 36-38. 4. Βλ. R. Katicic, «Οἱ ἀρχές τῆς Κροατικῆς παρουσίας στήν Ἀδριατική. Προβλήματα ἱστορικά, φιλολογικά καί γλωσσικά», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 36-72. 5. Πβ. J. Koder, «Προβλήματα τῆς Σλαβικῆς ἐποίκισης καί τοπωνυμίας στή Μεσαιωνική Ἡπειρο», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35.

Ἀριστερά: Ὑδρα (περ. 1929-1931)
Κάτω: Βάρκες (1920-1925)
Ἔργα τοῦ Μιχάλη Οἰκονόμου
Ἀθήνα, Ἐθνική Πινακοθήκη

Ἡ Ἀθωνιάς Ἀκαδημία ἀπό τίς ἀπαρχές ὡς σήμερα

Ἀρχιμ. Κωνσταντίνου Στ. Φουντουκίδη
Ἱεροκήρυκος Ἱ.Μ. Θεσσαλονίκης - πρ. Καθ. Ἀθωνιάδος

Δεύτερη περίοδος (1842-1930)

Μετά τήν ἀποχώρηση τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1830, οἱ Ἄγιορείτες πατέρες προβαίνουν στήν ἀνασυγκρότηση τῶν Ἱερῶν Μονῶν καί τῶν ἐξαρτημάτων τους. Μέ τήν προτροπή καί τήν παρακίνηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου συντάσσουν «Διοργανισμό» γιά τή νέα πλέον Ἀθωνιάδα στίς Καρυές, τήν πρωτεύουσα τῆς Ἀθωνικῆς Πολιτείας. Ἡ Σχολή ἐπαναλειτοργεῖ τελικά κατά τό 1842 καί μετά τήν παρέλευση διετίας στεγάζεται σέ καινούργιο, εἰδικά κατασκευασμένο κτήριο, τό ὁποῖο φέρει ἐπάνω ἀπό τό ὑπέρθυρο τῆς κεντρικῆς εισόδου τήν ἐπιγραφή «Κεντρική Ἀθωνιάς Σχολή 1844»¹.

Ἡ νέα αὐτή Σχολή, λόγω τῶν περιστάσεων, δέν ἔχει τήν αἴγλη τῆς παλαιᾶς, παρ' ὅλο πού προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους σέ αὐτήν, σπουδαῖοι διδάσκαλοι καί σχολάρχες, ὅπως ὁ Δανιήλ Μάγνης, ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός, ὁ Δωρόθεος Εὐελπίδης, ὁ Νικηφόρος Γλυκάς, ὁ Χριστοφόρος Προδρομίτης, ὁ Χρυσόστομος Λαυριώτης καί ὁ Ἰωάσαφ Λαυριώτης. Αὐτοί καί πολλοί ἄλλοι ἀγωνίζονται νά ἐμφυτεύσουν στούς μαθητές τους τίς ἀρχές καί τά ἰδανικά πού πρέσβευαν

ὁ κλεινός Εὐγένιος Βούλγαρις καί οἱ διάδοχοί του στήν Ἀθωνιάδα.²

Ὁ σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας Χριστοφόρος Προδρομίτης, ἀπό τήν Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ἀριστοῦχος ἀπόφοιτος τῆς Χάλκης, ἐπί τῇ λήξει τοῦ σχολικοῦ ἔτους, κατά τήν 24^η Ἰουνίου 1884, ἀντί ἀπολογισμοῦ τῶν πεπραγμένων του στή Σχολή ἐκφωνεῖ λόγο περί τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καί τῶν ἀρχῶν τῆς, βάσει τῶν ὁποίων λειτουργεῖ ἡ Ἀθωνιάς.³ Ὁ σκοπός τῆς Σχολῆς καί τῆς διδασκαλίας σέ αὐτήν εἶναι νά δείξει στόν μαθητή τῆς τόν ἀληθινό δρόμο τοῦ φωτός καί τῆς γνώσης καί νά τόν βοηθήσει νά πλησιάσει στόν Χριστό, διότι ἐκεῖνος πού ἀκολουθεῖ τόν Χριστό «οὐχί πλέον ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας περιπατεῖ, ἀλλ' ὑπό τό φῶς τῆς τελείας γνώσεως τοῦ δέοντος ἐκάστοτε γενέσθαι»⁴. Ὁ μαθητής τῆς Ἀθωνιάδος, γράφει σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ λόγου του ὁ Χριστοφόρος, πρέπει νά μεταδίδει στούς ἄλλους ὅ,τι παρέλαβε. Οἱ λαβόντες ἀπό τόν Θεό τά ἀγαθά «ὀφείλουσι νά ὦσι καί μεταδοτικοί πρός τούς ἄλλους, ὡς θεματοφύλακες μᾶλλον ἢ ἰδιοκτῆται τούτων ὄντες. Πᾶς δέ ὁ μή μεταδιδούς ἐκ τῶν ἀγαθῶν, ἅπερ παρά τοῦ Πατρός ἔλαβε, καί εἰς τούς λοιπούς αὐτοῦ ἀδελφούς ἀντιστρατεύεται εἰς τήν θείαν πρόνοιαν, καθῶς ἀναμφίλε-

κτως συνάγεται ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς τοῦ πλουσίου παραβολῆς»⁵. Ὡς καθῆκον του λοιπόν πρέπει νά θεωρεῖ ὁ καθένας ὄχι μόνο νά μή βλάπτει τούς ἄλλους, ἀλλά καί νά φροντίζει γι' αὐτούς, ἀγαπώντας τους ὅσο καί τόν ἑαυτό του.⁶

Ἡ ἀληθής μόρφωση, ἡ αὐτογνωσία, ἡ ἐμπιστοσύνη στόν Θεό, ἡ μετάδοση τῶν γνώσεων πρὸς τούς ἄλλους, ἡ μετοχή στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καί ἡ πορεία πρὸς τόν Οὐρανό εἶναι οἱ στόχοι τῆς Ἀθωνιάδος, ὅπως μέ γλαφυρό τρόπο ἐπισημαίνει ὁ σχολάρχης καί διδάσκαλος Χριστοφόρος Προδρομίτης.

Κατά τόν 20^ο αἰ., καί κατά τίς δύο ἀναδιοργανώσεις τῆς Ἀθωνιάδος τό 1930 καί τό 1953, ἡ Ἀκαδημία παραμένει πιστή σέ αὐτές τίς ἀρχές. Οἱ ὑψιστες ὑπηρεσίες τίς ὁποῖες προσφέρει τό ἐκπαιδευτήριο αὐτό στό Ἅγιον Ὅρος καί στό Γένος κατά τά 268 ἔτη τῆς λειτουργίας του δικαιώνουν τούς σκοπούς του καί τούς ἀγῶνες τῶν σχολαρχῶν καί τῶν καθηγητῶν του.⁷

Τό τελευταῖο ἔτος λειτουργίας τῆς Σχολῆς στό κτήριο τῆς «Κεντρικῆς Ἀθωνιάδος», στό κέντρο τῶν Καρυῶν, πρὶν ἀπό τή ριζική ἀναδιοργάνωσή της εἶναι τό σχολικό ἔτος 1929-1930. Τά πράγματα κατά τήν περίοδο 1919-1929 δέν εἶναι εὐχάριστα γιά τήν Ἀθωνιάδα. Παρ' ὅλο πού ὁ Καταστατικός Χάρτης μέ τό ἄρθρο 182 παρέχει τήν προοπτική νά λειτουργήσῃ ἡ Ἀθωνιάς ὅπως πρέπει, ἐντούτοις αὐτή ὑπολειπτοῦται.⁸ Ἡ Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας μέ ἔγγραφό της πρὸς τήν Ἱερά Κοινότητα τό 1925 ἐπισημαίνει τό γεγονός: «ὅπως λειτουργεῖ (ἐνν. ἡ Σχολή), δέν ἔχει προορισμόν»⁹.

Τά ἐπόμενα πέντε χρόνια τά πράγματα δέν διορθώνονται.

Τρίτη περίοδος (1930-σήμερα)

Τό 1930 Πρωτεπιστάτης εἶναι ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας, πτυχιούχος τοῦ Πανεπιστημίου καί καθηγητής φιλόλογος. Ἔχει διδάξει σέ Γυμνάσια τῶν Ἀθηνῶν καί διακρίνεται γιά τό φιλοπρόοδο πνεῦμα του. Ἡ μεταπασχάλια Ἱερά Δισειναύσιος Σύναξη συζητᾷ τό πρόβλημα τῆς Ἀθωνιάδος καί καταλήγει στήν ἀπόφαση νά ἀναθέσει στόν Γέροντα Εὐλόγιο νά ὑποβάλει, στήν ἐπόμενη συνεδρίαση, τόν Αὐγουστο, κανονισμό τῆς Ἀθωνιάδος Ἱερατικῆς Σχολῆς. Ἡ ἀπόφαση τῆς Δισειναύσιου εἶναι σαφής· ἡ Ἀθωνιάς πρέπει νά ἀνασυσταθεῖ καί νά ὀργανωθεῖ ὅσο τό δυνατόν καλύτερα καί παραλλήλως νά δημιουργηθεῖ οἰκοτροφεῖο.¹⁰ Τό ἀνώτατο διοικητικό ὄργανο τοῦ Ἁγίου Ὁρους δίνει ἐντολή στήν Ἱερά Κοινότητα νά ἐπικοινωνήσῃ μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τό Ὑπουργεῖο Παιδείας καί νά ζητήσῃ κανονισμούς σχολείων, ὥστε ὁ Πρωτεπιστάτης νά τούς λάβει ὑπ' ὄψιν του, προκειμένου νά συντάξῃ τόν νέο κανονισμό τῆς Ἀθωνιάδος.¹¹ Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀνταποκρίνεται ἀμέσως καί ἀποστέλλει τόν Κανονισμό τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης τοῦ 1903.¹² Ἡ Ἱερά Κοινότητα ἀπευθύνεται στό Ὑπουργεῖο Παιδείας καί ζητᾷ τούς κανονισμούς τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν πού λειτουργοῦν ἐκεῖνη τήν περίοδο στό Ἑλληνικό Κράτος, τή σχετική νομοθεσία καί τά προγράμματα σπουδῶν παρόμοιων Σχολῶν. Τό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἀπαντᾷ

στήν Ίερά Κοινότητα ὅτι δέν ἔχει κανονισμούς τῶν Ίερατικῶν Σχολῶν· οὔτε καί ἀποστέλλει τή σχετική νομοθεσία.¹³

Ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας καταφεύγει τότε στούς κανονισμούς πού ἔχει στήν προσωπική του βιβλιοθήκη: α) τῆς Μεγάλης του Γένους Σχολῆς (1889), β) τοῦ Ίεροδιδασκαλείου τῆς Σάμου (1906) καί γ) τῆς Ίερατικῆς Σχολῆς Χανίων (1926) καί στό Βασιλικό Διάταγμα τοῦ 1916 «Περί εἰσαγωγῆς, κατατάξεως, προαγωγῆς καί ἀπολύσεως μαθητῶν Ἑλληνικοῦ Σχολείου, Γυμνασίου κ.τ.λ.». Ἡ συγκριτική μελέτη τῶν παραπάνω κανονισμῶν μέ τόν «Διοργανισμόν» τῆς Ἀθωνιάδος τοῦ 1832 ὁδηγεῖ τόν λόγιο Ἀγιορείτη στή διαπίστωση ὅτι ὁ δεῦτερος εἶναι πληρέστερος καί ἀνταποκρίνεται καλύτερα στά δεδομένα τοῦ ἱεροῦ τόπου. Ὁ Εὐλόγιος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τίς ἑπτατάξεις Ἑκκλησιαστικῆς Σχολῆς πού ἔχουν οἰκο-

τροφεῖο, ὅπως ἐκείνες τῆς Χάλκης καί τῆς Ριζαρείου, καί ἐναρμονίζει τό πρόγραμμα σπουδῶν σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 55 τοῦ «Διοργανισμοῦ». Στήν Ἀθωνιάδα στό ἐξῆς θά διδάσκονται ὅλα τά θρησκευτικά μαθήματα πού διδάσκονται στή Χάλκη καί στή Ριζάρειο, τά κλασικά μαθήματα τῶν Γυμνασίων, τά Γεωπονικά καί ἡ Δασονομία.¹⁴

Στόν Κανονισμό ὁ Εὐλόγιος δέν προβλέπει, ἐπίτηδες, τήν τοποθέτηση ἐπιθεωρητῆ γιά νά ἀποφύγει τήν παρέμβαση τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, γιατί, ὅπως ὑποστηρίζει, ἡ παρέμβαση «μέλλει νά βλάβῃ τό ἔργον, ὃ ἐπιδιώκει ἡ ἡμετέρα Σχολή»¹⁵. Ἡ Σχολή μπορεῖ κάλλιστα νά εἶναι ἰσότιμη μέ τά ἄλλα σχολεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Τό Ἑλληνικό Κράτος ἔχει τή δυνατότητα νά ἀναγνωρίσει ἰσότιμη τήν Ἀθωνιάδα, ὅπως ἀναγνωρίζει ἰσότιμα τά «ἐν Τουρκίᾳ» Γυμνάσια.¹⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ν. Κωνσταντίνου, *Ἀθωνιάδα*, σ. 55-61. Ἀρχιμ. Νικηφόρος, «Ἀθωνιάς», σ. 436. 2. Ἀρχιμ. Νικηφόρος, «Ἀθωνιάς», σ. 436. 3. Ἀρχιμ. Νικηφόρος, «Ἀθωνιάς», σ. 436 κ.έ. Χριστοφόρος ἱεροδιδάσκαλος Προδρομίτης, «Λόγος περὶ τοῦ ὕψους τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς», *ΕΑ*, τχ. 5, σ. 563 κ.έ. 4. Ἀρχιμ. Νικηφόρος, «Ἀθωνιάς», σ. 437. Χριστόφορος Προδρομίτης, *ὁ.π.*, σ. 563β. 5. Χριστόφορος Προδρομίτης, *ὁ.π.*, σ. 579β. 6. Χριστόφορος Προδρομίτης, *ὁ.π.*, σ. 580α. 7. Ἀρχιμ. Νικηφόρος, «Ἀθωνιάς», σ. 439-440. 8. Ν. Κωνσταντίνου, *Ἀθωνιάδα*, σ. 220. 9. Ἐπιστολή Ἱ. Μ. Μεγίστης Λαύρας πρὸς Ἱ. Κοινότητα μέ ἀρ. 379/16.08.1925. 10. Ν. Κωνσταντίνου, *Ἀθωνιάδα*, σ. 220-221. 11. Ἐπιστολή Εὐλογίου Κουρίλα τῆς 22.08.1930 πρὸς τήν Ἱ. Δισειναύσιο Σύναξη. 12. Ἐπιστολή Εὐλογίου Κουρίλα, *ὁ.π.* 13. Ἐπιστολή Εὐλογίου Κουρίλα, *ὁ.π.* 14. Ν. Κωνσταντίνου, *Ἀθωνιάδα*, σ. 221-222. 15. Ἐπιστολή Εὐλογίου Κουρίλα, *ὁ.π.* 16. Ἐπιστολή Εὐλογίου Κουρίλα, *ὁ.π.*

Νίκος Λύτρας,
Βάρκα μέ πανί
στόν Πάνορμο
τῆς Τήνου (περ. 1925),
λεπτομέρεια
Ἀθήνα, Ἑθνική Πινακοθήκη

Οὐνιτάριοι: Ἕνα ἀντιτριαδικό ὀρθολογιστικό θεολογικό ρεῦμα

Πρωτ. Βασιλείου Ἀ. Γεωργόπουλου
Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

1. Ἀφετηριακό πλαίσιο

Τό ἀντιτριαδικό ὀρθολογιστικό θεολογικό ρεῦμα τῶν Οὐνιταρίων συγκροτήθηκε ὡς διάδοχη κατάσταση μετά τήν ἀπόσυρση ἀπό τό ἱστορικό προσκήνιο τῶν Σοκινιανῶν, ἐνός ὀργανωμένου ἀντιτριαδικοῦ, καί ὄχι, μόνο συστήματος, μέ προέλευση ἀπό τόν χῶρο τῆς ριζοσπαστικῆς Μεταρρύθμισης (16^{ος}-17^{ος} αἰ). Οἱ Οὐνιτάριοι, πού ἀπέριπταν τό μυστήριο τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἔχοντας μία αισιόδοξη ἄποψη γιά τήν ἄνθρωπο σέ ἀντίθεση μέ τήν καλβινιστική πεσιμιστική ὀπτική, υἱοθέτησαν μία Ἀρειανική Χριστολογία. Ὅλα αὐτά συνδυάστηκαν μέ τόν ὀρθολογισμό τοῦ Διαφωτισμοῦ καί θεμελιώθηκαν πάνω σέ ντεϊστικῆς θεολογικῆς βάσεις.

II. Ἱστορική ἐξέλιξη

Ἡ πρώτη κοινότητα Οὐνιταρίων ἐμφανίστηκε στό Λονδίνο (1774), καί ἀργότερα στή Βοστόνη τῶν Η.Π.Α (1785). Κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι καί ἡγετικές μορφές τῶν Οὐνιταρίων ὑπῆρξαν στόν Ἀγγλοσαξονικό χῶρο οἱ J. Priestley (1733-1804), J. Martineau (1805-1900), W.E. Channing (1780-1842), R.W. Emerson (1802-1882) καί Th. Parker (1810-1860). Κατά τόν 20^ο αἰ. οἱ Οὐνιτάριοι δημιούργησαν κοινότητες, ἐκτός ἀπό τίς Η.Π.Α καί τήν Ἀγγλία, στόν Καναδά, Αὐστραλία, Νέα Ζηλανδία, Ὀλλανδία καί τή Δανία.

III. Βασικοί θεολογικοί ἄξονες

Οἱ βασικοί θεολογικοί ἄξονες τῶν Οὐνιταρίων σχετίζονται μέ τήν αὐστηρῶς ὀρθολογιστική προσέγγιση τῆς θρησκείας. Κατ' αὐτούς, εἶναι δυνατή ἡ δημιουργία μιᾶς γνήσιας καί μόνιμης θρησκευτικῆς κοινότητας χωρίς νά ἀπαιτεῖται κάποια δογματική συμμόρφωση. Προσκαλοῦν σέ κοινωνία ὅποιονδήποτε, ἀκόμη καί διαφορετικῶν πεποιθήσεων, ἀρκεῖ νά αισθάνεται γενικά συμπάθεια γιά τά πνευματικά τους ἰδανικά καί τούς πρακτικούς τους στόχους. Κυρίαρχο σύνθημά τους ἦταν τό «Ἔργα, ὄχι δόγματα», πού ἐκφράζει τή θέση τους ὅτι, σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ, ἡ πρακτική θρησκεία συνοφίζεται στήν ἀγάπη πρὸς τόν Θεό καί πρὸς τόν ἄνθρωπο.

IV. Ἀντιπροσωπευτικῆς θεολογικῆς θέσεις τῶν Οὐνιταρίων

α) Ὁ Θεός κατανοεῖται ὡς ἡ ὑπέρτατη ὄντοτητα, ἐνότητα, καί δύναμη. Εἶναι ὁ Πατέρας κάθε ἀνθρώπινης ψυχῆς, καί ἡ φύση Του ἐνέχει σοφία, δύναμη καί καλοσύνη, ἐνώ εἶναι ἀπείρως συγχωρητικός.

β) Ἡ Ἁγία Γραφή πρέπει νά ἐξεταστεῖ κριτικά ὑπό τό φῶς τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης καί ὄχι νά θεωρεῖται θεόπνευστη. Εἶναι ἔργο διάφορων εὐσεβῶν ἀνθρώπων καί μαρτυρεῖ, ὡς σύνολο, τή συνεχῆ ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπου γιά τό νόημα τῆς

ζωής. Κάποιοι, μάλιστα, θεωρούν ότι όρισμένα τμήματα της Παλαιάς Διαθήκης δεν έχουν την ίδιο κύρος ούτε αξίζουν τον ίδιο σεβασμό με τους λόγους του Χριστού στην επί του Όρους Όμιλία.

γ) Απορρίπτουν κατηγορηματικά το μυστήριο της Αγίας Τριάδος, διότι θεωρούν ότι είναι ακατανόητο, αντίθετο με τη λογική και δεν διδάσκεται πουθενά στην Καινή Διαθήκη. Πιστεύουν ότι όπως οι άνθρωποι αποκαλούν τον Θεό Δημιουργό, τον αποκαλούν και Άγιο Πνεύμα, όταν προσπαθούν να εκφράσουν την έμπειρία μιας προσωπικής κοινωνίας μαζί Του, νιώθοντας την παρουσία Του στην καρδιά και την ψυχή.

δ) Ο Χριστός δεν θεωρείται ο μοναδικός Υιός του Θεού, ο Λυτρωτής, αλλά μία μεγάλη πνευματική ιδιοφυΐα. Πιστεύουν ότι αποστολή του Ίησού ήταν να σώσει τους ανθρώπους από την άμαρτία βοηθώντας τους να γίνουν καλοί άνδρες και γυναίκες.

ε) Τό κακό που πρέπει να φοβούνται οι άνθρωποι είναι η άμαρτία ως κακία και όχι η τιμωρία για την άμαρτία. Η μεγαλύτερη εύλογία που μπορεί να έπιτευχθεί είναι η ίδια η καλοσύνη, για την οποία δεν υπάρχει καμία μεταθανάτια ανταμοιβή. Η πίστη στον Θεό και την καλοσύνη Του τους απαγορεύει, υποστηρίζουν, να πιστέψουν ότι υπάρχει κόλαση.

στ) Ο Χριστιανισμός είναι μόνον ένας από τους πολλούς δυνατούς δρόμους προς τον Θεό, όχι η μοναδική θρησκεία της σωτηρίας. Υποστηρίζουν ότι στή θρησκεία, όπως και στην επιστήμη, οι θεωρητικές πα-

ραδοχές δεν πρέπει να οδηγούν στην αποδοχή ενός υπερφυσικά αποκαλυφθέντος δόγματος και κώδικα ήθικης. Αντιπροτείνουν ως κοινές αποδεκτές παραδοχές την Πατρότητα του Θεού, την αδελφοσύνη των ανθρώπων, την καθοδήγηση του Ίησού και την διαρκή πρόοδο της ανθρωπότητας.

V. Νεότερες ιστορικές εξελίξεις
Λόγω κοινών πεποιθήσεων με τους Ουνιβερσαλιστές, με ένα άλλο όρθολογιστικό υποσύνολο, επίσης στα άκρα του πολιτιστικού Προτεσταντισμού των Η.Π.Α, οι Ουνιτάριοι ξεκίνησαν νωρίς συζητήσεις για τό ένδεχόμενο ένωσης των δύο κλάδων. Από τις διευρευνητικές επαφές μιας κοινής επιτροπής (1947-1951), τέθηκαν οι βάσεις για μία όμοσπονδιακή ένωση. Τό 1951 η επιτροπή παρουσίασε ένα σχέδιο, για τή σταδιακή ένωση των δύο ρευμάτων. Η ένωση όνομάστηκε Unitarian Universalist Association (Μάιος 1961) και κατοχυρώθηκε νομικά. Σέ κοινή διακήρυξη τους δήλωναν, μεταξύ άλλων, ότι: «οί εκκλησίες τους είναι αφιερωμένες στον προοδευτικό μετασχηματισμό και έξευγενισμό της άτομικης και κοινωνικής ζωής μέσω της θρησκείας, σύμφωνα με την προοδευτική γνώση και τό αυξανόμενο όραμα της ανθρωπότητας». Μέχρι σήμερα, η ευελιξία, η έλευθερία και η αυτόνομία είναι τά τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά της Unitarian Universalist Association. Αμφότεροι οί κλάδοι διατηρούν την αντίστοιχη διακριτή τους θεολογία και τίς παραδόσεις τους και μετά την ίδρυση του κοινού νέου σχήματος.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. 1. Βλ. L. Ullrich, "Unitarian, Unitarism", *LThK*³ 10 (2001) 414- 415. D.B. Parke, *The Epic of Unitarianism*, Boston 1957. J. Buehres, *The UUA Pocket Guide*, Boston 1999.

Γιῶργος Σταυρόπουλος, *Ἀπό τήν Ἰππῶνα στόν Βόσπορο. Ἡ περί Χριστοῦ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας λατινόφωνης Ἐκκλησίας ἀπό τόν ἱερό Αὐγουστίνο μέχρι τόν Πρόσπερο*, Ἀθήνα: Ἄρμος 2022. Μέ καταληκτήριο σημεῖο, ἀλλά καί κεντρικό ἄξονα, τόν «Τόμο τοῦ Λέοντα», δηλαδή τήν ἐπιστολή τοῦ πάπα Λέοντος Α΄ στόν Φλαβιανό Κωνσταντινουπόλεως, πού ἀναφέρεται στήν ἀντιμετώπιση τῶν θέσεων τοῦ αἰρετικοῦ Εὐτυχῆ, ὁ συγγραφέας διερευνᾷ τή Χριστολογική διδασκαλία τῆς λατινόφωνης Ἐκκλησίας κατά τόν 4ο καί τόν 5ο αἰ. μ.Χ. Δεδομένου ὅτι ὁ «Τόμος τοῦ Λέοντα» θεωρεῖται ὡς ἡ ἐπιτομή τῆς Χριστολογίας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἡ πραγμάτευση ἐστιάζει στή σχετική διδασκαλία τοῦ ἐπ. Ἰππῶνος, ἐξετάζοντας μεταξύ ἄλλων τή σχέση τῆς αὐγουστίνειας ἔννοιας τοῦ προσώπου μέ τήν καππαδοκική ἔννοια τῆς ὑπόστασης. Ἐπιπλέον, παρουσιάζεται ἐν γένει ἡ συνεισφορά τῆς παράδοσης τῆς ἀρχαίας λατινόφωνης Ἐκκλησίας στή θεολογία τοῦ χαλκηδόνιου Ὁροῦ, μέ τόν ὁποῖο ἀποσαφηνίστηκε τό Χριστολογικό δόγμα.

Ὁλια Γκλούσενκο - Κωστῆς Δρυγιαννάκης, *«ἐν τῇ ὁδῷ ἧ ἐπορεύθημεν»*. *Ἀσύχναστοι τόποι στη Μητρόπολη Δημητριάδος*, Βόλος: Ἐκδοτική Δημητριάδος 2022 (δίγλωσση ἔκδοση). Μιά εἰκαστική περιήγηση σέ ναούς, ξωκλήσια καί μοναστήρια τῆς ἠπειρωτικῆς Μαγνησίας καί τῆς Ἀγιάς, πού εἶναι λιγότερο γνωστά, παρά τήν αἰσθητική καί ἀρχαιολογική τους σημασία. Πέραν τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἀποτελέσματος, ἡ ἔκδοση ἔχει τό πρόσθετο ἐνδιαφέρον ὅτι συνδυάζει τίς διαφορετικές (πρώτιστα, πολιτισμικές) ματιές καί ὀπτικές τῶν φωτογράφων, προσδίδοντας περαιτέρω διαστάσεις στό φωτογραφικό ὕλικό.

Βιβλία πού λάβαμε - Νέες κυκλοφορίες

π. Κωνσταντίνος Παπανικολάου, *Αναπηρία & Οικογένεια. Ἐξερευνώντας σύγχρονες προκλήσεις μέσα ἀπό τήν παράδοση*, Θεσσαλονίκη: Μολύβι 2022

π. Κωνσταντίνος Παπανικολάου, *Κοσμικός καί Ἐλληνορθόδοξος τρόπος ζωῆς. Μια συγκριτική ἀνάλυση ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς ἀναπηρίας*, Θεσσαλονίκη: Μολύβι 2020

Σημ. Οἱ φωτογραφίες στίς σ. 19 καί 36 εἶναι λεπτομέρειες ἀπό πίνακες τοῦ Κ. Παρθένη («Τό λιμάνι τῆς Καλαμάτας», σ. 19) καί τοῦ Σ. Βασιλείου («Βάρκα καί κατάρτια», σ. 36).

Μηνιαίες αποδοχές Κληρικών (ΔΕ)

Πρωτ. Γεωργίου Βαμβακίδη
Γεν. Αρχιερ. Έπιτρ. Ί.Μ. Ζιχών και Νευροκοπίου
Άντιπροέδρου Ι.Σ.Κ.Ε.

Συνεχίζοντας την ενημέρωση για τις μηνιαίες μισθολογικές αποδοχές των έν Χριστώ αδελφών μας, από τό παρόν τεύχος ένδεικτικά και πάλι θά παρουσιάσουμε αποδοχές κληρικών τής Μισθολογικής Κατηγορίας ΔΕ, μέ συμπληρωμένα τά χρόνια έφημεριακής διακονίας, δηλαδή πάνω από τριανταπέντε χρόνια και λίγο πριν από τή συνταξιοδότησή τους.

Οί ώς άνω συγκεκριμένοι κληρικοί έχουν λάβει τό καταληκτικό Μισθολογικό κλιμάκιο τής Μ. Κ. ΔΕ και λαμβάνουν έπομένως τις ώς κάτωθι μηνιαίες αποδοχές:

Βασικός Μισθός: 1.578,00 (ένάν ύπηρετεί και σέ περιοχή προβληματικών συνθηκών ή παραμεθόρια λαμβάνει και τό έπίδομα τών 100,00 ευρώ)

ΕΦΚΑ - Ύγειονομική: 76,35 ευρώ

ΕΦΚΑ - Έπικουρική: 47,34 ευρώ

ΕΦΚΑ - Κλάδος Κύριας: 210,35 ευρώ

ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΟΔΟΧΩΝ συμπεριλαμβανομένου τοῦ έπιδόματος τών προβληματικών περιοχών:

2012,04 ευρώ

ΚΡΑΤΗΣΕΙΣ:

ΕΦΚΑ - Ύγειονομική Περίθαλψη: 42,79 ευρώ

ΕΦΚΑ - Πρόνοια ΕΤΕΑΕΠ (Παλαιοί) 63,12 ευρώ

ΕΦΚΑ - Έπικουρική Ασφάλιση: 47,34 ευρώ

ΕΦΚΑ - Κλάδος Κύριας: 105,25 ευρώ

Άποστολική Διακονία (περιοδικό Έκκλησία): 8,39 ευρώ

Είσφορα Άλληλεγγύης 2%: 33,56 ευρώ

Φόρος: 137,53 ευρώ

ΕΦΚΑ - Ύγειονομική: 76,35 ευρώ

ΕΦΚΑ - Έπικουρική: 47,34

ΕΦΚΑ-Κλάδος Κύριας: 210,35 ευρώ

ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΑΤΗΣΕΩΝ:

772,02 ευρώ

Καθαρές αποδοχές μηνός:

1.240,02 ευρώ

1923 - 2023
100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Έκπομπές πού προτείνουμε:

Καθημερινά:

22.00: ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ (Ε)

Προσεγγίσεις στους όρους τῆς πίστεως.

Μέ τόν Δημήτρη Μαυρόπουλο

12.00: ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

Παραδοσιακή μουσική.

Μέ τόν Λάμπρο Λιάβα.

20.00: ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ 89,5.

23.00: ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ 89,5.

00.00: ΜΕ ΛΟΓΙΑ ΑΚΡΙΒΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ.

Άποσπάσματα από κείμενα Πατέρων μέ μουσικές γέφυρες.

Μέ τήν Κυριακή Αϊλιανού.

Οί έκπομπές τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 89,5 ἀναμεταδίδονται ἀπό τούς δικτυωμένους σταθμούς τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων.

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο Κ.Ε.Μ.Π. ΚΡ
Αριθμός Άδειας 10

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ 21 2355

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.)
Άθηνάς 30 10551 Άθήναι
Τηλ. 211-1825298 Fax: 211-1824317
ISSN 1105-7203